

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Lengyel László, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.

*»Az érthetlenség legfőbb következménye,
hogy nem kell tovább beszélni.«*

SAJÓ ANDRÁS

»Nem én csukattam le a főnökeimet, mégis az a látszat.«

NATAN EJDELMAN

»Fekete, barna, igen, nem«

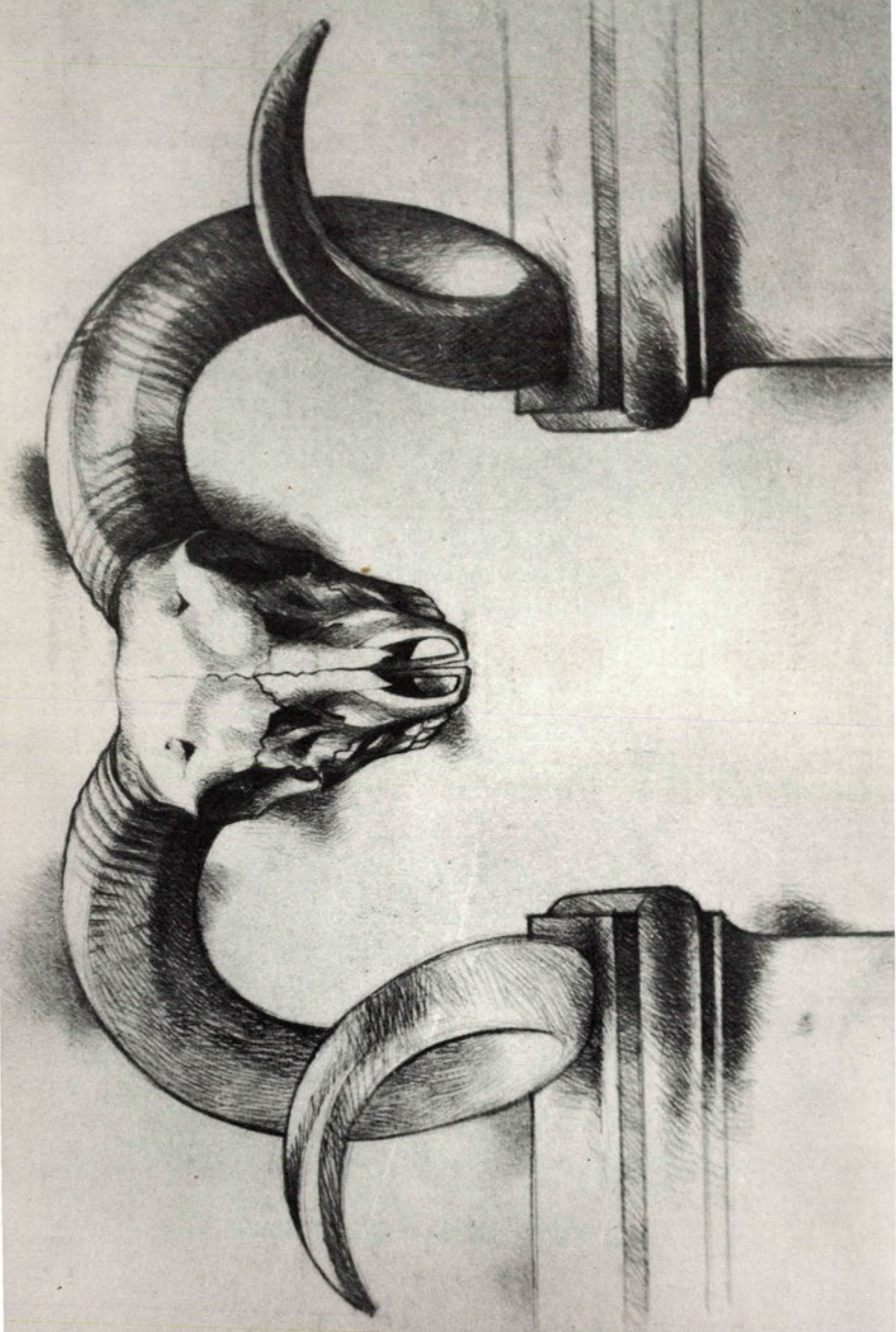
TÖRÖK ANDRÁS

Mcmxci Október

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HARMINCKILENC FORINT

Mcmxci Október

HARMADIK ÉVFOLYAM TIZEDIK SZÁM

Alekszandar Kjoszev A mutáns egzotikuma 3

J. Horváth Tamás Aki ma nagyon hiányzik 7

Ludwig Erhard Zavar a gazdasági rend fogalma körül 11

Natan Ejdelman Feljegyzések a morálról 13

Gergely Ágnes *Nem* 16

Sajó András A lángész és a pofon 17

Jevgenyij Rejn *Versek* 26

Térey János *Versek* 28

Bíró Péter *Pasztorál* 31

Jacques Roubaud Hoppy hercegnő 35

Tokaji András A zeneszerzők védelmében 43

Török András Fekete, barna, igen, nem 44

Balogh B. Márton Suzuki és Mihoko 49

Bojtár Endre Litvániai vihar egy „nemzeti költő” körül 58

Tillmann J. A. Két bagatell 63

E számunkat BARABÁS MÁRTON rajzaival illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. LEVÉLCÍM: 1396 BUDAPEST, POSTAFIÓK 464.

FELELŐS SZERKESZTŐ: HERNER JÁNOS. OLVASÓSZERKESZTŐ: BARABÁS ANDRÁS. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: PUSZTA DÓRA.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ.

CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLEPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 468 FT, FÉL ÉVRE 234 FT, NEGYED ÉVRE 117 FT.

A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, PLANTIN ÉS NICHOLAS COCHIN BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A PALLAS LAPNYOMDA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

1991. ÉVI TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM,
A MAGYAR SOROS ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT.

A CORVINA KIADÓ AJÁNLATA

MESTERMŰVEK SOROZAT

Eric Shanes

DALI

A TÉLI KÖNYVVÁSÁR SENZÁCIÓS KIADVÁNYA LESZ ERIC SHANES KÖNYVE DALI ÉLETÉRŐL ÉS MŰVÉSZETÉRŐL. SALVADOR DALI SZÁZADUNK EGYIK LEGNÉPSZERŰBB ÉS LEGVITATOTTABB FESTŐJE VOLT. RAJONGANAK ÉRTE ÉS GYŰLÖLIK, ELISMERIK MESTERI TECHNIKAI TUDÁSÁT, DE SOKAN KÓKLERNAK TARTJÁK. ERIC SHANES KÖNYVE, MELY DALI LEGFONTOSABBNAK TARTOTT 48 MŰVÉRŐL TARTALMAZ RÉSZLETES ELEMZÉST, ARRÓL GYŐZ MEG, HOGY MINDEGYIK VÉLEMÉNYBEN VAN IGAZSÁG.

ÁRA: KB. 1500,- FT.

EGÉSZ ÉVBEN KEDVEZMÉNNYEL VÁSÁROLHATJA
KIADVÁNYAINKAT KIADÓNK KLUBJÁBAN
NAPONTA 12-15 ÓRÁIG, PÉNTEKEN 12-14 ÓRÁIG.
(V., VÖRÖSMARTY TÉR 1. II. EMELET 201. ALATT)
TELEFONSZÁM: 117-6222 / 421-ES VAGY 461-ES MELLÉK

A mutáns egzotikuma

AVAGY BULGÁRIA MINT INFORMÁCIÓS ÁRUCIKK

ALEKSZANDAR KJOSZEV

Történelmi áttekintés

Nyugat és Kelet viszonya mindig is ellentmondásos volt. A modern nyugati társadalmi modell (az ipari társadalom, a piacgazdaság, a nemzetállam, a politikai demokrácia, az intézményesült magas kultúra, a szuverén egyén korlátlan mozgásterét, a „személyes” és a „közösségi” egyértelmű különválasztása) terjeszkedik: az utóbbi néhány évszázadban egyre újabb és újabb földrajzi területeket, illetve kulturális övezeteket „hódít meg”, s eközben megsemmisíti vagy a felismerhetetlenségig átalakítja a „bennszülöttek” kultúráját. A terjeszkedés nem annyira katonai (bár arra is van példa), mint inkább – nevezzük így – modellszerű: a racionális társadalmi és gazdasági struktúrák, intézmények és jelképrendszerek terjednek el és válnak meghatározóvá. A Nyugat terjeszkedése ily módon fokozatosan felőrli a helyi kultúrák intézmény- és jelképrendszerét, a világ fokozatosan „európaizálódik”, s napjainkban szinte nincs a földkerekségen olyan pontja, melyet az európai civilizációs modell érintetlenül hagyott volna.

(Itt szeretném zárójelben megjegyezni, hogy a katonai metafora használata képletes: a nyugati „terjeszkedés” leírása teljesen semleges, nem feltételezi, hogy a „térhódítás” „igazságtalan”, s azt sem jelenti, hogy üdvösebb lenne, ha a helyi keleti kultúrák megőriznék saját „autentikusságukat” stb. A leírásban nincs semmiféle értékítélet, nem részesíti előnyben sem a „terjeszkedő”, sem pedig a „meghódított” kultúrákat.)

Erre az intézményi-jelképi terjeszkedésre jellemző, hogy a „meghódított” kultúrában nem betolakodóként vagy ellenségként fogadják a Nyugatot. A „bennszülött kultúrák” gyorsan és viszonylag könnyen alkalmazkodnak a nyugati szemlélethez, képesek nyugati szempontok szerint értékelni a folyamatot, a ennek következtében kitermelnek egy ideológiát, mely szerint mindez a „haladás”, a „civilizálódás”, a „művelt népek sorába való beilleszkedés” nevében történik. Lényegében tehát ahelyett, hogy a Kelet ellenségként kezelné a Nyugatot, inkább megteszi utópiájává, a tökéletesedés és a fejlődés végső céljává. (Ellenpélda erre az észak-amerikai indiánok esete, akik a „civilizálódás” helyett tudatosan az önméztető elszigeteltséget választották.)

A Kelet már csak azért is utópiaként kezeli a Nyugatot, mert a nyugati modellt Keleten törvényszerűen hibásan, de legalábbis felemásan termelik újra. A nyugati „modell” kiterjesztése sohasem tökéletes és végérvényes – valami mindig visszamarad a helyi, keleti vallási és politikai rendszerekből, s ezek az átöröklődő elemek annyira makacsul

ellenállnak, hogy nem engedik saját kritériumai szerint érvényesülni a nyugati „formális racionalizmust”. A nyugati minta szerint felépülő keleti civilizáció óhatatlanul rossz másolatnak bizonyul, s ez csak fokozza a keletiek Nyugat utáni vágyakozását.

Másfelől azonban a nyugati terjeszkedés nem hagyja érintetlenül magát a Nyugatot sem. A Nyugat nem tekintheti ellenségének a „civilizálódás” és „humanizálódás” útjára lépett keleti nemzeteket. Ez számtalan következményt von maga után, melyek közül itt csak kettőre térek ki: a „meghódított” népek és kultúrák idegensége egyfelől valamiféle idelizált, idillikus természetesség és autentikusság látszatát keltik, másfelől pedig megjelenik az „egzotikum” kategóriája, amely lehetővé teszi, hogy az idegen elem esztétizált fogyasztási cikként kapcsolódjon be a nyugati piaci körforgásba.

A kelet–nyugati viszony általános törvényszerűsége tehát a következőképpen fogalmazható meg: a Kelet „európaizálódó” kultúrája közeledni igyekszik (a fejlődése utópisztikus végcéljaként) elképzelt nyugati mintához, miközben a Nyugat próbál minél inkább eltávolodni a Kelet nézőpontjától, s igyekszik minden keleti vonást egzotikummal preparálni, azaz egyfajta átesztétizált idegenséggé változtatni. A Kelet a maga nyugati civilizáltságában akar feltűnni a Nyugat előtt, a Nyugat azonban csak szörnyűséges mutánsokat lát a keleti civilizáltság mintadarabjaiban (így tekintenek pillanatnyilag a keleti nehéziparra, mely csak ökológiai katasztrófákat termel). A Kelet társadalmilag és jelképrendszerében egyaránt a „rossz Nyugat” megjelenése: jelzéseket ad a mintául szolgáló Nyugatnak, s azt követeli tőle, hogy az egyenrangúnak ismerje őt el, azonban a nyugati példakép nem ismeri fel ezeket a jelzéseket a „nyugatiságát”, inkább értelmetlen torzulásokat, torzszülötteket lát bennük. A Kelet „civilizáltsága” álcivilizáltságnak, negatív, háborzongató egzotikumnak tűnik a Nyugat szemében. A jelzések vételére és megfejtésére egyes nyugati kapcsolattartó intézmények tartós, rémisztően egzotikus kliséket dolgoztak ki.

A Kelet természetesen megpróbál segíteni magán, s kompenzációként saját reklám- és ideológiai képzeteket kreál: egyes esetekben, amikor a nyugati jelrendszer stratégiája ezt megengedi, a Nyugat valósnak ismeri el ezeket a kívülről jött kliséket, s bekapcsolja ezeket a saját sémái közé.

A Nyugat látótere és kategóriái

1. A KELET MINT INFORMÁCIÓS ÁRUCIKK. A Kelet akkor valóban információs árucikké, amikor a tömegtájékoztató eszközök kezdenek több helyet, figyelmet és erőfeszítést szentelni a fontos keleti országok megértésére és megismertetésére.

* Az írás a bolgár *Izbor* című folyóirat 1991. 3–4. számában jelent meg, eredeti címe: *Egzotika na mutanta ili Bǎlgaria kato informacionna sztoka.*

sére. A „kevésbé fontos” vagy „zűrzavaros” országokkal – mint például Bulgária – sokkal inkább foglalkoznak, s akkor is többnyire a rövid hírek rovatban, illetve olyan „madráttárlatú” leegyszerűsítő cikkekben, melyek leginkább a helyzet bonyolultságát hivatottak (és képesek) érzékeltetni. A „zűrzavaros” területekkel kapcsolatban a közvéleményben tudatosult néhány klisé, melyet a médiumok fogódzólul használnak, amikor egy-egy újabb információt közölnek az adott országról. Számos nyugati tömegtájékoztatósi eszköz például nem politikai céllal igyekszik fenntartani Bulgária „terrorista imázsát”, hanem csupán azért, mert ez a kép állandó meghatározásként egyszer már bekerült a köztudatba. A mérgezett „bolgár esemény”, amivel a titkosszolgálat megölte Georgi Markovot, az emigráns bolgár író, a pápavigyilkossági kísérlet, a fegyverkereskedelem, a törökök nevének megváltoztatása, majd elűldözése az országból: ezek a képzetek képviselik Bulgáriát határain kívül. Így már érthető, miért közölt a *Der Spiegel* cikket Petar Beronról, az ügynöklistán szereplő ellenzéki szóvivőről, ugyanakkor a bulgáriai törökök ügye óta – egy interjú kivételével – egyetlen cikket sem jelentettek meg Bulgáriáról. A nyugati közvélemény szűrőjén át nézve a bulgáriai átmenet ugyancsak „zűrzavarosnak” tűnhetett: hiányzott a cseh „gyengéd forradalom” paradoxona, a romániai forradalom véres tévéshowja – a tömegtájékoztatósi eszközök esztétikája „erős hatásokat” követel, ami pedig ezen felül van, megint csak zavaros, s egyszerűen nem éri meg (anyagilag sem) a megértés fáradságát.

A Bulgáriáról szóló hír mint árucikk olcsó, ezért nem is lehet magas színvonalú: a hasonló „zűrzavaros” területekről érkező tájékoztatás hemzseget a pontatlanságoktól, a hibáktól – a neveket rendszeresen helytelenül írják át, nem ritkák a „Goszpodin, pomiluj!”* típusú viccek sem. Az *European* például közzétette, hogy a kommunisták Bulgáriában kilencvenszázalékos többséggel nyerték meg a választásokat, egy Bulgária gazdaságával foglalkozó – amúgy érdekes és precíz – tanulmányt a *Die Welt*ben egy autentikusnak tekintett Balkán-turiszt-képeslappal illusztráltak, melyen díszbolgárba öltözött menyecske és kalpagos legények rózsát szednek, s alatta a következő épületes kommentár olvasható: „A válság ellenére Bulgáriában tovább folyik a rózsaszüret.” Magától értetődik, hogy ehhez hasonló baklövést csak ott követhetnek el, ahol hiányzik a megfelelő közeg, melyben a szakértők ellenőrizhetik egymás munkáját; ilyen ostobaságot például egy kremlinológus soha sem engedne meg magának.

A nyugati újságírói gyakorlat kidolgozott néhány olyan retorikai fogást, melyekkel a Bulgáriához hasonló „zűrzavaros” országok egy adott szövegen belül marginális helyzetbe kerülnek. Így például az áttekintő tanulmányok hagyományosan nem vagy csak alig tartalmaznak információt Bulgáriáról, viszont a felsorolásokban Bulgária neve rendszerint szerepel (általában az utolsó előtti helyen). Ezek a listák azt a látszatot keltik, hogy az elmondottak erre a kelet-európai országra is érvényesek, s ugyanakkor az eljárás semmiféle hozzáértést nem követel a szerzőtől.

A nagyritkán megjelenő áttekintő cikkek szerzői nyil-

* A „Goszpodi pomiluj!” (Uram, irgalmazz!) egy ismert egyházi ének kezdősora, a „goszpodin” viszont azt jelenti: „Hé, uram!” vagy „Kérem, uram!”

vánvalóan abból indulnak ki, hogy a közönség semmit sem tudhat Bulgáriáról, ezért minden egyes alkalommal Ádám-nál és Évánál kezdik a bevezetőt.

Bulgáriának mint információs árucikknek azért is alacsony az értéke, mert kritikátlanul visszaélnek az ország saját magáról kialakított „reklámmimáziával”: a Fekete-tenger, a zöltség, a rózsaoaj, a „világ legerősebb férfiai” (lásd súlyemelő), a „tüzes lányok” mind a nyugati tömegtájékoztatósi eszközök kedvelt képletei közé tartoznak.

2. AZ EGZOTIKUM. A „zűrzavaros” területek egzotikus és stabil címkékké egyszerűsítése a nyugati fogyasztói szemlélet szerves tartozéka (s közvetve védekezés az idegenség kiváltotta félelemmel szemben). Másfelől ez az eljárás különleges és konkrét információ illúzióját kelti, s ezzel a szerzőnek sikerül elkendőznie járatlanságát. A Bulgáriáról szóló televíziós összeállításokban a módjával adagolt frissebb politikai információ ötvöződik a megkövesedett egzotikus emblémákkal (mint pl. birkapásztorok, pásztorcip, hagyományos bolgár lakóházak stb.). A néző a Demokratikus Erők Szövetségének egy szófiai nagygyűlése után rögtön a panaguristei trák aranykincsben gyönyörködhet, illetve megtekintheti a Nemzeti Múzeum kiállításának egy részét.

3. POLITIKUS-POLEMIKUS NYUGATI BEFOGADÁS. A közép- és kelet-európai országokban végbemenő változásokat a Nyugat soha nem önmagukban véve kezelte, hanem mindig is arra törekedett, hogy a Kelet átalakulását a Nyugaton zajló politikai viták fókuszába helyezze; vagyis érvként használja saját vitáihoz. A kelet-európai változásokról alkotott kép mindig valamilyen politikai küzdelem szűrőjén keresztül jut el a nyugati köztudatba.

Néhány szembeötlő példa: a neokonzervatívok saját öngazolásukat látják a keleti eseményekben, azaz olyan folyamatot vélnek felfedezni, mely normává emeli az ő nézeteiket. Ez különösen Németországra jellemző, ahol a társadalmi, politikai és gazdasági élet nyugati formáit kíméletlenül átültetik Kelet-Németországba, „civilizálnak”, attól a meggyőződéstől vezetve, hogy ezzel a nyugatiak az egyetlen „normális” lehetőséget kínálják a keletieknek.

A baloldali erő, különösen a baloldali értelmiségiek álláspontja sajátos; a keleti változások hatására kénytelenek voltak önvizsgálatot tartani, s az események sürgetésére – alapvető értékeik megőrzése mellett – megreformálták mozgalmukat. Ennek következtében a kelet-európai változásokat „a felszabadulásukat követően fogyasztói elvakultságba” esett tömegek prizmáján át szemlélik, s így meglehetősen torz képet alakítanak ki a folyamatokról.

Figyelmet érdemel a jelképes központi hatalom (mint például a bolgár II. Szimeon cár vagy a német elnök Weizsäcker) álláspontja. Az ő feladatuk általában abban merül ki, hogy csitítsák a keleti változások melléktermékeként jelentkező irracionális ideológiákat, gyűlöletszító csoportosulásokat (a szélsőjobb- illetve -baloldalt, a rasszistákat stb.).

4. A „GEOPOLITIKAI GLOBALIZMUS”. A „geopolitikai globalizmus” olyan szemléletmód, mely a változásokat nem különálló jelenségként kezeli (vagyis nem azt figyeli, hogyan élik meg az átalakulást a társadalom egyes rétegei), hanem olyan általános, külső nézőpontból közelíti meg az eseményeket, mely a történéseket egy világméretű történelmi és politikai folyamat részeinek tartja. Ily módon a Keleten végbemenő folyamatok újabb jelentésekkel bővülnek, me-

lyek az események résztvevőiben nem is tudatosulnak. A „geopolitikai globalizmus” elsősorban bizonyos félelmeknek ad hangot: az angol sajtó már az első változások „forradalmi mámorában” arról kezdett cikkezni, hogy „a szellem kiszabadult a palackból”, emlegették, hogy a „gyengéd forradalomnak” már sejlik az árnyoldala. Szóba hozták a demográfiai és a gazdasági összeomlást, a nacionalizmust, a veszélyeket, melyeket a Keleten zajló forradalmak rejtnek. Így aztán az események jelentősége és jövője egybeesett. Ehhez járult még az is, hogy az események külpolitikai vonzata sokkal nagyobb érdeklődést váltott ki a Nyugatról, mint a változások belpolitikai vonatkozásai: példa erre a Gorbacsov nyugati és keleti (különösen szovjetunióbeli) megítélése közti óriási különbség. A „geopolitikai globalizmus” olyan szűrő, mely megakadályozza a Nyugatot abban, hogy átlássa a mutáns társadalmakban lejátszódó társadalmi, gazdasági, lélektani és egzisztenciális változások mérhetetlen összetettségét: az események jelentősége külpolitikai funkcióira redukálódik. Rendkívül tanulságos ebből a szempontból az az interjú, melyet Ivajlo Dicsev készített a modern nyugati baloldali mozgalom elismert teoretikusával, Frederic Jamesonnal. Jameson kifejti, hogy a Szovjetunióval kapcsolatos félreértések elősegítették a nyugati munkásmozgalom és a polgári társadalom kritikájának továbbfejlődését. Szerinte a szovjet politika ellensúlyozta az amerikai birodalmi törekvéseket, s végső soron mindig igaz ügyért szállt harcba, például Vietnámban, Nicaraguában, Angolában és Kubában (Afganisztán kivételként említi.) Jameson tehát brutálisan külpolitikai funkcióira redukálja a keleti társadalmi-politikai rendszert, s átsiklik afelett, hogy a Szovjetunióban ez a rezsim eddig több mint hatvanmillió ember életébe került (ez a szám feltehetően meghaladja Kuba, Nicaragua, Angola és Vietnám lakosságát együttvéve), s torz társadalmi szerekezetet és torz „emberanyagot” hozott létre.

5. A KELETI VÁLTOZÁSOK SZEMÉLYESSÉGE ÉS SZEMÉLYTELENSÉGE. A változások kezdetekor a nyugati tömegtájékoztatás a „Mi vagyunk a nép” típusú cikke tömegével rukkolt elő, vagyis a keleti tömegeket olyan egységes szubjektumnak állították be, mely eget rengető történelmi, politikai és erkölcsi tettet hajt végre: megdönti az igazságtalan, totalitárius zsarnokságot, hogy végre „normálisan” élhessen. Ez a „lelkesültség” jegyében született interpretációs gyakorlat azonban nem tarthatta magát sokáig: a nyugati értelmezők érdekeitől függően a Kelet hol egységes történelmi-erkölcsi forradalmi egyénként, hol sötét, torz, a szubjektum ismerveitől megfosztott tömegként jelenik meg. Ez utóbbi képzet kialakulásához nagymértékben hozzájárult a Keletről Nyugatra emigrálók egyre növekvő tömege, mely arra kényszerített egy sor nyugati országot, hogy lemondjon az „emberi jogok” és a „lakóhely szabad megválasztásának” eszméiről, s szinte áthághatatlan gazdasági és adminisztratív akadályokat – gyakorlatilag egy új vasfüggönnyet – emeljen a bevándorolni szándékozók elé. A valóságban létező nép természetesen nem volt alkalmas arra, hogy „a Kelet mint a magasatos népfelség” forradalmak idején kialakult

képzetét a továbbiakban igazolja, s azért fenyegető tömeggé fokozódott le (jellemző ebben a tekintetben a *Der Spiegel* 1990. december 10-i címlapja, a jellemző címeikkel: *Tömeges menekülés Nyugatra*, valamint *Összeomlás a Szovjetunióban*).

A Kelet megszemélyesítésével folytatott manipuláció egyik kedvelt eszköze a keleti értelmiségi (aki elvben a Kelet történelmi tudatának hordozója). A Haveléhez hasonló esetek kivételével a keleti entellektüelt – a nyugati tömegtájékoztatásnak köszönhetően – a nyugatiak marginális személyiségnek tartják (ez különösen érvényes a keletnémet, bolgár, román és jugoszláviai értelmiségiekre). Az egzotikumra vágyó nyugati tekintet kizárja őket a látóteréből, mert nem találja őket eléggé érdekesnek, pontosabban a nyugati embertípus „gyenge másolatát” látja bennük; számukra a hétköznapi ember, az „egzotikus” vénasszony sokkalta izgalmasabb és fontosabb. Ezért irányítják szívesebben filmfelvevőik és fényképezőgépek objektívját a Kelet „egzotikus romjai” és nyomorúságos falvai felé, s nem vesznek tudomást a Keleten fellelhető „intellektualizált” városi környezetről.

6. A „MAGÁN” ÉS A „NYILVÁNOS” ELLENTÉTE MINT ÉRTHETŐ ÉS ÉRTHETLEN. A nyugati tömegtájékoztatás az egyéni emberi lét felől közelíti meg a totalitárius és poszttotalitárius körülmények között élő „emberanyagot”. A keleti ember felfogható magánszemélyként, mert létezési módja hasonlít a nyugatihoz. A totalitarizmusban és poszttotalitarizmusban élő ember közmegegyezésű elvonulása azonban követelhetlenek, érthetetlenek. Minden, ami meghaladja a Nyugat számára történelmi-politikai gesztusként ismert „mi vagyunk a nép” formulát, az zavaros, kétes, és érthetetlen: maga a keleti nyilvános tér kétes és érthetetlen. A „Miért nem álltál ellen?” kérdés rejtetten minden olyan híradásban benne foglaltatik, amely valakinek a rendszerváltás előtti közszerepléséről tudósít. Ez a kérdés értelmüktől megfosztott morális tényezőket vezet be egy olyan területre, ahol ezeknek semmiféle létjogosultságuk nincs. Hasonlóan zavaros és gyanús a poszttotalitárius társadalom káoszában a közéleti aktivitás, mely értelmezéseikben gyakorta titkosszolgálatok továbbfolytatódó földalatti ténykedésévé redukálódik.

Míg a „lelkes” híradások nyomán a Nyugat önmagára ismer a keleti változásokban, a „félelem-híradásokban” a változások másik képét látja – a színtiszta ellenségességet, olyan „zűrzavaros” területet, mely körbefogja a civilizált világot, veszélyt, feszültséget, háborút rejt magában, menekülthullámokkal fenyeget. Európa „balkanizált” területe sötét tér, itt bármi is történjék, nem vezethet jóra.

A változások kezdetekor – a gyengéd és a tévés forradalmak idején – a „lelkesült” kép volt a meghatározó. Később, a válság mélyülésével, mikor növekedett a Nyugatra menekülő kelet-európaiak száma, megjelentek az éhezők és a fegyveres konfliktus veszélye reálissá vált, a „lelkes” kép helyére a változások „félelem-képe” került.

FORDÍTOTTA KRASZTEV PÉTER

AZ EURÓPA KÖNYVKIADÓ AJÁNLATA

Hamarosan megjelenik a magyar szellemi élet egyik legnagyobb idei szenzációja, az irracionális bölcselet alpművének első (!) magyar kiadása:

ARTHUR SCHOPENHAUER

A világ mint akarat és képzet

Az irracionális bölcseletnek, amely nemcsak a filozófiában, hanem a világirodalomban és a századforduló irodalmában is kifejtette termékenyítő hatását, legtöbbet hivatkozott gondolkodója Arthur Schopenhauer (1788–1860). Fő műve, A világ mint akarat és képzet azonban a gondolatrendszer iránt érdeklődő, de németül nem tudó olvasók számára mindmáig hozzáférhetetlen volt. Az öt könyvre osztott mű sorrendben Schopenhauer ismeretelméletét, ontológiai-metafizikai nézeteit, esztétikáját, majd etikáját körvonalazza, a függelék pedig a szerző bölcseleti geneziséét, a kanti filozófiához való viszonyát tárgyalja, s filozófiatörténeti összefüggéseibe helyezi az akaratfilozófiát.

FORDÍTOTTA: TANDORI DEZSŐ ÉS TANDORI ÁGNES. AZ UTÓSZÓ NAGY SÁNDOR MUNKÁJA.

Ára: 780 Ft.

Kapható lesz a könyvesboltokban vagy megrendelhető az **Európa Könyvkiadótól** (1363 Budapest, Postafiók 65.)

Francia műfordítói pályázat diákoknak

Egyetemisták, főiskolások, középiskolások, figyelem!

A Külkereskedelmi Főiskola fennállásának 20. évfordulója alkalmából pályázatot hirdet. A feladat két részből, két fordításból áll. Az elsőt egy rövid, klasszikus francia prózai szövegből kell elkészíteni: ezt mi bocsátjuk a pályázó rendelkezésére. A második fordítás eredetijét a pályázó szabadon választja meg, ám feltétel, hogy a választás mindenképp modern francia novellára vagy versre essék. (Nem szükséges a teljes szöveget lefordítani.) Részletesebb tájékoztatást kizárólag írásbeli érdeklődésre, kizárólag levélben nyújtunk.

Címünk: *Horváth Ágnes*, Külkereskedelmi Főiskola, Francia Tanszék.

1097 Budapest, Ecseri út 3.

Pályadíjak: **I. díj: 10.000 Ft**
 II. díj: 5.000 Ft
 III. díj: 2.500 Ft

A dícséretben részesülők könyvutalványt kapnak.

A fődíj nyertesének műfordítását a **2000** című Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közli.

Beküldési határidő: *1992. március 20.*

Aki ma nagyon hiányzik

J. HORVÁTH TAMÁS

Akinek van energiája arra, hogy fáradt, csüggedt emberekbe bizalmat, erőt öntsön, aki meg van győződve arról, hogy a szabadság az ember javára válik; arról is, hogy a szabadság egy és oszthatatlan: nem létezhet szabadság az írónak az írásra, ha nincs az üzletembernek a vállalkozásra; nem létezhet szabadság a tanárnak oktatásra, ha nincs a földművelőnek földbirtoklásra; aki meg van győződve arról, hogy dolgozni kell, érdemes és jó, ha a munka gyümölcse megmarad, és nem viszi el a pénzüromlás, az infláció; aki nem kívánja a szabadságot rend nélkül...

Évszázadonként születik talán ilyen ember. Születik, mint a költő, és nem lesz, mint a bürokrata.

Vagy mégis: „lesz”, mert – úgy tűnik – véletlenszerű körülmények összjátéka folytán „keletkezik” ilyen ember?

Pl. úgy, hogy mint fiatal katona az első világháború utolsó napján súlyosan megsebesül. Ezért nem tud belépni apja textilüzletébe segédnek, hanem engedélyt kap arra, hogy pár szemesztert hallgathasson az akkor újonnan alapított nürnbergi kereskedelmi főiskolán. Nemcsak az ifjú főiskolásnak tetszett a tanulás. A tanároknak is tetszett a lelkesedése és előmenetele. Professzora rábeszélte az apját, hagyja tanulni. A fiatalúr meg sem állt a közgazdasági doktorátusig, amiért már Frankfurtba kellett mennie.

Dr. Ludwig Erhard

végül is nem vette át az apai textilboltot „en gros & en détail” – amint azt a cégtábla hirdette –, hanem elment a nürnbergi kereskedelmi főiskola mellett működő piackutató intézetbe dolgozni.

Tarsolyában ott volt első tanárának és rektorának, Wilhelm Riegernek az ajándéka, akinek a tudományos közgazdasági gondolkodást köszönhetette.

Ott volt doktorátusa, amelyet Franz Oppenheimer orvostól közgazdásszá lett frankfurti professzoránál szerzett. Oppenheimer szociális liberalizmusa mély nyomokat hagyhatott a lelkében, hiszen később, miniszter korában sem tagadta meg sem liberális sem szociális elveit. (Azoknak a szíve fájdtására, akik a mai tömeggyetemeken – mint valami hurkatöltő berendezésen – keresztül kénylődják át legszébb éveiket, hadt említsem meg, hogy Oppenheimer 1924-ben Erhardot svájci nyaralóhelyére hívta meg, és közös kirándulásuk alkalmával – a disszertáció megvédése címen folytatott barátságos beszélgetés keretében – 3000 méter magasságban, „a legmagasabb fokon” adta meg neki a doktori címet.)

A piackutató intézet élén Wilhelm Vershofen, a főiskola közgazdaságtan-professzora állt. Ez az ember nemcsak közgazdász, hanem humanista, filozófus és író is volt. Soha nem tévesztette szem elől az egész embert. Számára a gazda-

sági élet lélektani vonatkozásai éppoly fontosak voltak mint az anyagiak. Amit sokan esetleg az osztrák közgazdasági iskola hatásának vélnek Erhardnál, az lehet egyszerűen Vershofen humanizmusának a hatása is.

1928-ban apja végképp földalta textilkereskedését, amely már korábban nehézségekkel küszködött. Erhard szabadon mehetett az áhított tudományos pályára. A professzori rang, minden tudományos pálya megkoronázása azonban még váratott magára. Az 1933-ban beköszöntött „új rendben” Erhard (hogyan is ismerjük négy évtized magyar szóhasználatából?) túlságosan „merev” volt. Nem lépett be a (nemzetiszocialista) pártba, de még a hozzá közel álló valamelyik („transzmissziós szűj” jellegű) szakmai szervezetbe sem. Nem volt hajlandó „Heil Hitler”-rel köszönni. Súlyos bűnök. 1942-ben elbocsátják az intézetből, holt addigra már a vezetői gárda tagja.

Egyik életrajzában az az „ártalmatlan” mondat olvasható, hogy ekkor – 1942-ben, a háború kellős közepén! – „saját” piackutató intézetet alapított. Ki ad ilyenkor megrendeléseket egy hadigazdaság miatt (is) központilag irányított, élet-halál harcát vívó országban egy új piackutató intézetnek?

Talán maga sem vette eleinte észre, de Erhard ekkor került életében először kapcsolatba a nagypolitikával. Sógora egy német birodalmi gyáripari szövetség szervezetének a vezetője volt. Nehéz megállapítani, hogy eredetileg Hitlerrel támogató, de benne 1942-re csalódott, vagy már eleve Hitlerért nem rajongó gyárosok csoportja tette lehetővé ennek az új intézetnek a megalapítását. A támogatók között a magyarázatra nem szoruló Siemens név is szerepelt. Erre az időre emlékezve írta Erhard, hogy végre elég ideje volt „a rendszer gazdasági és pénzügyi zavarát módszeresen elemezni, és azokat a szoros összefüggéseket megmutatni, amelyek az egyre erősödő gazdasági dirigizmus és a parancsuralom politikai rendszere között fennállnak”. ... „Csak az így nyert ismeretek alapján lehet olyan megoldásokat találni, amelyek a várható összeomlás után utat nyitnak a német újjáéledéshez.”

Ekkor írta kb. 250 gépelt oldalas „Denkschrift” név alatt ismert tanulmányát, amely a háborús államadósságok és a belőlük keletkezett infláció megszüntetésének a módzataival foglalkozik. Ebben Erhard még a háború utáni nagyfokú állami gazdaságirányítás mellett tör lándzsát. Politikai szempontból ez az emlékirat nem volt veszélyes, mert ezeket a kérdéseket szakkörökben eléggé nyíltan vitatták.

Más volt a helyzet ennek az emlékiratnak egy rövidített változatával, amelyet Erhard Carl Friedrich Goerdelernek, Lipcse egykori polgármesterének készített. Goerdeler az

1944. júl. 20-án tragikusan megghiúsult Hitler-ellenes összekövésnek egyik polgári vezetője és kancellárjelöltje volt. Goerdeler korábbi ismeretségük alapján fölkerlte Erhardot, készítsen tervezetet a háború utáni gazdasági rendezésre. Ez az emlékirat szinte naivnak mondható nyíltságával nagy veszélybe hozta Erhardot. Csodával határos véletlen, hogy Goerdeler letartóztatásával és kivégzésével kapcsolatban a Gestapo nem figyelt föl rá, és nem tartóztatta le.

„Az amerikaiak fedeztek föl...”

Valószínű, hogy 1945 tavaszán az amerikai megszállók gyorsan és pontosan tájékoztak azokról személyekről, akiket az újjáalakítandó helyi hatóságoknál alkalmazni lehetett. Erhardot a Nürnberg mellett fekvő Fürthben, szülővárosában érte az amerikai megszállás. Már a rákövetkező napon bevitték a városházára, és megbízták különféle gazdasági ügyek intézésével. Egyik életrajzírója legendának minősíti azt a vélekedést, hogy Erhard rövidesen fölfelé ívelő pályáját a fent emlegetett emlékiratoknak köszönhetette. A valóság sokkal prózaibb. Egy volt piackutató kollegája ajánlotta állhatatosan az amerikaiaknak. Amikor egy napon – 1945 szeptemberében – egy amerikai tiszt érte jött, meg kellett nyugtatnia a családot, hogy semmi okuk az aggodalomra. Nem is volt, hiszen pár nap múlva Münchenből mint Bajorország gazdasági minisztere tért haza.

Ez az első miniszterség nem született szerencsés csillagzat alatt. Erhard nem volt bürokrata, a kicsinyes hivatali intrikákat pedig különösképpen nem állhatta. A hiány adminisztrálásához sem fűlött a foga annak, aki a szabadságból születő bőségről álmódott. Munkatársai áskálódtak ellene. A fölhozott vádak közül a szórakoztató elektronikai ipar mai ismerői számára az a legérdekesebb, amely szerint egy Max Grundig nevű fürthi kisiparosnak a hadsereg készleteiből rádióalkatrészeket utaltak ki, illetve adtak el...

A minisztert menesztették, de vizsgálatul egyetemi tanszéket adtak neki a huzatos, hideg, bedeszkázott ablakú müncheni egyetemen. Így, az a szabadpiaci gazdaság megteremtésére mint miniszternek nem volt lehetősége, legalább annak elméletét annál lelkesebben hirdethette.

Ebből az időből származik Erhardnak az az újságcikke, amelyet e sorok írója a tanulmány illusztrálására kiválasztott. Gondolatai nagyfokú rokonságot mutatnak a freiburgi iskola (Walter Eucken) elméletével. Erhard nem tartozott ehhez a körhöz. Ő magát nem annyira az elmélet emberének, mint inkább az elmélet megvalósítójának tekintette. A legnagyobb lépést a megvalósítás lehetősége felé egy rajta kívül álló véletlennek köszönhetette. Az egyesített angol–amerikai megszállási övezet (Bizone) német gazdasági hatóságának egyik igazgatója, Johannes Semler 1948 elején, a Marshall-terv első szakasza keretében érkezett amerikai szállítmányokat „drága baromfiességnek” nevezte nyilvánosan, és ezért távoznia kellett. Pártvillongások miatt a pártonkívüli Erhardot tették meg gazdasági igazgatónak, ami a szövetséges katonai hatóságoknak felelős miniszterfélnének számított.

Ebben a minőségében folytathatta immár Erhard valuta- és gazdasági reformelképzeléseinek a kidolgozását, amelyet egy szakbizottságban már korábban elkezdett. Helyzete nem volt egyszerű. Az amerikaiak és a britek gazdasági szakértő csoportokat állítottak föl, részben ragyogó képességű szakemberekből. De hagytak különböző német szakcsoportokat is dolgozni. Az elképzeléseket összehasonlították. A központi feladat a valutareform volt, és az infláció megfékezése.

Az idő sürgetett. A szovjet hatóságok nem kívánták a négy megszállási övezet egyesítését. Saját pénzreformjuk végrehajtásán is dolgoztak.

Erhard két hónappal a nyugati pénzreform előtt, 1948. ápr. 21-én tartotta bemutatkozó beszédét a frankfurti gazdasági „parlamentben”. Ebben erőteljesen kiállt az állami kényszergazdálkodás, a „Bewirtschaftung” ellen. Klasszikus tömörséggel foglalta össze, miért lehetetlenség a tervgazdálkodás. A kényszergazdálkodás elvi lehetetlenségéből csak egy dolog következhetett: meg kell szüntetni. A gazdaság szabályozását pedig a szabad áraknak kell végeznük. A jó pénz kell hogy legyen az egyetlen jegy vagy utalvány, amire árut kapni.

Aki ezt a beszédet ismerte – márpedig az angol–amerikai megszálló hatóságoknak ismerniük kellett –, annak nem lett volna szabad csodálkoznia azon, hogy jún. 21-én a gazdasági igazgató számos áru és szolgáltatási árszabályozását egy meglehetősen furcsa, nem jogász fogalmazású törvénnyel eltörölte. (A furcsa fogalmazás oka az volt, hogy Erhard jóformán egyedül „írta meg” a törvényt, és törvényszövegezéshez igazában nem értett.)

Több változatban maradt fenn az a legenda, amely a megszálló hatóságok és Erhard között keletkezett összeütközést leírja. Egyik változatát az olvasó a 2000 1991 márciusi számában (49. lap, jegyzet) olvashatta. Valószínűleg közelebb áll a valósághoz az a változat, amely szerint az akkor államfői jogokat gyakorló Lucius D. Clay amerikai tábornok Erhard személyesen előadott érveit alapján – stábjá véleményét elvetve – végül is Erhardéit elfogadta, és az ár-felszabadító intézkedéseket jóváhagyta.

Az angol megszálló hatóságok munkáspárti és Keynes-követő szakértői által támogatott szociáldemokrata ellenzék és a kereszténydemokraták liberalizmusellenes, a gazdaságban nagy állami befolyást sürgető szárnya gyanakvással nézte Erhard „kísérletét”. Az ő számára azonban a pénzreformmal egyidőben végrehajtott gazdasági reform nem kísérlet, hanem az egyetlen lehetséges és helyes út volt a gazdaság alkotó erőinek a felszabadítására.

Néha – különösen rövid távon – úgy látszott, hogy az események az ellenfeleket igazolják. Hol az árak ugrottak meg, hol a munkanélküliek száma növekedett, hol a külföldi fizetések mérleghiánya. Az ellenfelek mindig a gazdasági igazgató politikájában keresték a bűnbakot.

Ő vitatkozott, érvelt és jósolt. Az érdekes az volt, hogy „jóslatai” rendszerint pontosan, időre bekövetkeztek, a probléma megoldódott. Az is előfordult, hogy egy iparág képviselőit meggyőző érvekkel sikerült áremelési szándékaitól eltérítenie.

1948. szept. 1-jén összeült a három nyugati megszállási övezet tartományából választott alkotmányozó tanács. 1949 májusában kihirdették az új alaptörvényt. Az augusztusi parlamenti választások relatív győztese a kereszténydemokrata unió lett. Szeptemberben megalakult az új kormány.

Gazdasági miniszter

természetesen Ludwig Erhard lett. Természetesen? Igen, mert a Kereszténydemokrata Unió már előzőleg elfogadta a pártonkívüli, szabadelvű Erhard szociális piacgazdasági rendjét. (Erhard csak közvetlenül kancellárrá választása előtt, 1963-ban lépett be a Kereszténydemokrata Unióba.) Életének talán utolsó interjújában Konrad Adenauert megkérdezte az újságíró, miért adták föl a katolikus szociális tanoknak inkább megfelelő,

több állami szabályozást, államosítást követelő programjukat a kereszténydemokraták, és álltak Erhard inkább liberálisnak nevezhető rendszere mellé. A válasz meglepő volt: nem akartunk az állam kezébe a meglévő politikai hatalom mellé további gazdasági hatalmat is adni. – Ehhez a kijelentéshez két dolgot kell hozzátenni: Erhard törekvései ellenére az államnak Németország nyugati felében is elég nagy gazdasági hatalom maradt a kezében. A másik: amikor megindult a választási hadjárat, Erhard politikája jelentős eredményeket tudott fölmutatni, neve ismertebb volt a tömegek előtt, mint bármelyik más kereszténydemokrata politikusa (talán az egy Adenauert kivéve), politikája valódi alternatíva volt a szociáldemokratákéhoz képest.

A kormány megalakulásával és a pártpolitika érvényesülésével beköszöntöttek a sűrű, néha fekete hétköznapiak. Az évtizedes küzdelmek hétköznapijai; a monopóliumokat akadályozó és a szabad versenyt biztosító, csak félig sikerült kartell törvényért (1957 július), a márka szabad átválthatóságáért (1958 december), majd fölértékelésért (első ízben 1961-ben).

Erhard – minden nehézség ellenére – nagyfokú függetlenséget őrzött meg a különféle, sokszor nagyhatalmú gazdasági és szakszervezeti csoportosulásokkal szemben. Ebben segített neki egy hűséges újságírócsoport, amelynek a gazdaságpolitikai irányvonal terjesztése volt a feladata. A másik, Erhardot támogató csoport a neoliberais freiburgi iskola (Walter Eucken, Franz Böhm és az Ordo-évkönyv köré csoportosuló közgazdák) volt. Mellette voltak általában a polgári középosztály tagjai és szervezetei. De legfőképpen támogatták a dolgozni és gyarapodni kívánó németek, bármely társadalmi osztályhoz vagy csoporthoz tartoztak is.

Részben külső hatások alapján (nehézipari üzemek lesterelése a szövetségesek részéről, később a koreai háború) a gazdasági élet alakulásában zavarok álltak elő. Erhard elméleti megfontolások és emberi hajlamai alapján bízott a szabályozott, de lényegében szabad piac öngyógyító erejében. Ezért húzódozott a beavatkozástól. Nem így a kancellár. Adenauer – a modern demokráciák áldása és átka szerint – a folyamatosan ismétlődő választásokat tartotta szem előtt, és égető bajokat azonnali intézkedésekkel akart enyhíteni.

A gazdaságpolitika „par excellence” az a terület, amelyen minden vélemény mellé nemcsak egy ellenvélemény, de száz más vélemény is rendelkezhető. Így nem csoda, ha a bizalmatlan Adenauer mások tanácsát is kikérte, és ezek a tanácsok nem egyeztek Erhard elképzelésével. Az azonban már nyilvánvalóan sok volt a jóból, amikor az ellenzék – Adenauer gazdasági tanácsadóira célozva – gazdasági árnyékkormányról beszélhetett. Adenauer beavatkozása a gazdaságpolitikába nem járt mindig negatív eredménnyel. Ez történt Ludger Westrick államtitkárra történt kinevezésével. Őt Adenauer „felvigyázónak” küldte a gazdasági minisztériumba, Westrick azonban Erhard kitűnő és lojális munkatársává vált az idők folyamán.

Az újjáépítés sikere és a gyors növekedés napirendre tűzte a szociális elem erősebb hangsúlyozását a piacgazdaság mellett. Ez önmagában nem lett volna baj, ha ezzel párhuzamosan nem dobták volna sutba a szolid pénzügyi politikát. A német gazdaság 1949 és 1956 közötti általános és exportsikerei az államháztartásban jelentős pénztartalékok fölhalmozásához vezettek. Magyarul: az a ma már szinte világszerte ismeretlen helyzet állt elő, hogy az államnak nem adósságai, hanem pénztartalékai voltak. Közlekedett az 1957-es választási esztendő. Kit ne kísértett volna meg az a gondolat, hogy a választók tömegeit adókedvezményekkel, nyugdíj- és kegydíj-emelésekkel „vásárolják meg” a Kereszténydemokrata Unió és szövetségesei számára?

Az eredmény megfelelt a várakozásoknak. A kereszténydemokrata testvérpárt 50,2 %-ot kapott a parlamenti választásokon. Erhardot alkancellárrá nevezték ki. Győzött a szociális piacgazdaság, de úgy, hogy a szociális elem, a jóléti állam gondolata rendkívüli módon megerősödött.

Az a genfi professzor, aki nemzetközi hírére támaszkodva 1950-ben az Adenauer kormány gazdaságpolitikáját szakértői jelentésében dicsőreleg jóváhagyta, 6-7 évvel később írt könyvében nyíltan megírta, hogy az 1957 évi politikát már nem tudná jóváhagyni.

Kifogásolta a magas adókat, amelyek többek között a vállalati saját tőke fölhalmozását akadályozták. Kritizálta egyes gazdasági ágazatok – így a lakásgazdálkodás – állami szabályozását ill. támogatását, a monopóliumok ellen hozott törvény következetlenségeit, és a jóléti állam inflációt gerjesztő, nem teljesítményre és polgári gondoskodásra, hanem önzésre nevelő elharapódzását. Ez a „Túl a kínálaton és keresleten” című kitűnő könyv – amely hihetetlen melegséggel és nagybecsüléssel írt 1956 miatt a magyarokról – egyben Wilhelm Röpke nagy, végrendeletszerű figyelmeztetése a német népnek, hogy ne rekedjen meg az anyagiakban.

Ludwig Erhardnak erre az utóbbi figyelmeztetésre nem volt szüksége. Aki olyan jól zongorázott, mint ő, és aki építésével olyan példászerű együttműködéssel alakította ki a starnbergi tó fölött modern Tusculanumát, az – még ha írásait és szóbeli nyilatkozásait ezen a területen figyelmen kívül hagyjuk is – nem ragadt meg a keresletnél és a kínálatnál.

Az 1957-es nagy választási győzelmet rövidesen beárnyékolta az Adenauerral a kancellárság utódlása körül vívott küzdelmek.

Ha a tanulmány címéhez a szerző hű akar maradni, itt meg kell állnia. Lehet, hogy még hiányzik, lehet, hogy csak nem ismertük föl a magyar Erhardot, aki az összehasonlíthatatlanul nehezebb helyzetben az országot a gazdasági szakadékból kivezeti. Egy dolog azonban semmiképpen sem hiányzik ma Magyarországon: olyan szegyenletes színjáték, amelyet ez a két, a maga nemében nagy ember – Erhard és Adenauer – meglehetősen elvtelen pártpolitikuskok szekundálása mellett a kancellári hatalom ügyében 1959 és 1963 között végigjátszott.

FÜGGELÉK

Ludwig Erhard a Marshall-segély minisztere?

A kérdés többértelmű: Minden mellékgondolat nélkül egyszerűen azt tudakolja, Erhard volt-e az illetékes miniszter a Marshall-segély lebonyolításában. A válasz: nem. Az első Adenauer-

kormányban (1949–53) Blücher szabaddemokrata párti alkancellár volt egyben a Marshall-terv minisztere. Ki tudja, hogy itt a koalíciós partnernek juttatott „ajándékról” vagy Adenauer hatalommegosztási politikájáról volt-e szó?

Ha mellékgondolatot olvasunk bele a kérdésbe, akkor a legkezenfekvőbb ez: könnyű volt akkor, a háború után gazdasági miniszternek lenni Németország nyugati felében, amikor csak úgy

dőlt az országba a Marshall-segély. Ezért is épült föl Nyugat-Németország olyan gyorsan, alig 7–10 év alatt. Ez volt az ún. német gazdasági csoda alapja. Az újságírásban olyan divatos belemagyarázást ebben az esetben nyugodtan elengedhetjük. Marshall-segélyt nemcsak Nyugat-Németország kapott, hanem szinte valamennyi nyugat-európai állam. Aránylag keveset tudunk azonban a segély felhasználásáról. Egyes szerzők föltételezik, hogy a legtöbb ország a segélyeket fizetési ill. kereskedelmi mérlege feljavítására fordította. Nem így a Német Szövetségi Köztársaság. Itt külön törvény intézkedett a segély felhasználásáról. Nemcsak a fent említett minisztérium hozták létre, hanem egy külön pénzügyintézet is, mely ma is létezik. Neve: *Kreditanstalt für Wiederaufbau*. Ezeket az intézményeket kötelezte a törvény arra, hogy az ERP keretében kapott tőkét megőrizzék. Az állam elvállalta a visszafizetendő rész költségvetésből történő rendezését.

Mekkora volt a Marshall-segély összege?

Az első része – amelyet tulajdonképpen helytelen ide számítani – 1,62 milliárd US \$ volt. 1949-ig folyósították. Neve: *Government and Relief in Occupied Areas* (GARIOA). A termelő beruházások szempontjából ezt a részt érdektelennek kell tekintenünk. Mint azt a neve kifejezi, ez az összeg „elment” a lerongyolódott ország életben tartására és a romok eltakarítására.

A második rész, 1,7 milliárd US \$ a „valódi” Marshall-segély, a

European Recovery Programme (ERP). Ebből túlnyomóan gördülő hitelek alakjában, tehát nem ajándékként (!) 1949 és 1956 között 5,84 milliárd márkát fizettek ki az igénylőknek kormánybizottsági elbírálás alapján. (Az akkori árfolyam: 1 \$ = 4,20 DM.)

Ez az összeg az akkori időszak összes termelő beruházásainak (*Anlage-Investitionen*) mindössze 2,9 %-a!

A százalékarány bizonyos kulcs-iparágakban lényegesen magasabb volt.

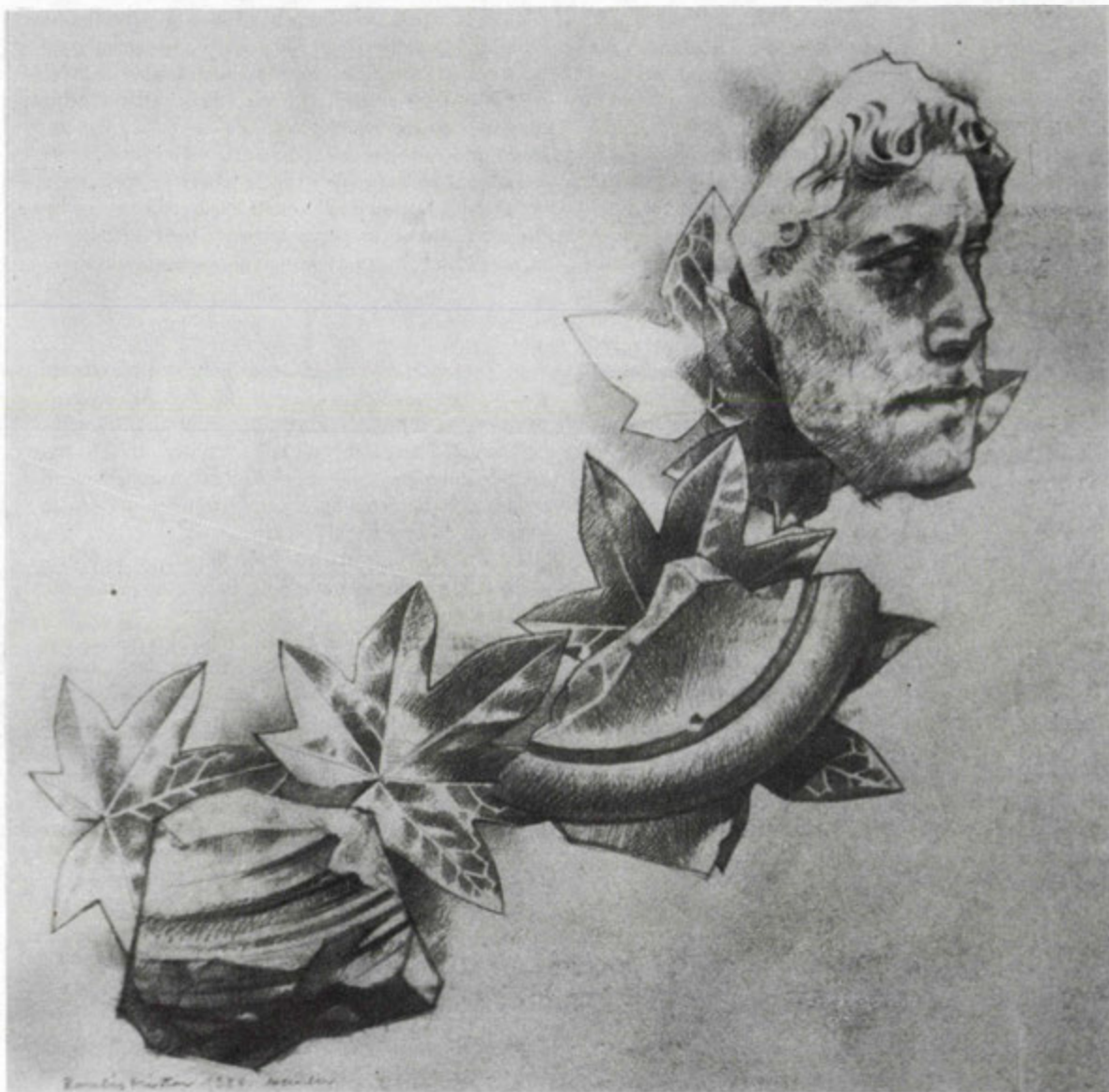
ÍGY AZ ENERGIATERMELŐ IPARBAN	7,8 %
A Bányászatban	6,5 %
A Hírközlésben és Közlekedésben	5,5 %

ELLENPÉLDÁK:

ÉLELMISZER- ÉS ÉLVEZETI CIKKEK IPARA	1,8 %
LAKÁSÉPÍTÉS	1,2 %

1953-tól 1 milliárd dollárt 2,5 %-os kamattal terheltek. 1958 közepétől 59 féléves részletben törlesztették a tőkét és a kamatot az államháztartásból.

Mi lett a közel 6 millárd márka ERP-vagyonnal? – Ahogyan a Marshall-terv minisztériuma nemzetközi gazdasági együttműködési minisztériummá alakult át, úgy a vagyonkezelő pénzügyintézet szerepe is megváltozott. Ma ebből a vagyonból hiteleket nyújtanak, de még inkább a fejlődő országokba irányuló beruházási javak exportjának garanciáit fedezik belőle.

Zavar a gazdasági rend fogalma körül

LUDWIG ERHARD

A gazdálkodás célja, hogy a fogyasztási javak rendelkezésre bocsátása révén a népi jólétét szolgálja. Ez a tény az egyes korszakok jelenségeitől és a rendszerről vallott elképzelésektől függetlenül adott. Nézeteltérések tehát tulajdonképpen csak az alkalmazandó módszerek célszerűsége tekintetében lehetnek. Ha ma mégis oly nehéz egyes problémákról tárgyilagosan vitatkozni, ennek az az oka, hogy politikai pártok bizonyos gazdasági rendszerek mellett vagy ellen döntöttek, és döntésüket dogmává emelték. Másrészt a nagyfokú anyagi szükség miatt a gazdaság társadalmi és politikai életünk valamennyi más területét visszaszorította.

Miért oly nehéz a gazdasági alkotmány kérdésének pártpolitika fölötti tárgyalása? Először azért, mert nagyon sok választó vagy társadalmi csoport az egyes személyek által hirdetett politikai hittételeket mint változathatatlan és abszolút igazságokat hajlandó vakon elfogadni. Másodszor: ehhez kapcsolódik, hogy képtelenek a bonyolult gazdasági és társadalmi összefüggéseket megérteni. Ma széles rétegekben az a nézet uralkodik, hogy a szocialista eszmék követőinek föltétlenül a tervgazdaság mellett kell kardoskodniuk. Ugyanakkor a piacgazdaság oldalán állók a kapitalista gazdasági rend szószólóinak számítanak. Ezeknek a nézeteknek ellent kell mondanunk. Vissza kell utasítanunk az erkölcsi közegből jövő értékelést is. Téves és helytelen volt a parancsuralmi politikai rendszereket – pl. a fasisztust vagy a bolsevizmust – a tervgazdasággal azonosítani azért, hogy ezt a gazdálkodási rendszert rossz hírbe hozzuk. Az igazságosság nevében azt is követelhetjük, hogy a kapitalista rend ellenzői e rendszer kétségtelenül bizonyítható kinőveit ne magának a piacgazdaságnak a rovására írják. A fasisztus és bolsevizmus egyrészt, a kapitalizmus másrészt közgazdasági szempontból mindig csak a fölréndelt és időtől független tervgazdasági vagy piacgazdasági alaptípusok fejlődéstörténetileg korlátozott fázisainak foghatók föl.

A szerző maga, aki liberális beállítottságát sohasem titkolta, távol van attól, hogy egyoldalúan kapitalista érdekeket képviseljen. Ellenkezőleg: a kapitalista gazdaságot elmarasztalja, mert az a piacgazdaság alapelveit – a versenyt és a szabad árképződést – megtagadta, ill. megkísérelte egyre több kollektív szerv létrehozása által ezeket megkötni. Így a kapitalista gazdasági rend is egyre inkább a tervgazdaság alakját vette föl. Majdhogy tragikus történelmi tévedésnek kell tartanunk, ha szocialista részről a versennyel szemben foglalnak állást. Hiszen éppen az elhatalmasodó kartellek és más gazdasági hatalmi tömörülések voltak a verseny kerékkötői. A verseny újjáélesztése viszont minden más eszköznél alkalmasabb lenne a magán-

hatalmi állások felszámolására. Nem tanúskodik éppen közgazdasági éleslátásról az az elképzelés, amely a kapitalizmus ellen a piacgazdasági verseny kikapcsolásával akar hadakozni.

Emögött esetleg az a marxista gondolat állhat, hogy a „kisajátítók kisajátítása” révén a magánjellegű hatalmat hatósági vagy állami hatalommal kell fölváltani, és az egy iparághoz tartozók magánjellegű tervgazdaságát¹ állami tervgazdasággal kell helyettesíteni. E vélemény helyesbítésére legyen szabad arra utalnunk, hogy a rendezett állam a privát intézmények hatalmának korlátot állít. Emellett a különböző irányú csoportérdekek kiegyenlítésére törek-szenek.² Ugyanakkor az egész gazdaságot átfogó állami hatalomnak szükségszerűen mindenkivel szemben érvényesülnie kell. Ez a követelmény nem zárja ki az a lehetőséget, hogy a hatalmat önkényesen és rossz irányban a végtelességgig lehessen fokozni. Erre a történelem elég példát szolgáltat.

A nem dogmatikus szocialistáknak, akik készek közgazdasági ismeretekből következtetéseket levonni, azt mondhatjuk, hogy a szocialista tanok ezt a kötődést nem teszik kötelezővé. Így például a liberális szocializmus³ egyértelműen elkötelezte magát a szabad piacgazdaság és az ember személyi méltósága mellett. Ez az irányzat a kapitalista rend ártalmát a jogi és mesterséges monopóliumokban látja. Nem a piac áldásos intézménye, hanem a hatalommal való visszaélés – amelyet mindig a szabad piac kikapcsolása előz meg – juttatta a dolgokat oda, hogy a társadalom igényeihez való alkalmazkodás képességétől megfosztott gazdaság egyre jobban degenerálódott, majd egyre több tervgazdasági szabályozást követelt.⁴

Úgy tűnik, hogy itt az ok és az okozat fölcserélésének végzetes esete forog fön. A felnövekvő kapitalizmust kísérő társadalmi zavarok a műszaki forradalom és az ún. liberális szabadságok hibás értelmezésének, nem pedig a piacgazdaságnak a következményei voltak. Ennek a korszaknak a történelmi hibája az, hogy az állam osztály-előítéletek foglya volt, és ezért nem alkalmazta a jogot és a törvényeket a hibák orvoslása érdekében. Működési zavarokhoz ez a rendszer azonban csak akkor vezetett – gondoljunk csak a világgazdaság finoman tagolt mechanizmusára –, amikor éppen a piacgazdaság szabályait elhagyva, egyre inkább tervgazdasági jelleget öltött, és az egyedek gazdasági tevékenysége helyébe kollektív szervezetek tevékenysége lépett. Nem kell tehát babiloni nyelvzavarnak tartani azt, hogy egyesek a kapitalizmus legújabb fajtáját azért ítélik el, mert az a verseny kiiktatása révén tervgazdasággá lett, míg mások azért üzennek neki hadat, mert a piac intézmé-

Megjelent a *Die Neue Zeitung* 1947. június 23-i számában.

nyét károsnak tartják, és a tervgazdaságnak egy másik fajtáját kívánják megvalósítani.¹ – A gazdasági bajok és zavarok nem győzhetők le azzal, hogy a magán-tervgazdaságot állami vagy másfajta kollektív tervgazdasággal helyettesítjük. A szellemi szakadék nem a kapitalista és kollektivistá tervgazdaságpártiak között tátong, mert társadalmi-gazdasági céljaik és eszméik minden különbözősége ellenére közös bennük a gazdasági történet előre kiszámíthatóságának a híte. A valódi különbség a különféle fajta tervgazdászok és azok között áll fenn, akik a valóban szabad, de a törvény által megzabolázott gazdasági rend előnyeiben hisznek. Ez más szóval a kollektivistá illetve az individualista-szabadelvé életforma közötti különbséget jelenti.

A tervgazdaság föltételei ma semmiképpen sincsenek meg. Természetesen meg lehet őket teremteni, amennyiben helytelen alapon az emberi szabadságot a gazdasági és a társadalmi élet döntő területein korlátozzuk és szabályozzuk. A modern gazdasági életben a tervgazdasági jellegű szabályozások azonban mindig gazdasági zavarokhoz vezetnek. A tervgazdaság hívei elméletileg rendkívül győnge, taktikailag azonban mindig kedvező helyzetben vannak. Eltekintve attól, hogy egy visszafogott inflációval működtetett, de megzavart pénzgazdaság nem tűri meg a szabad piacot², kétségtelen tény, hogy a piacgazdaságról a tervgazdaságra való átállás minden nehézség nélkül megvalósítható. Ezzel szemben a fordított folyamat a lehető legnagyobb nehézségekbe ütközik. Ennek oka abban keresendő, hogy könnyű egy tendenciájában egyensúlyra törekvő gazdaságot feladni, viszont nagyon nehéz a természetes egyensúlyból kimozdított gazdaságban átmenet nélkül a szabad piac működésének teret nyitni.

A bizonyára rövidesen bekövetkező valutarendezés nagy lehetőséget kínál: Visszkapjuk annak lehetőségét, hogy gazdasági életünkbe belenyúljunk és megválasszuk a következő utat.

A tervgazdasággal kapcsolatban még valamit meg kell gondolni. Teljes hiány esetében semmi sem állapítható meg a tervgazdaság működőképességéről. Amikor a fogyasztás kész gyakorlatilag mindent kész fölvenni, nem létezhet téves termelés. A tervezők te-

hát abba a tévhitbe esnek, hogy helyesen terveztek. Ha igaz az a tétel, hogy a jövő gazdasági rendje a tervgazdaság, akkor annak egészen más körülmények között kell létjogosultságát bizonyítania, ti. olyan gazdasági körülmények között, amelyek esetében a termelés a fogyasztás szabályozása nélkül küzd az értékesítési lehetőségekért. Ekkor azonban a piacgazdasággal szemben mutatkozó hátránya világosan be fog bizonyosodni. A bábeli nyelvzavar abban is kifejezésre jut, ahogyan a politikai pártok a tervgazdaság kérdésében állást foglalnak. Pedig éppen ebben a kérdésben kelletne a legnagyobb világosságra törekedni. A tervgazdaság elvét dogmává nyilvánítják, ugyanakkor nem érzik ellentmondásnak, hogy az emberi szabadság és kezdeményezés gyümölcsöző alkalmazását ígéri. Vagy egy másik változatban: a hangsúlyt ugyan a szabadságokra helyezik, de mégis szükségesnek látják felszívvvel valamilyen fajta fél-tervgazdaság mellett is letenni a garast. El kell ismerni, valamennyi párt olyan gazdasági rend kiépítését kívánja, amely az ország és a világ békéjét nem veszélyezteti. Úgy tűnik, mégsem látják világosan, hogy a központi gazdasági irányítású államok közötti gazdasági együttműködés sokkal több feszültség lehetőségét hordozza magában, mint az olyan államoké, amelyekben az egyes gazdasági egységek az egymás közötti cserét saját érdekeiknek megfelelően, az államok közötti kereskedelmi és fizetési mérlegek kiegyenlítésének az igénye nélkül bonyolítják le.

Nem a szocializmus vagy a kapitalizmus között kell dönteni, melyek a társadalmi és gazdasági fejlődés során alaposan megváltoztatták korábbi arculatukat. A szocializmus-kapitalizmus illetve tervgazdaság-piacgazdaság fogalom-párja sem fedi egymást. Ha a szocialista arra törekszik, hogy a társadalmi terméket igazságosabban osszák el, a piacgazdaság hívei a rend elve alapján nyugodtan csatlakozhatnak ehhez a követelményhez. Ha a félrevezetett kapitalizmus új, magánjellegű kollektív szervezetek létrehozását sürgeti, biztos lehet afelől, hogy a szabadelvé felfogás ezzel szembeszáll. A legújabb keletű liberalizmus³ nem kíván szabadablást, az emberi türelmetlenségnek és megnyilvánulásainak azonban ellenáll. Ugyanígy ellenáll minden szellemi elnyomásnak, amely a politikai terror előfutára.

FORDÍTOTTA J. HORVÁTH TAMÁS

FORDÍTÓI JEGYZETEK

1. Ebben a mondatban Erhard háború alatti piacutatói múltjának tapasztalatai tükröződnek. Akkor találkozott sűrűn és közvetlenül a Németországban 1936 óta egyre erősebben bevezetett nemzetiszocialista tervgazdasággal. Jellemzője az volt, hogy a már korábban is monopolisztikus jellegű német nagyipart egyesülésekbe szervezte és ezeken keresztül államilag irányította. (Ar- és bérszop ill. -szabályozás, anyagiutalási rendszer.)

2. Itt a szerző a munkaadók és munkavállalók ellentéteire gondolhatott, amelyek a kollektív munkaszerződés autonómiája („Tarifautonomie”) keretében a szerződéskötések során egyenlődnek ki.

3. A fából vaskarikaként hangzó liberális szocializmus híve

volt a tanulmányban is említett Franz Oppenheimer frankfurti professzor.

4. Utalás az 1. pontban említett nemzetiszocialista tervgazdaságra.

5. Ti. a marxi szocialista tervgazdaságot.

6. Ez a visszafogott inflációra való utalás csak abban – a tanulmányban is említett – összefüggésben érthető, hogy Erhard a hadigazdaság keretében keletkezett fölös vásárlóerő háború utáni „lecsapolásával” foglalkozott 1943-ban írt tanulmányában („Denkschrift”).

7. Ld. a fordító tanulmányait a **2000** 1990 májusi, decemberi és 1991 márciusi számaiban.

Feljegyzések a morálról

A HONI TÖRTÉNELMI-HÉTKÖZNAPI ÉLET ALAPJÁN

NATAN EJDELMAN

A szovjet történelem és a hozzá kapcsolódó társadalmi-hétköznapi élet bizarr erkölcsi megfontolásokra ad alkalmat. Ezek rendszerint „kétszínű” megoldásra csábítanak, azon igyekezvén, hogy a legnyolultabb összefonódásokat a „fehér (vagy vörös) – fekete”, „Sztalin kultusza – e kultusz tagadása”, a „hazai – külföldi” stb. szembenállás alapján válasszák szét. Az értékelés, a megközelítési mód változhat, például Sztalin megítélésében, de az „egyszerű megoldás” iránti vonzódás nem gyengül.

A szerző évek hosszú során át gyűjtögette azokat a túlnyomórészt a sztalin korszak kielezett helyzeteire vonatkozó dokumentumokat, azokat a többé-kevésbé megbízható kortársi történeteket, amelyekben tetten érhető, hogyan fordul át a rossz jóvá, és fordítva. Az ilyen „témák” lehetőséget kínálnak arra, hogy elmerengjünk az orosz fejlődés bizonyos törvényszerűségein, s azon, miként függ össze ez a fejlődés az általános emberi, az általános történelmi-erkölcsi kategóriákkal.

Ahelyett, hogy minden esetben külön-külön hivatkozna a forrásokra, a szerző utal arra, hogy általában sokat búvárokodott archívumainkban, és gyakran beszélgetett szakértő kollégákkal.

1 B.-t, a kovácsot az 1930-as években többször említette a szovjet sajtó és a rádió; kitüntették mint az első sztahanovisták egyikét, vagyis mint olyan munkást, aki a maga munkaterületén rendszeresen túlteljesítette a normát. A sztahanovistákat szabályos időközönként Moszkvába citálták kongresszusokra, ahol B.-nek egy ízben a kormány tagjai előtt kellett beszámolnia saját és üzemének a munkásikereiről. Amikor azonban néhány órával a színrelépés előtt az üzem igazgatója átnyújtotta B.-nek az előre megírt beszédet, a kovács kijelentette, hogy a szöveget nem olvassa fel: „Én ugyan egyszerű, tanulatlan ember vagyok, de azt világosan látom, hogy maga csalásra akar rávenni: az üzemben a dolgok rosszul mennek, ezt mindenki tudja, maga meg azt akarja, hogy azt mondjam, minden nagyon szép és jó.”

Az igazgató megfenyegette a kovácsot, a botrány a levegőben lógott, mert B. hozzászólását már tervbe vették, és a tervet maga Sztalin is ismerte. A munkás ennek ellenére határozottan visszautasította, hogy felolvassa a hazug beszédet. A kongresszus szünetében B.-t megkereste a Pravda főszerkesztője, Mihail Kolcov (később a megtorlások áldozata), és érdeklődött, hogy B. miért nem akar felszólalni. A kovács azt felelte, hogy nem akar hazudni. Kolcov a

színpalak mögé vezette, ahol egy különszobában ott ült Sztalin és a kormány több tagja. Ismét kérdések B.-hez, és ismét az ő becsületes válasza, hogy amíg az üzemben a viszonyok nem javulnak, addig ő nem fog hozsannázni. Sztalin végighallgatta, barátságosan elmosolyodott, azt tanácsolta a kovácsnak, hogy szólaljon fel és mondja el a teljes igazságot. B. nagyon örült, köszönetet mondott és hamarosan a szónoki emelvényre lépett, hogy elmondja, mi folyik valójában az üzemben. B. beszéde kemény volt és igaz. Amikor az igazgató megpróbálta cáfolni mindazt, amit B. elmondott, és azt bizonygatta, hogy a dolgok nem is állnak olyan rosszul, az elnökségi asztalnál ülő Sztalin rendreutasította, mondván, hogy hazudni szégyen, és hogy az igazat kell mondani, „ahogy azt B. elvtárs tette”.

Mindenki gratulált B. bátor, őszinte felszólalásához, ám hazatérte után nem sokkal megtudta, hogy a gyárigazgatót és néhány vezető beosztású mérnököt, „a nép ellenségeit” letartóztatták. B.-re mint feljelentőre kezdtek ferde szemmel nézni. Teltek az évek, és amikor Sztalin halála után az üzem vezetőit rehabilitálták (igaz, majd mindet halála után), e szerencsétlenek gyermekei-unokái kövel dobálták be elpusztítójuk és rokonai ablakait. „Mit vétettem én? – kérdezte B. – Az igazat mondtam, utáltam a porhintést. Jobb lett volna, ha mint egy papagáj, felolvasom mindazt, amit az igazgató előre leírt? Nem én csukattam le a főnökeimet, mégis az a látszat. Mit vétettem?”

2 Ezerkilencszáznegyvenhat augusztusában Zsdanov, Sztalin akkori jobbkeze a leningrádi írók előtt válogatott kifejezésekkel hordta le Anna Ahmatovát és Mihail Zoscscenkót az „eszmeiség hiánya” miatt. A dörgedelmes eligazítás végén a legrosszabbra is felkészült, halálra rémült teremhez fordult: „Nevezzenek meg az elvtársak más méltatlanokat is, akik ugyancsak ártnak ügyünknek.” Mindenfelől kezdtek nevek elhangzani, nevek tucatjai, amiket mindjárt feljegyeztek a későbbi eszmei megoldozás céljára.

Sajátos hisztéria tört ki: úgy tűnt, mindenki bekiabálhat mindenkit, és aki épp az imént nyilvánította a nép ellenségének a szomszédját, egy perc múlva maga is ugyanannak nyilvánított a terem másik sarkából...

A helyzet látszólag egyértelműen szörnyű. Ám sok-sok év múltán a véstörvényszék néhány résztvevője megesküdött (és kollégáik azt állítják, hogy hihetünk nekik), hogy nem azért kiabálták be a szomszédjuk nevét, hogy a vesztét okozzák, hanem épp ellenkezőleg, hogy megmentésük! Az élet azt igazolta, hogy azokat, akik „a társadalmi érdeklődés középpontjába” kerültek, akiket a sajtóban kisserkesztettek-kipécézttek (például Zoscscenkót és Ahmatovát), azokat valamiféle különös, fratlan szabály alapján nem tartóztatták le. Viszont sokan azok közül, akik elkerültek a

NATAN EJDELMAN (1930–1990) orosz író és történész feljegyzéseinek eredeti címe: *Zametki o nravsztvennosztyi*.

nyilvános említést, hamarosan a megtorlás áldozatai lettek, és a légerekben pusztultak el. Ily módon a feljelentők a biztos haláltól mentették meg társaikat. Azt persze nehez, sőt lehetetlen bebizonyítani, hogy ez volt a feljelentők szándéka, de – szögezzük le újból – sok-sok év elteltével sokan dicsekedtek azzal, hogy milyen eredeti módon „segítettek” barátaikon.

3 A megboldogult A. V. Belinkov mesélte a feljegyzések szerzőjének, hogy mint golyó általi halálra ítélt, több mint két hónapot töltött a siralomházban sorsára várva. Az egyik éjjel kivitték a cellából; azt hitte, kivégzésre, ám megjelent a jól ismert kínzó-kihallgató tiszt, és verni kezdte. Belinkov már az első ütések után megértette, hogy az agyonlövés elmarad – különben nem álltak volna neki így csépelni. A tiszt minden egyes ütése Belinkov vérébe, fogaiba került, ő azonban egyáltalán nem érzett fájdalmat, egyre csak azt ismételte magában: „Élek! Élek!” A verőlegény mocskos káromkodások közepette megerősítette, hogy a fogoly nemcsak hogy életben marad, de még különböző kérdésekre is válaszolnia kell; mindez azonban mellékes volt: Belinkov számára minden ütés édesnek, biztatónak tűnt.

Ezután hamarosan viszonylag kurta börtönbüntetést kapott, amit később persze meghosszabbítottak.

4 A híres krími úttörőtáborban, az Artekben rendszeresen egybegyűjtötték és -gyűjtik azokat az iskolásokat, akiket hasonló érdeklődés kapcsol össze: például a virágtermesztőket vagy a Timur-úttörőket, akik segítik a háború hősi halottainak és sebesültjeinek a családjait. Az egyik ilyen összejövetelt – 1938 nyarán – Pavlik Morozov pionír emlékének szentelték, aki arról volt nevezetes, hogy 1932-ben leleplezte és feladta a hatóságoknak apját mint „a nép ellenségét”; Pavlikot ezek után a saját rokonai megölték. Az 1938-as összejövetelen az ország minden részéből egybegyűltek az ifjú besúgók, akiknek sikerült lerántaniuk a leplet azokról, akik az ő véleményük szerint ártottak vagy ártni akartak a szovjet hatalomnak. Esténként a táborútnél az „ifjú hősök” hatásos történeteket meséltek arról, hogyan leplezték le szomszédjuk, ismerősük, kolhozelnökük, közeli hozzátartozójuk stb. gonosz szándékát. Szörnyű, nemegyszer véres történetek voltak ezek, sok kiagyallással fűszerezve. Emiatt aztán az egyik rajvezető lány elpanaszolta az Artek igazgatójának, hogy a rémes esti mesélések után a gyerekek rosszul alszanak, rémálmok gyötrik őket, nyögnek, sírnak; ezért a rajvezető azt javasolta, hogy hőstetteikről reggel vagy napközben meséljenek, semmiképp ne este. Az igazgató éber volt, s illetékes helyen nyomban jelentést tett a leány kártékony tevékenységéről, aki megpróbálta megzavarni az oly fontos tapasztalatcserét. A rajvezetőt letartóztatták, és csak 17 év múlva szabadult. A vele beszélgető újságíró mesélte azután, hogy a szerencsétlen nő rendkívül korlátolt volt, a börtönben és a lágerben továbbra is isteníttette Sztalint, egyáltalán nem kételkedett Pavlik Morozov és a hozzá hasonló pionírok hősiességében, és a számára végzetes epizódra emlékezve egyre csak azt hajtogatta: „Én csupán azt akartam, hogy a gyerekek jobban aludjanak; rosszul aludtak és megsajnáltam őket.”

5 Az alig ötvenéves sofőr roskatag öregembernek látszik. 1944-ben öszült meg teljesen, aminek a története a következő: a karéliai fronton szolgált mint hadnagy. Finnország veresége napról napra világosabbá vált, s emiatt a finn

hadseregbe tagolt német egységek a dühödtt elkeseredés hangulatából lassan a teljes ziláltságig jutottak. Egyszer körülbelül száz német katona egy tiszt vezetésével megadta magát a hadnagy egységének. A lefegyverzett ellenséget már épp a hátsószágra irányították volna, amikor kiderült, hogy a hadnagy szakaszát is bekerítették: néhány harcias német egység elvágta őket a főerőktől. A hadosztály-parancsnokságtól hamarosan rádióutasítás érkezett: „Haladéktalanul kitörni a bekerítésből!”

– Száz hadifoglyunk van, velük mit csináljunk?

– Lőjék agyon őket és haladéktalanul törjenek ki kelet felé!

A hadnagyot lesújtotta a parancs: nagyon nem akarózott neki megölni azokat, akik maguktól, saját jószántukból épp az imént adták meg magukat. Összedugta a fejét két beosztottjával, majd megjelent a német foglyoknál, és azt tanácsolta nekik, hogy induljanak el kelet felé az erdőn át, amíg el nem jutnak a szovjet főerőkhöz. Miután szólnak eresztette a foglyokat, a szovjet szakasz kezdett visszavonulni, s ezt sikeresen végrehajtva hamarosan kijutott a bekerítésből. Amikor a hadnagy jelentéstételre megjelent a parancsnokságon, nyomban letartóztatták, mert egyik bizalmasa már jelentette, hogy nem teljesítette a parancsot. A hadbírószék főbélővésre ítélte a hadnagyot: az ítélet végrehajtására néhány napot várni kellett, ezalatt azonban a száz németből majdnem nyolcvan megette a kelet felé vezető utat, és ismét megadta magát, ezúttal főerőinknek; közben fény derült arra is, hogy körülbelül húsz katona az áttörés közben meghalt. Ennek eredményeképpen a hadnagy halálos ítéletét büntetőszázadra változtatták, ahol is sorakatonaként harcolt, megsebesült, és a háború vége is a kórházban érte; az ősz haj annak a néhány napnak az eredménye, amit a siralomházban töltött.

A fenti finn eset sajátos (természetesen messze nem betű szerinti) analógiájának tekinthetünk egy másik erkölcsi paradoxont: Hitler köztudottan azt követelte a finn szövetségeseitől, hogy adják ki neki az országban élő néhány ezer zsidót. A finn vezetők ezt megtagadták, és a zsidók, hogy bebizonyítsák, ők is „Finnország teljes értékű honpolgárai”, kötelesek voltak bevonulni a finn hadseregbe, és teljes igyekezettel harcolni a szovjet fronton a hitleri hadsereg kötelékében.

6 A leningrádi P. apjáról szóló története: az idősebb P. ismert hajóépítő mérnök volt, kitűnően ismerte a legkülönbözőbb külföldi hadihajókat. A második világháború befejezése után a Szovjetunió jóvátétel fejében megkapta az olasz hadiflotta egy részét. A hajók átvételére jól képzett szakértőkre volt szükség, akik képesek felmérni az olasz hajók műszaki tulajdonságait. Amikor szakértőket kezdtek keresgélni, nyomban felmerült P. neve is, mint a legjobb, talán az egyetlen ilyen szakemberé. P. egyébként már néhány éve lágerban ült, valóban fantasztikus vád: talán Anglia vagy épp Olaszország javára folytatott kémkedés vádjá alapján. Sokáig keresgéltek helyette valakit, de nem találtak (egyébként lehetséges, hogy pótolhatatlanságát a tengerészeti minisztériumban ülő jóakarói el is túlozták). Akár így, akár úgy, de „fentről”, Sztalintól vagy Berijától jött az utasítás, hogy küldjék ki P.-t az olasz hajók átvételére. A foglyot feltáplálták, felöltöztették, meggyógyították, és aztán utazhatott Rómába „váltótársával”, az államvédelem egyik ezredesével, aki a fejével felelt érte. Természetesen ezt a civilbe öltözött ezredest hivatalosan szintén a szakértők közé sorolták, akit mintegy segítségül adtak főnöke, P. mellé. Az

elválaszthatatlan pár hamarosan Rómában találta magát, és néhány „dolgos hónapot” töltött Olaszországban. Mindközben a két specialista szemmel tartotta, megszokta egymást, sőt össze is barátkozott. Az ezredes kezdettől fogva sejtette, de most végképp meggyőződött arról, hogy P. rendkívül tisztességes ember, aki becsületesen teljesíti kötelességét, és természetesen nem fog megszökni (annál kevésbé, mivel a családja Leningrádban maradt). A vége felé a két „egy láncrea fűzött ember” viszonya a lehető legbizalmasabb lett és csak egyetlen apróság emlékeztetett a „különleges státusra”: az ezredes néhányszor egyedül akart maradni, járni egyet, sőt, kereste az alkalmat, hogy jelét adhassa: bízik P.-ben és nem fél egyedül hagyni, ám a hajószakértő ilyenkor ritka macacsságról tett tanúbizonyságot, és kategorikusan elutasította, hogy akár csak egy percre is őrizet nélkül maradjon. Ebben a kérdésben olyan hajthatatlannak bizonyult, hogy az ezredes meghátrált, nyilván nem akarta az őrzésre bízottat végső elkeseredésbe hajszolni, nehogy az aztán följelentse. P. viszont azért nem óhajtott „szemtanúk nélkül” maradni, nehogy később, valamilyen újabb eljárás során ezt felróhassák neki.

Így éledgett Olaszországban a két szovjet képviselő; számos külföldi kollégájuk szemében szimpatikus szobatársaknak tűntek, jól nevelt, okos embereknek, akik kitűnően végzik a dolgukat.

Eljött a hazatérés ideje: a Szovjetunió megkapta a hajókat, a feladatot teljesítették.

Az ezredes jelentést készített feletteseinek Moszkvában P. pozitív viselkedéséről; lehetséges, hogy ez tükröződött a magas képzettségű mérnök sorsának javulásában; mégis visszaküldték a lágerba, de egy „kényelmesebbe”, egy titkos katonai vállalatba, egy úgynevezett *szaraskába* ahol ugyan őrizet alatt, de a maga munkájával foglalkozhatott, és viszonylag nyugalmasan élhetett az 1950-es évek közepéig, amikor is rehabilitálták.

7 A fenti, viszonylag idillikus történet ellenpontjaként említhetjük a maga egyszerűségében is szörnyű esetet, amely a Moszkvai Egyetemen történt, úgy 1950 táján. Hőse egy egyetemi hallgató, akinek a szülei néhány évvel azelőtt a törvénsértések áldozatául estek; ő maga a háború

hőse volt, kétszer sebesült meg – ezért is vették fel ebbe a kiváltságos felsőfokú tanintézetbe. Történt, hogy odalépett hozzá egy évfolyamtársnője, és együttézéséről biztosította hősünket, mondván, hogy milyen szörnyű, hogy tömegesen pusztítottak el ártatlan embereket. A diák megjegyezte. Egész éjjel nem aludt, s végül arra a következtetésre jutott, hogy provokálva így akarták kipróbálni, mi a véleménye a „nép ellenségeiről”. Reggel elment oda, ahová kell, és bejelentést tett az előző napi beszélgetésről. Néhány nap múlva a lányt letartóztatták, s a diák csak akkor értette meg, hogy mit követett el. Még aznap este felakasztotta magát.

A fenti történetek kakaian paradox jellege olyan, hogy teljes mértékben logikussá teszi annak a félőrukt fogolynak a vélekedését, aki szerint a világ minden baja – a természeti csapásokat is beleértve – attól van, hogy vele rosszul bánnak...

A „fordított paradoxonra” – amikor a látszólag logikus eszmefuttatás tökéletesen ugyanilyen következtetéshez vezet – jó példa Vera Nyikolajevna Fignernek, a Narodnaja Volja híres tagjának az esete. Figner 1930 táján tudomást szerzett róla, hogy egyik rokonát szabotázs vádjával letartóztatták. Mindazok, akik ismerték a fiatal embert, tisztában voltak a vád teljes abszurditásával, de semmit nem tehettek, és ezért az egész országban jól ismert idős forradalmár asszonyhoz fordultak, aki a forradalom előtt majd negyedszázadot töltött börtönben. Vera Figner bátran elment az egyik fő emberhez, aki akkoriban az ország államvédelmét irányította, ahol is egészen szívélyesen fogadták. Néhány óra múlva a tisztességes matróza (akkoriban 80 körül járt) rendkívül borús hangulatban tért haza, és közölte, hogy a letartóztatott rokon fiúnak többé a nevét sem akarja hallani. „Ha valóban megtette, amit bevallott – bányákat robbantott, kutakat mérgezett –, akkor a legkegyetlenebb büntetést érdemli; ha viszont nem tette, ám mégis beismerte, akkor nem kevésbé gyalázatos. Mi soha nem ismerünk be semmit.”

FORDÍTOTTA BOJTÁR ANNA

Újra megnyílt az ÖRÖKMŰZGÓ

A MAGYAR FILMINTÉZET FILMMÚZEUMA

Gergely Ágnes

NEM

Én nem gyűlöllek, alacsony tömeg,
csak rühellek, lenn poroszkáló szellem.
S nem nézem, meccs és dalverseny helyett,
X hogy gyalázza Z-t a parlamentben.

A tulajdon sem érint: elveszett.
Nem válhat konccá, ami egykor juss volt.
A suksük-közrend mázasan se szebb;
opus postumum helyett postumus-t mond.

Maradok épen, józan-lázasan.
A centrum gyöngé, kizúdul a másság.
A tét jelzőtlen és anyagtalan.
A Szellemen nem fog sikersivárság.

Marad joga, hogy szennybe tékozzol.
De nem szomjazik az, ki szomjat olt.

A lángész és a pofon

SAJÓ ANDRÁS

Évek óta foglalkoztat W. tanító története. Vagyis Ludwig Wittgenstein, a filozófus tanítóskodása. Csak persze nem nevezhetem Wittgensteinnek, mert még számon kérik – ugyan ki, kis elbizakodottam? –, hogy beállításom sértő vagy hamis. Félek a számonkéréstől. Különbözik W. valóban képzelt személy, akinek tettei jórészt egyeznek a filozófuséval. Magamban mindig W. tanítónak hívtam, és keresztiségemben nem a Ludwig, hanem a Karl nevet kapta. Ezt nem tudom megmagyarázni, de hát maga a történet is csupa talány. Megvolt a rejtély, megvoltak a figurák, a tanító majd életre kél menet közben. Csak épp a megírásához szükséges nézőpontot nem tudtam kiválasztani. Ha más a nézőpont, más lesz a rejtély megoldása; valószínűleg a rejtély is más. Készíthettem volna hét-nyolc verziót, de ahhoz lusta vagyok. Egy idő után nagyon meg kellett írnom, még ha azon az áron is, hogy belekerül a megírás gondja is. Ízlésem ellen való döntés, mert egyébként utálok, ha a szerző sajnálatja magát, amiért nehezebbé esik írni. Magánügy. Vagy utóbb ki kell húzni. A Doktor Faustust sem a Doktor Faustus születése kedvéért olvassák.

Ez a vállalkozás azonban nem az írásképtelenségről szól, bár hőse egyfajta írásképtelenséget emelt filozófiai és erkölcsi magaslatoakra. Az én írásom egyszerűen sokszempontú. Ha akarom: posztmodern. Sőt posztmodernebb. Nem labirintus a gyanús valóság, nem is egymásban gyönyörködő tükörképek sorozata. A valóság eleve konstruált, és mivel bizonytalan vagyok, akárcsak ellenhősöm, a világot szerkesztése közben mutatom meg. A valóságot nem teszem kétségessé, hiszen eleve az.

Mikor idáig jutottam, éreztem, melegen van. Jó jel, jó úton járok. Tényleg sikerül azonosulnom a közvetettséggel. Vagy a forró zöldborsóleveske járt át. De, ígérem, rólam többé semmit; ha mégis, kihúzom. (Persze olvashatóan, hátha másutt még elsüthetem.)

Az első világháború után W. hazatér Bécsbe, aztán, noha Ausztria egyik leggazdagabb embere lehetne, tanítónak akar állni. Hol itt a rejtély? Egyszerű bolondéria, nem ritka a családjában. (Két öngyilkos testvér és állandó öngyilkossági gondolatok. Agyára ment Lev Tolsztoj. Csakhogy néhány héttel azelőtt, hogy a tanítóképzőbe jelentkezett volna, alig harminc évesen, W. befejezte a század legeredetibb filozófiai értekezését, amivel – legalábbis látszólag – többé nem törődik. A barátai – nem sok van – néha szóba hozzák. Azt mondja: „mire a végére jutottam, megoldottam a problémát, s többé nem érdekel. Ha nem érdekel, akkor számomra érdektelen. Hogy mit csinálnak vele az emberek, az foglalkoztat. Bertrand [Russell] először írt hozzá, csak hogy megmutassa, mennyire félre tud érteni. Igen, sajnos az ilyesmi bánt. Ez a kapcsolatom megmaradt úgy látszik az emberekkel.”

W. mérnöki diplomával a zsebében tanítói oklevelet szerez, és némi válogatás után talál egy kedvére valóan isten háta mögötti községet, ahová kinevezik tanítónak.

Úgy tűnik, W. később sem veszi komolyan, amit írt.

Ez az első gond: figyelembe vehetem-e, amit később gondolt? Fontos ez? Mond valamit? És nem méltatlan-e? Egy fiatalember átkísért egy vakot az úttesten. Húsz oldallal később kiderül, A. Hitlernek hívják. (W. és H. ugyanabba a középiskolába jártak Linzben.) Talán elkerülhetetlen, hogy a szereplőket mindig egy adott pillanat rabságában tudjuk csak megmutatni, mintegy kitömve. Amit később tesznek, nem tartozik ide. A kitömés fontos: W. a gyerekekkel madarakat fog, együtt preparálnak. A faluban ma is láthatók a madarak, az iskolai szertárban. Flaubert papagájából egy tucatnyi maradt. Erről egész könyvet lehetett írni. Talán csak Julian Barnest utánzom.)

W. tehát tanít, fő gondja a gyermekecskének szellemi és testi fejlődésének gondozása. Jutalma a közvetlen elfogadás. Különösen szeret mesét olvasni nekik. De fegyelmezett ember, csak a tanmenet engedte időben olvasnak mesét.

A hegyek között minden idejét a tanítói feladat ellátására fordítja. Csak ilyen pedáns mondat érzékelteti odaadását. Érezni akarja, hogy amit tesz, lemondást kíván. De mi az, hogy „minden idejét”?

Hónapos szobája a kocsmá melletti épületben van, pontosan négy percre az iskolától. Ébredés után lavórban mosdik, a vizet még előző este készítette be, a vizet mindig hidegnek találja. Fölsöpör, reggeli a kocsmában, gyenge kávé, két császárszemle. Másnaponként friss.

Átsétál az iskolába. Nem, nem sétál, siet. Az iskolaszolga „civilben” a fuvarosnak segít, sokszor nem érá befűteni, ilyenkor W. kénytelen helyettesíteni. Számít a dologra. Kétszer szóvá tette, az iskolaszék ígéretet tett, hogy többet ez nem fordul elő. Harmadízben már nem panaszkodik. Az iskolaszék emberei azt gondolják: majd úgyis elmegy. A tanítók furcsák, erről meg még különösebbeket hallani. De azért éveig semmi különöset.

Miért kell mindig fűteni? Itt a hegyek között korán jön a tél, és mintha sosem akarna véget érni. Nyaranta W. eltűnik. Csak évkezdésre jön vissza. Októbertől fűtenek.

Ma is begyűjt, a héten harmadszor. A lényeg a megaláztatás. Ez nem Bécs egykor majdnem leggazdagabb emberének megaláztatása, ez egy tanító mindennapos gyötrelme. Vannak még javítatlan lecke füzetek is; mire végez, bebotoznak az első álmos gyerekek. Félnek, mert a késést W. megtorolja, inkább korábban jönnek hát.

Mind a négy osztály egy teremben. Az ötödikesek fogalmazást írnak: „Miért szeretem a hazámat?”; a hatodikosok olvasnak, a hetedikesek... azok is írnak. A nyolcadikosoknak algebrát tanít. Ezt már többször szóvá tették, ezt a bűvészkedést a betűkkel. Mire jó az? De W. azért tanító, hogy jobban tudja.

Aztán séta az udvaron, ha az idő engedi. Ebéd, délután külön foglalkozás a tehetségesekkel. Csakhogy W. szerint minden gyerek tehetséges, az dolga, hogy bebizonyítsa ezt. Tehát minden gyerekkel foglalkozik, akit elengednek.

Sötétedés előtt elengedi őket, megint dolgozatjavítás, aztán átfutja a tegnapi újságot, elszöszmötöl a készülő könyve kéziratán. Népiskolai szógyűjtemény. Mai napig használják. A tehetség elvesztegetése. Vagy egy számunkra e percben nehezen követhető magasabb igazság. W. szándékosan tékozolja magát, mi, gyengébb képességűek, legfeljebb kényszerből tesszük. W.-nek persze könnyű (bár e könnyedség az élet elviselhetetlenségéből adódik számára, úgyhogy olcsónak nem mondható.) W. hosszú ideig el tudja hitetni magával, hogy e körülményes alaposság nem szöszmötölés. De a komótos tempó egyre lassul: 60 oldal két év alatt. Mégis, e szöszedetet százezer osztrák gyerek használta: nem fontosabb-e ez a hatás, mint amit Wittgenstein traktátusa néhány sznobra valaha is gyakorolni fog? Nincs-e W.-nek igaza, még ha az igazság megkövetelte életforma egyre életidegenebb is?

Hétig dolgozatot javít, vacsorára tea (angol barátai biztosítják az utánpótlást), egy pirítós, aludtjej. Az első hónapokban beült a kocsmába, „emberek közé, idegennek, az együttlétet gyakorolni”, de zavarta a füst. Maradt a heti kétszeri találkozás a szomszéd falubeli tanítóval. Hét végén rendszerint látogatók Bécsből, séta, mintha csak szanatóriumban lenne. Ha nem jön senki, nagy magányos kirándulások. Hegedül. Kibámul az ablakon.

Amióta kultusza van, hívei köteles megilletődéssel nézelődnek kifelé ugyanazon ablakokon: az iskolán és a hónapos szobáén. Semmi bámulnivaló, sehol egy fa, amin mókusz szaladgálna. A szállásáról a szomszéd háztetőre látni. A tető makulátlanul jó állapotban van, nyilván nem ezeket a cserepeket látta, ha kibámult. Nem tudok erre a tetőre madarat képzelni, macskát se. Pedig ha ott kergetőzne a macska, talán könnyebbé tehetném életét.

Nem tudom, mit képzelnek a tetőre az ide zarándokló tudósok kései hívei. Nem tudom elképzelni őket, amint ilyesmirel képzelenek. De ez az én dolgom és az övék, W. tanítót nem érinti. Vajon segítségre vár, amikor kibámul?

Teszi, amit tennie kell, mondja. Amiről úgy véli, meg kell tennie. Ha tévedett, tette nem elég áldozatos hétköznapi mércénkkel mérve, hogy tévedésként csodálhassuk. Nem érdekli, mit gondolnak felőle. Nyugalmat keres, önmaga előtt.

A falubeliek nem szeretik. A zarándok tudósok kifaggatják őket: íme egy újabb lehetséges nézőpont. Néhány szülő még él, ha fogatlanok is, nehezen érthetően, de készségesen emlékeznek. És emlékeznek a diákok is. Örülnek a váratlan idegenforgalomnak. De harminc, majd negyven év alaposan átalakítja az átéteket. Amit gyűjtünk, talán csak az emlékezés gyomnövénye. Igaz, naponta látták, órákon át. De ki emlékszik a vaskályha színére? Ki nem helyettesíti a vaskályha szokványos színével?

– Magas volt, nagyon magas.

– Olyan középtermetű.

A kockás ingére emlékeznek, meg hogy mindig keze ügyében volt egy fémvonalzó.

– Alig értettük.

– Tanító létére nagyon egyszerűen beszélt, csak olyan idegenes kiejtéssel.

Furcsán öltözött, nem ahogy egy tanítónak kell.

Hát annak hogyan kell?

Nem viselt kalapot, se nyakkendőt. Flanellingben járt.

Ki mosta az ingét?

És vannak bizalmasabb, személyesebb kérdések, amiket föl se teszünk.

A lelkesebb zarándok-tudósok összeírják, mi lett a diákjaiból. A fiúk becsülettel szolgáltak, négy hősi halott, két rokkant. Ki a Wehrmachtban, ki az SS-ben. Ketten Angliából is kaptak tőle levelet.

Kemény keze volt. Hirtelen elcsattant nála egy pofon, mondják az öregek elismerően. A készületlenséget, a fegyelmezetlenséget nem tűrte. Fülcibálás, pajeszhúzás, körmös. Semmi rendkívüli, de persze ennyi fenytés is zavaró. Kényelmetlen, hogy nem különbözik más tanítóktól, hiába különc és kívülálló. Méltánytalan, hogy ez a világról lemondó ember ennyire kora géniusza marad. Zavar, hiszen mint minden hozzám hasonló fecsegőnek – bizonytalanságaink ólmos óráin – imponál a hallgatás lemondása. Tudott elhallgatni. Viszont üti a gyerekeket.

Mindent megtesz a gyerekekért. Minden idejét velük tölténé. Túl konkrétak a gyerekek. Kirándulnak. Segít nekik a sziklák közt. A kisebbeket felemeli, a nagyobbaknak kezét nyújtja, hogy arra támaszkodjanak. Tanítói felelősség. De ezek nagyfiúk, hegymászó fajta, máskor felügyelet nélkül sikamlósabb sziklák között ugrálnak. Mégis fogja a meleg, maszatos tenyereket. Mintha a kelleténél tovább tartogatta volna ezt a kezét. Csak egy pillanattal.

Lányoknak is adott körmöst. És a hosszú hajúaknak a copfját húzta.

Panaszkodik a látogatóinak, hogy könnyen elveszti a fejét. Türelmetlen, nem ilyesmire termettek az idegei. Erre az állati bambaságra. Néha azt hiszi, szándékosan értetlenek.

Nem lázadnak nyíltan, de érződik, értelmetlenségnek tartják ezeket a betűjátékokat. Csak egy diák emlékszik a játék nevére. Algebra. Nem, ők sosem mondták, hogy valamiből ne akarnának vizsgázn. De ilyet senki se tanult, senki se tanított a környéken.

Ilse – nevezzük Ilsének, nem érdemes utánanézni a nevének – a padtársával nevetgél. W. felszólítja. Megismétli a kérdést. A lány még mindig vihog, megvonja a vállát. W. tanító érzi, ez elviselhetetlen. Hiába szorítja ökölbe a kezét. Útnie kell. A kislány elájul. Átlagos és megengedett pofon, de a gyerek, mint a hívek utóbb kiderítették, beteg. Azért ájult el. Talán epilepszia, még látens szakaszban.

W. azóta nem tart órát, az iskolaszék határozatára vár. Holnap összeülnek. Ott lesz a kerületi tanfelügyelő úr is. A tanfelügyelő, mérlegeli esélyeit W., talán pártját fogja. Nem mintha kedvelnék egymást, de honnan került helyettest áprilisban?

Latolgat. Nem magában beszél, látogatója van, egy barátja, aki W. anyjának kérésére sietett ide. Az anya a szokottnál is lehangoltabb levelet kapott. Az anya élete szörnyű: öngyilkos és öngyilkosjelölt fiúk.

Egy másik mondat (és még sok ezer) kerülhetett volna az előbbi helyébe – és a történet talán más irányt vesz. Ez a lehetséges mondat így hangzik: „Akkor egy nap alatt Bécsbe ért a levél.” Fegyelmezett embert a levél inkább elárulja, mint a telefon. A történet nem téríthet el, de a mondat lemeztelenít.

Minden mondat árulkodik. Ez volt a baja W.-nek a kijelentésekkel.

A barát néhány órája toppant be, mintha csak útban lenne a hegyek közé, vadászni. W. nem mutatta, hogy örülne, de nem is barátságtalan. Végignézte az imént, amint barátja megvacsorált a kocsmában, ő marad az aludttejnél. Hogy miért ütötte meg a kislányt, arról nem beszél. Egész megszokott oka volt – ez derülne ki a falubeliek legendáriumából. A kislány nem figyelt. Nem válaszolt a tanító úr kérdésére.

A barát nem kérdez. Feladata, hogy ne tulajdonítson az ügynek jelentőséget. W. valamit mégis elárul. A kislány visszakérdezett. Úgy tett, mint aki nem ért valamit, pedig a dolog nyilvánvaló volt és a gyerek nem hülye. Az ő bosszantására tette. Néha megmakacsolják magukat, ellenszegülnek minden felvilágosító erőfeszítésnek. Biztos, hogy értette. Ötödikes, és nem hülye. Tudják, mivel bosszanthatják. Ha úgy tesznek, mintha nem értenék. Próbára teszik. Azzal tudják a leginkább próbára tenni, ha magát az érthetőséget vonják kétségbe.

W. elhallgat. Most megpróbálhatok mindenható – mindent tudó – történetmondóként viselkedni. Miért hallgat W.? És mire gondol a barátja? Én bebújhatok az agytekervények közé. Én tudhatom, amit ők be

sem mernek vallani maguknak. W. szorong. Talán nem volt elég bizonyosság abban, amit mondott. Ő pontosan emlékszik arra, mit akart elmagyarázni. Nekem ki kellene találnom. Mi az, ami bizonyosnak számít egy tanító számára? W. arra gondol, mi a bizonyosság. Rossz kérdés, gondolja. A kérdés úgy szól: mi számít bizonyosságnak? Az, amit egy gyermek magától értetődőnek tart. És semmi más nem az. A bizonyosságot nem követi újabb kérdés. A fáradtság a bizonyosság. Ennyiben tehát nincs is bizonyosság egyáltalán véve. W. a kezét bámulja, ahogy majd még évekig. Mi a bizonyosság arról, hogy ez az én kezem? Ha nincs kétely, nincs bizonyosság se. Amikor mesélek a gyerekeknek, az óriás kezéről bizonyosság kell. De elfogadják, mert én mesélem. A tanító.

W. a kezét nézi. Szép keze van, s a hegedüléstől még arisztokratikusabb. A barátnak feltűnik ez a bámulás, aggódik, nem mer kérdezni.

Nincs bizonyosság. Ezen túl pedig megállapodás dolga. W. erről nem beszél, évekig még a noteszába se jegyzi fel.

Igazából más dolgok foglalkoztatják. Mi lesz holnap? És mit tegyen? És miért nem szeretik? Régóta tudja a választ: nem született szeretetre méltónak. Ha nem szeretik, el fogják küldeni.

Ezt végre kimondja:

– Nem szeretnek. El fognak bocsátani. – Hallgat, aztán most először kérdezné: – Miért nem szeretnek?

A barát szerint W. szeretetre méltó. Mindannyian nehéz embernek tartják, de szeretik. Bár sokszor sért az egyenessége. A barátságuk a lövészárokból való. W. akkor már hadnagy volt. Az emberei kedvelték. Rohamra, ha parancs jött, parancsot adott; hátra sosem nézett, követik-e.

Azt tartották róla, meg akar halni. Pedig nem ezért jelentkezett frontszolgálatra. Hanem mert ez nyilvánvalóan helyes.

Másrészt biztosra vehetjük-e, hogy elbocsátják a tanítót? Ha a történetíró mindenható, még dönthet úgy, hogy ez a történet az észre nem vett szeretet hatalmáról szól. Vagy a falusiak megalkuvásáról. Egyébként a testi fenyegetés megengedett. Megvesztegethetjük a tanfelügyelőt. Van miből.

Talán nem ez az az eset, amikor W.-t elbocsátják. Hiszen április van, mindjárt vége a tanévnek. Melyik történet ez? Íme, az időben fényképező ember választási szabadsága.

W.-t és a barátját nem alkotástechnikai kérdések foglalkoztatják. W. kizárólag detektívregényeket olvas.

A barát és W. hallgatnak. A barát W.-t nézi. W.-nek kócos haja van, arccsontja széles. A tekintete komoly. A barát W. szemöldökének ívét találta a legszebbnek W.-ben. W.-nek eláll a füle, de a barát már megszokta.

W. barátjának határozott elképzelése van arról, miért nem szeretik a falusiak W.-t. Ha W. tudni akarná, úgyis tudná. A barát különben nem bánna, ha elbocsátanák W.-t. Bécsben senki sem érti, miért nem foglalja el végre a világban azt a helyet, melyre hivatott. Miért kell tagadnia az életet, amelyet él? Amelyet mindannyian élünk.

Ha erről kérdezték, W. ennyit mondott:

– Hiszen ezt kell tennem. Ez természetes. Ettől jól érzem magam.

De senki sem hitte, hogy W. jól érzi magát. Egy diákja, sikeres bognármester, visszemlékezni vélt egy esetre, amikor W., szokásos kitérőse csillapodtával megjegyezte volna az osztályteremben:

– Az én természetemmel nem szabadna tanítani.

Igazabb – meggyőzőbb – lenne-e a történet, ha a két barát szaggatott mondatai, mindig túlértékelhető hallgatásai helyett elhízott szemtanúk, egykor talán szenvedő alanyok beszámolóit állítanánk egymás mellé? Newtonról írjon a szakácsnője, XV. Lajos hódításait méltassa Mme Pompadour.

A barátot egy jó kedélyű kocsis hozta fel a szomszéd falubeli vasútállomásra. Több mint ötven perc az út, és a kocsisok szeretnek fecsegni. Hogy a tanító türelmetlen a gyerekekkel, azt a legtöbben említésre sem méltatnák, de a szülők gondját nem érti meg, az a baj. Nem engedi el a diákjait, amikor fontos dolog adódna odahaza. Sehogy sem tudnak eligazodni rajta. Nem azt mondom, mondja a kocsis, hogy kitelik tőle valami gonoszság, csak nem tudjuk, hányadán állunk vele. Kirándulni vitte a gyerekeket; ez rendjén való. Most már úgy elkényeztetik őket, hogy még utaznak is. Hát rendben, ha a vasút így támogatni akarja őket. De mire való az, felajánlani, hogy kifizeti a szegények útiköltségét. Az is bolond, aki ezek után nem vallja magát szegénynek.

A bécsi kirándulás ahogy se fért a kocsis fejébe. Elvégre hová tegyük, hogy amikor a tanító észreveszi, hogy a gyerekeknek peselniük kellene, körülnéz, befordul az első sarkon és egyenest egy palotába viszi őket, ott könnyítsenek magukon. És csak úgy beengedik, mintha odatartozó volna, mintha csak az egész az övé

lenne. Még a gyerekeknek is hajlongtak a szolgák, míg a vizeldékbe kísérték őket. Mit vizelde – minden csupa márvány. De ebben a kocsis nem volt bizonyos. Ki látott erre felé márványt?

Annyi bizonyos, hogy a palotában meleg kakaót szolgáltak fel a gyerekeknek és kalácsot is hoztak hozzá.

– Az előljárónk szerint ez a mi tanítónk a híres Wittgenstein családba tartozik, amelyiknek a neve az újságban is szerepel. – A kocsis kérdően hátrafordul a bakon, utasa, ha valóban ismeri W.-t, nyilván tudja a választ. A barát bólint. Minek hazudna? Később talán megbánja.

– Ha viszont így van, mit keres köztünk? – faggatná tovább a kocsis. Csakhogy W. se tudja erre a feleletet. – Mit akar tőlünk?

A barát tudja, hogy W. nem akar semmit. Hogy akarása a nem akarásra törekszik. Legfeljebb a gyerekektől kívánná, hogy ismerjenek föl kapcsolatokat.

Csakhogy miközben ezt követeli tőlük, mindinkább úgy érzi, a szavak viszonyának nincs köze a valósághoz. Legfeljebb esetleges a kapcsolatuk, csak a szokás tartja össze őket. És akkor éppen ő kényszerítsen a gyerekekre ilyen mesterséges kapcsolatokat? Nem akarja, hogy azért fogadják el, amit mond, mert ő a tanítójuk. Valahányszor W.-t ilyen érzés kerülgeti, kételyről beszél. Aki így beszél, mondja a kollégája a szomszéd faluból, az nem lehet jó tanító. A gyerekek megérik a kételyt. W. néha megpróbálja megosztani a gyerekekkel a kételyt, de csak megzavarja őket.

– Azt akarom – ismétli magát W., mintha épp most jutna e felismerésre –, hogy maguktól ismerjék fel az összefüggéseket. Vagy ha nincsenek összefüggések, alkossák meg maguk.

– Egy rettenetesen esős reggel – meséli a bognármester és egykori tanítvány, miközben a sörhabot lesi, eléggé leapadt-e már, hogy ihassuk, mert a sörivás tempóját a habapadás adja –, de egy olyan reménytelenül esős reggel, amilyen csak itt felénk létezik, ősz vége felé, a tanító úr azt diktálta nekünk: „Kék égből süt a nap”. Vagy valami hasonlót. Leírtuk. „Mit írtatok?”. Elismételtem: „Kék égből süt a nap”. Erre: „Milyen az idő?” Ismétlem: „Kék égből...” Erre, már mérgesen: „Süt a nap?” „Igen”, felelem. „És milyen az ég?” „Kék.” A gyerekek kuncogtak, de W. nem vette észre. Kibámult az ablakon, úgy kérdezte: „Kék?” Erre most mit mondhattam? Elvégre ezt diktálta. Nem szóltam semmit. Nekem rontott és megcibálta a fülem. De tényleg, azt hittem, leszakítja. Aztán, hogy megint az ablak felé tévedt a tekintete, elengedett. Kibámult az esőbe és azt mondta: „Talán igazad van.” És még egy piros pontot is akart adni. Erre kitört a röhögés, mire hússzor leíratta velünk a mondatot. Húsnál kevesebbel sosem érte be. Ha megnézik, ezen a vidéken senki nem sincs olyan helyesírása, mint nekünk, akik hozzá jártunk.

A bognármester ragaszkodik hozzá, hogy kifizesse a sörünket.

Egyetlen diák sem emlékszik, hogy W. igazságról, valóságról vagy más érthetetlen dolgokról elmélkedett volna. Az igaz, hogy félbehagyott mondatokat. Igen, csak úgy megállt és bámult maga elé. De a madarak életéről nagyon érdekeseket magyarázott. Hogy miért tudnak repülni, meg hogy miért repülnek, ahelyett, hogy járnának. Szerette, ha a madarokról kérdezzük.

Mivel magyarázta W., hogy a madarak nem futkároznak, mint a többi állat?

– Nem értem, mit akarnak? – egyszerre odavan a bognármester készsége. Talán az apja is zavarba jött, ha a fia elismételte a tanító kérdéseit.

W. valójában arról beszélt, hogy miért járunk mi, ahelyett, hogy repülnénk.

A szülők érthetetlennek találták a tanítót. Érthetetlen amit a gyerekektől kérdez, érthetetlen, hogy mit keres köztük, érthetetlen, ahogy itt hallgat velünk szemben, ahelyett hogy bocsánatot kérne vagy védekezne. Micsoda dolog az, hogy nem törődik az állásával? Semmibe vesz minket.

Az asztal hosszúka és jellegtelen – állítólag azonos azzal, amit a tudóscsoport a község házában megbámult. Az egyik oldalon ül W., kissé hanyag tartásban, nem néz szembe a bizottsággal. Feje lehajtva. Vele szemben a községi előljáró, az iskolaszék elnöke, két szül., szintén iskolaszéktagok, meg a körzeti tanfelügyelő.

Amikor beszóltatták, udvariasan köszöntek neki, morgott valamit, leült (nem kínálták helyet). Mostanáig egyetlen kérdés hangzott el, az iskolaszék elnöke rekedt fejjel és kellő hivatalos körmönfontással:

– Azt mondja meg a tanító úr, hogy gondolkodott-e már azon, akar-e nálunk maradni?

Elvégre – gondolja W. – helyes is, hogy nincs bizonyítási eljárás. – A homlokához kapja a kezét. Furcsa helyzet. Élete talán legfontosabb pillanata, a menekvés, a menedékhely vége – és bizonyításról van szó. Illetve a bizonyítás fölöslegességéről. A bűn és bűnösség nyilvánvalóságáról. Milyen kevés elég az ő bizonyosságukhoz. Látták, hogy megütöttem – elájult. De nem ezek láttak és nem is ők ájultak el. Attól az ütéstől nem ájul el senki. Magától ájult el. Adott a tudásuk az ájulásról. Holott annak a tudata számítana, aki elájult. Lé-

tezhet-e tudás az ájulásról, ha annak, aki elájul, nincs tudata? Ezek itt tudomással helyettesítik a tudást.

Ránéz-e közben az asztal túloldalán ülőkre? Igen, legalábbis arra gondol, hogy rájuk néz. Úgy vannak elképzelve, mintha látná őket. Ő képzeletben ők így, vagy én képelem őt ilyennek. És akik most rá gondolkodnak, melyikünk elképzelését követik. És másnak képzeletben emiatt?

Bizonyosan nem veszi észre, hogy a méltóságteliséget sugározni hivatott bambaság, melyet az iskolaszék tagjai magukra öltöttek, csaknem maga az ítélet. Megengedhetik, hogy végre leplezetlenül bámulják. Egy sosem látott rovar. Ilyen pillantáshoz az ítélt hatalom tudata kell.

Mindaz bizonyos, mivel a teremtőnek bizonyossága van. A bizonyosság a teremtő akaratából, és csakis abból származik. Én vagyok a helyzet teremtője.

Nincs bizonyosság. Csak arra vagyok hivatott, hogy a megtörténtek felidézésének nézőpontját kiválasszam. Még nézőpontot se választhatok. Egyetlen lehetséges helyes nézőpont van. Ha szerencséd van, megtalál.

Nem úgy! Még minden megváltozhat. Még nem tudjuk, mi van a fejükben, még ők se tudhatják. Azt se tudhatom, mi van az enyémben, merre fog kergetni. Ott rágja a pipája szárát a tanfelügyelő úr, az ő szavára hallgatni szoktak. Igaz, de hisz beszéltek már vele, mielőtt behívták W.-t, épp innen az iskolaszék elnökének alig udvarias, leplezetlen kihívása.

Most, hirtelen, W. is belátja ezt. Nem képes megállni, hogy ne kérdezze, amit talán abban az első órában, hogy megérkezett a hegyek közé, fel kellett volna tennie:

– Mi bajuk van velem?

Azt a kérdést, hogy mi baja van az embereknek egymással, W. megengedhetetlennek tartja.

– Amúgy semmi – feleli az előljáró, ellenségesen. És még hozzáteszi –, de itt mi kérdezzünk... – aztán megszokásból kiegészíti: – engedelmével.

Az előljáró derítette ki, hogy a tanító abból a nagyon gazdag W. családból való. Már a bécsi kirándulás előtt tudta, figyelt, észrevette, azahogy először csak megszagolta, kifélek a tanító látogatói. Sok gazdag bécsi bankár meg zsidó. Jól ismeri őket, fiatalabb éveiben a hegy túloldalán pincéreként szolgált. Oda sok ilyen járt, nyaralók.

Meg aztán az első vasárnapi ügyet sem felejtette el. A tiszteletes úr persze rögtön figyelmeztette W.-t, aki erre valami bonyolult dolgot magyarázott istenhitről. A tiszteletes úr erről többet nem mondott, elvégre ez rájuk nem is tartozik. A következő héten a tanító is ott volt a misén és attól fogva mindig, ha nem akadt látogatója.

Egy tanító idegennek számít, idegen is marad, mert mindig más, mint a parasztok. Ennyit W. is tudott. Nem is az a dolga, hogy közéjük tartozzon. Különben sem érti őket, két év után sem, ha tájszólásban beszélnek. És azt is tudja, ő túlságosan is tanító. És nem tűri, ha a gyerekeket otthon tartják, holmi égető állattartási szükségletből. Az embertartás fontosabb, magyarázta az előljárónak és az előljáró mellé állt. Talán a törvények diktálta rendzékéből, talán mert belátta az embertartás fontosságát. W. szerint az előljárónak megvolt a magához való esze.

– Miért nem kér már bocsánatot? – a tanfelügyelő idegesen dobol az asztallapon. – Ezeknek a hülye parasztoknak van igaza, úgy látszik. W.-t egyáltalán nem érdekli, hogy megtarthatja-e az állását. Pedig hivatalos igazolás szerint vagyontalan. Aki vagyontalan, az nem engedheti meg magának. Különben, ha menetegetőzik sem biztos, hogy ezek a feldühödött hegyhátiak megtartják a szolgálatban. – Az asztal barnára van pácolva, hosszú és jellegtelen. – A hadseregben rendszeresítették ezeket az asztalokat. A hadsereg számtalan jellegtelen és praktikus dolgot talált ki. De hol van már az a hadsereg? És most honnan akasszon le tanítót? Megint el kell fogadnia valami képesítés nélküli alkalmi ajánlkozót, aki karácsony tájára kikészül, és megszökik vagy fölakasztja magát. Amikor először beszélt W.-vel, azt hitte, ez is öngyilkosnak jelentkezett ide. Beszélni kellett volna Karllal, még a tárgyalás előtt. Persze nem mondhatja meg az ember, mit csináljon egy eljárás, sőt: vizsgálat alatt álló személy, de tisztázhatták volna, hogy igazából semmi sem történt. A gyerek becsúszott a pad alá és megütötte a fejét. Nem először írunk jegyzőkönyvet. Szólni kellett volna, de hát csak most derült ki, hogy ilyen komoly a helyzet, amikor az előljáró azt mondta:

– Hívjuk be ezt ... – talán Krisztus-gyilkost akart mondani?

Igaz, W. családja nagyon gazdag, és ezeknek az ostoba parasztoknak minden náluk gazdagabb utálatos. Voltak persze zavaró dolgok W.-vel kapcsolatban, kisebb szélsőségek, de azért mégis a legképzettebb és legodaadóbb tanító a körzetben. Nem, W.-vel nem lehet gond. Hiszen minden új tanító iratait gondosan tanulmányozta, és W.-nél nem volt semmi különös. Két év alatt végezte a tanítóképzőt, tisztként szerelt le, róm. kat. A fő, hogy húzza meg magát az ember. Inkább megbocsátanak annak, aki meghúzza magát, ahogy

kell. Vagy ha nem bocsátják meg neki, hajlandók elnézni. Elvégre tiszteletudók a felsőbbsséggel szemben, és nálunk mindenki a törvény oltalma alatt áll. Van, aki azt mondja, hogy azért, mert az idegenek és jöttmentek csinálják a törvényt. Nem igaz. A törvényeket őfelsége csinálta. De Schratt Katalin befolyásolta. Akkor is, ezek az emberek nem teljesen ostobák. Az előljáró bizonyosan nem az. Tudják, hogy iskolára szükség van. Elfogadják a felsőbbsség által iderendelt tanítót. Különben járathatják a kölykeiket a hegyen túlra.

Csak hogy W. megsértette, kijátszotta a tanítóóság adta védelmet. Visszaélt vele. Vagy ami még rosszabb, egyáltalán nem tartott rá igényt. Egy tanítónak ne legyen kastélya. A pofozás nem számít, az csak ürügy. A palota számít. Egyébként tényleg, micsoda dolog egy kislányt ájultra pofozni. Egy lányt.

W. nem gondol arra, hogy minek tarthatják. Nem tudja, hogy minél inkább hallgat, annál inkább idegen. Annyira nem, hogy eszébe se ötlük, hogy elmagyarázza ezt a legfontosabb körülményt.

Kiemelhetjük-e mindazon dolgok közül, amelyekre W. nem gondol e percben, azt, hogy mit tartanak felőle bírái?

Amire gondol, csak ennyi: Elég volt. Mindenből, bármiből. Egy ideje érezte már, hogy nem sikerülhet. Egyáltalán nem befogadásra várt, ebédmeghívásra, pletykálkodásra, hátbaverésre. Elismerésre a legkevésbé. A gyerekekkel vallott kudarcot. Nem sikerült rákényszeríteni őket a természetességre.

W.

az előljáró arcát látta maga előtt. Kövér, vörös, majdnem jóindulatú. Az előljáró állta a tekintetét. Az előljáró számára nem természetes, hogy W. tanítani próbál. W. életét, azt, amit tesz, senki sem tekinti magától értetődőnek, még a gyerekek se. Akkor ez az élet nem képes közvetlen lenni. A közvetlenség hiányában fellép a kétely. Be kell látnia, ez belülről jön. Ha akarjuk, ez természetes állapota. Csaknem elviselhetetlen, de ez a természetes.

– Kérem elbocsátásomat a szolgálatból.

A parasztok, mert hát parasztok ezek, tanácstalanul néznek egymásra, aztán a tanfelügyelőre. Nincs már miről határozniuk, de hogyan kell dönteni erről?

– Akkor nem is kell eljárást folytatnunk? – kérdi az iskolaszék elnöke. A tanfelügyelő, maga is zavarban, bólint. A parasztok egyszerre állnak föl, mintha vezényszót kaptak volna a visszavonulásra, csata nélkül.

– És a tanfelügyelőnek még volt képe azt javasolni, hogy maradjak, persze szolgálaton kívül helyezve, míg helyettesítőt nem talál. – W. felháborodva magyaráz a barátjának, miközben összekapkodja kevéske holmiját. A barát örül, jobb, ha W. sértett, mintha vesztesnek éreznék magát. – Szolgálaton kívül, vagyis ingyen. Ezt nem engedhetem meg magamnak.

De mire átmennek az iskolába, hogy elhossa a saját tansegédleteit, már csak a megalázottság marad. A felismerés, mely visszatér, mint a tél. A tehetetlenség, amiért képtelen azonosulni azzal, amit életnek neveznek.

– Ez az átok, hogy mindent felbontok, anélkül, hogy hihetnék a szintézisben. Pedig – ismétli makacsul, és egészen elvékonyodik a hangja – mi lehet ennél közvetlenebb?

A barát nem érti.

– Hát gyerekeket tanítani – válaszolja W. türelmetlenül. – Még erre sem vagyok képes.

A barát, hogy megszabadítsa ettől a tehertől, elmondja, amit a kocsiától hallott idejövet. Hogy kívülálló maradt, az igaz, de nem a gyerekek miatt kell elmennie, hanem a szülők kergetik el, ezek a golyvás idegengyűlölők, akik fölöslegesnek tartanak minden tanítót: aki követel, azt különösen; aki törődik a gyerekekkel, azt még inkább, mit sürgölődik gyerekek közt annyit. De mégse küldték volna el pusztán amiatt, amit tesz, a pofon és a pofonok és a körmösök mit se számítanak, hanem az számít, ahonnan jött, hogy úgy mondjuk, a nagyvárosi lény, az tölti el őket utálattal. Megérzik rajta, ez neki csak kaland, még ha az egész életét rátette a kalandra, akkor is, de rá se tette. A kalandort érezték meg benne, s ha egy fajtájuktól idegen tesz érthetlenségeket és gyanúságokat, az mindjárt más jelentést kap, az érthetetlen a másság összeküvéseként köt meg ezekben a koponyákban.

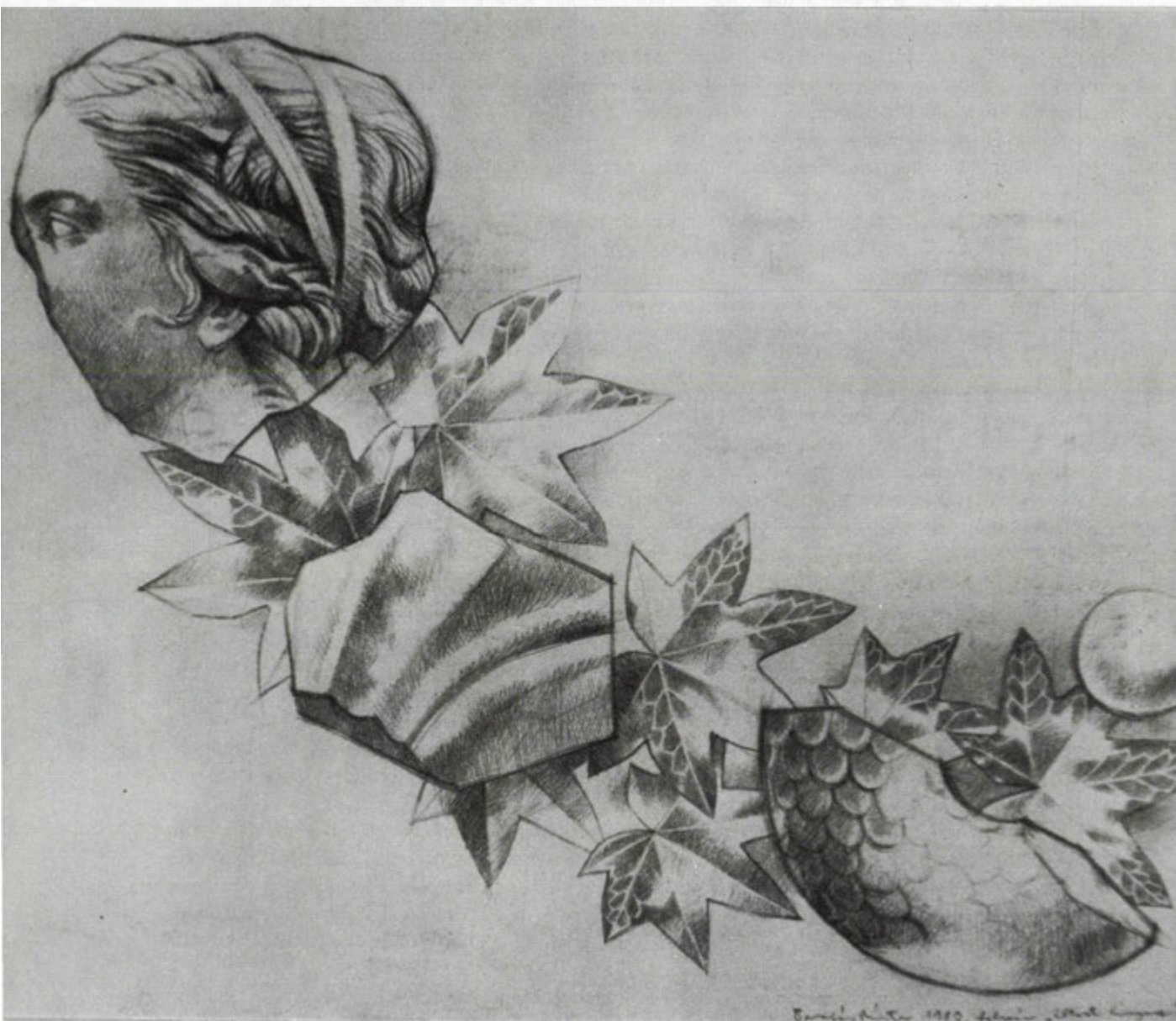
– És hogy nem tudnak elviselni semmit, ami a másság lehetőségére emlékeztet, azt végre el kell hinned és be kell látnod neked is – teszi hozzá ez a barát, aki persze, vagyis nem is olyan magától értetődően, maga is szenved, mert hétköznapjává vált a hétköznapokból kirekesztettség. De lehetne a legközönségesebb tőzsdealkusz, az is beszélhet így, legfeljebb néhány hangsúly más, de hát ez a barát amúgy is szenvtelenül beszél, lehetne olyan valaki is, akinek semmiféle álláspontja nincs e kérdésben, ha ez lehetséges Ausztriában.

– Úgy beszélsz, mint a közönséges emberek. – W. ingerült, és indulatos lenne a válasza, ha nem lenne

olyan elkéseredetten szomorú. – Pontosan úgy beszélsz, ahogy szoktatok. – Nem nevezi meg, kikre gondol. – Aztán csodálkozol, ha ugyanezt hallod vissza. – W. visszatolja a szolgálati fiókját, benne hagyva ceruzáit a következő tanító nagy örömére. – Hiszen te tudod, hogy nekem ehhez semmi közöm. Nem fogadom el, hogy úgy osszam fel a világot, mint ti. – Igen, W.-nek elege van ebből a hamis felosztásból, amit használnak. Másról se tudnak susorogni, mint hogy miként is különböztetik meg egymást. A barátja persze áldozat a felosztásban. És még őt is bevonná ebbe az osztályba. Társadalmi osztályok, fajok, hányadik kerületben születél vagy melyik völgyben. És azzal védekeznek, hogy rájuk kényszerítik ezt a felosztást, ők nem akarják, de mit tehetnének. Akinek hatalma van különbséget tenni, az határozza meg a világot, tehát a felosztásnak valóságértéke van. Most még őt is belegyömöszölnék ebbe. – Senkinek sem jut eszébe így felosztani a világot, csak nektek. A felosztás áldozatainak. Aztán csodálkoztok, ha mások is elfogadják ezt.

De még mindig nem érti, miért küldték el. Az érthetlenség legfőbb következménye, hogy nem kell tovább beszélni. Istenem, olyan nagy dolog hallgatni?

Az egykori diákok nem emlékeznek, hogy elküldték volna a tanítót.

A Literatura

az MTA Irodalomtudományi intézetének folyóirata. 1974-ben, *Béládi Miklós* felelős szerkesztésével évnegyedes periodikumként indult s főként az irodalmi modernség, a 20. századi magyar irodalom és az irodalomelmélet kérdéseinek vizsgálatát tekintette feladatának. Érdeklődését hangsúlyosan olyan problémáknak szentelte, amelyek — mint a modern magyar irodalom fejlődéstörténeti koncepciói, a 20. századi stílusirányzatok poétológiai kérdései vagy az irodalom nyelvének szisztematikus leírhatósága — messze túlhaladták a szűkebb szakmai érdeklődés kereteit. A lap szellemisége ezt a hagyományt megőrizve, de az irodalomtudomány mai irányzataihoz szorosabban kapcsolódva igyekszik szembesíteni a hazai irodalmi és kritikai nyilvánosságot azokkal a jelenségekkel is, amelyek az európai tudományos gondolkodást foglalkoztatják. Hiszen a magyar irodalomtudománynak ma fokozottan kell törekednie arra, hogy — a történeti és elméleti módszerek merev szembeállítását, illetve az igazság ideológiai oszthatatlanságának elvét feladva — az irodalmi kommunikáció funkcionális kontextusaira, tágabb értelemben pedig a történelem irodalmi valóságára fordítsa a figyelmét. Az 1989-től *Pomogáts Béla* főszerkesztősége mellett *Kulcsár Szabó Ernő* szerkesztésében külsőleg is megújult LITERATÚRA irodalomtudományunk korszerű irányzatait megszólaltatva próbál válaszolni az irodalmi modernség kérdéseire.

Jevgenyij Rejn

OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA

És sasos gombokat fordít ki / A földből az eke.
EDUARD BAGRICKIJ

Egy magyarországi vasútállomáson
Lármás nép nyüzsgő,
Ám én vaskoszorú rozsdás gyászát látom
Kőpalánk mögött.
„Katonakórház volt – magyarázzák menten –
Ezen a helyen.”
Hány rég elfelejtett, hány felejthetetlen
Holt és eleven!
Poros fű benőtte, rászítált a mennybolt
Száraz színeket.
Hogy száguldanak most mellettünk a Fordok
És Mercédeszek!
„A Monarchiában itt tüzérkaszánya
Állt még – hallom én –,
Itt sorakozott fel, tűzparancsra várva,
Sok derék legény.”
Franz pofaszakálla, kamáslija Svejeknek,
Ez lett sorsotok!
A kerítésrések burjánzásba vesznek,
Nyári nap ragyog.
Lövészárkok szelték Európa földjét,
Berlin vesztett.
Ám én sosem értem, nem ismertem ennél
Drágább ünnepet.
Európai lányok Gorbacsov-trikóban –
Csuda egy dolog.
Európai srácok szűk, bazári sortban,
Mercédesz s a Ford.
Mit bámulok csíkos napernyőm alól, én,
Külhoni öreg?
Bárcsak hamvas pírjuk égne arcom bőrén,
Lennék velük egy!

Ó, milyen sokáig nem láthattam én e
Békés zűrzavart!

JEVGENYIJ REJN (sz. 1935) költő, műfordító, filmdramaturg. Nemcsak Joszif Brodskij, hanem szinte az egész mai orosz költészet mesterének tekinti. Versei a legutóbbi időkig kéziratban illetve szamizdatban terjedtek. 1989 óta összegyűjtött versei több kötetben jelentek meg.

Ó, mily lágyan lengnek európai szélben
 A sziromhadak!
 A csíkos selyemhez fekete ajakkal
 Nem tapadhatok
 Örökké, fizetnem kell garasaimmal,
 Hisz adós vagyok.
 És a koszorú mint gyász lantja remeg meg,
 S a Duna vakít.
 Vég-örömét vedd el árva életednek,
 De ne halj meg itt!

A KÖLTŐ HÁZA

Én jártam ott, hol Ady Endre
 Élt, ám üres volt otthona.
 És mégis, mégis, istenemre,
 Ne feledjétek el soha!

Se a kifakult kanapét s e
 „Liberti”-kereteket és
 Velencei poharait se –
 Az áruktól megáll az ész!

Ne bántsátok a költő házát,
 Reátok bármi baj szakad,
 Apokalipszis, pusztulásvágy
 Vagy más badarságok miatt.

A fény kihuny s fellobban újra,
 Népek teremnek s hullnak el,
 De ezt az imakönyvét új nap
 Többé nem mutathatja fel.

S a fényképen homályló tincset,
 Arcvonalát, a bővölőt,
 Milliókból választotta isten,
 Hogy most megcsókolhassam őt.

S ott süpped végül még a párna,
 Min meghalt ő fiatalon,
 S azon, mint kristálygömbön át, ma
 Az öröklétet láthatom.

S megérti elménk, és belátva,
 Tán kifejezni lesz szava:
 A költő menedéke, háza
 Az édenkert bejárata.

FORDÍTOTTA BAKA ISTVÁN

Térey János

A MONOSTOR ÚJRASZENTELÉSE

A nemtelen horda végre
elvonul. A prior int, és mi
előrajzunk a napra. Aggályok
nélkül előre a refektórium

üszkös ívei alatt. A völgyben
pállott derengés a vadvizek
fölött, középen az egykor
bevehetetlennek vélt klastromfalak.

Miként mindenkor: most éppen úgy.
Téglák, habarcs és összehangolt
munkavégzés. – Visszaáll minden. Familiáris
homály mélyén örökmécs. A könyvesház

nehéz illata, odébb a ropogó fahasábok. –
Az ízetlen ebédek unalma, nedves
celláink bűze. Végeláthatatlan
böjtök és agresszív telek.

Túl nehéz kolonc ez a fanyar
áhitat. Nem, nem sírom vissza a
kiűzetést. Illúzióim nem voltak
soha. Ugyan, uram, én nem ujjonghatok.

A KÓRHÁZPARKON ÁT

A kollegina nyilván tévedett,
a diagnózis majdhogynem alaptalan.
Fenntartásokkal vagyok tele,

miközben evezünk a kórházparkon át.

Ez bágyasztó, kontinentális erdő.
A klinika utcája rég sötét
és távol villamosok gördülnek el,

miközben evezünk a kórházparkon át.

műtő tömbje... Német-barokk, a 20-as
évek. (Rejtély, mire is alapozza ezt.
Szinte szédülök.) A vita megvisel,

miközben evezünk a kórházparkon át.

Feladom érdekeltségeimet itt
és menthetetlenül elcsitulok.
Ha mernél szánni, szánj egészen:

miközben evezünk a kórházparkon át.

MEGJELENT A

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE

2. SZÁMA!

Európa útjai. **ESTERHÁZY PÉTER:** AZ ELRABOLHATATLAN EURÓPA
JÜRGEN HABERMAS: AZ ÉSZ ÚJABB TRÓNFOSTÁSA
HELLER ÁGNES: PÁLYAUDVARON ÉLNI

Otthon és haza. **ROBERTO VALLE – DARKO BERKIC:** FINIS JUGOSLAVIAE?
KORNIS MIHÁLY: NOCTURNE 1958
NEAL ASCHERSON: HATÁRVIDÉK

Küzdelem a szavakkal. **JOHN UPDIKE:** ÍRÓK A KATEDRÁN
SUSAN SONTAG: EGY LEÍRÁS LEÍRÁSA
EVA HOFFMAN: A NYELVVÁLTÁS VARÁZSA

Dokumentumok. **CORNELIUS CASTORIADIS ÉS LESZEK KOLAKOWSKI**
TANULMÁNYA.

MEGRENDELHETŐ AZ ALÁBBI CÍMEN:
MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY. 1145 BP., COLUMBUS U. 39.
MEGJELENIK NEGYEDÉVENTE. **ÁRA: 97 FT**
ELŐFIZETÉSI DÍJ 4 SZÁMRA: 388 FT

MEGJELENT AZ ESÉLY 1991-ES NEGYEDIK SZÁMA A SZEGÉNYSÉGRŐL

ESÉLY

Benda Gyula: A KSH szegénységvizsgálatairól – 1975–1979

Ferge Zsuzsa: A foglalkoztatási törvényről

Salamin Pálné: A létminimum és akik alatta élnek

Semjén András: A szociálpolitika és az elosztási rendszer reformja – a Világbank jelentése

Hanák Katalin: Állami gondozott csecsemők Pest megyében

Szalai Júlia: Néhány megfontolás egy válságkezelő szociálpolitikai program
társadalombiztosítási vonatkozásaihoz

AZ *ESÉLY* MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN. CÍM: 1083 KUN BÉLA TÉR 2.
KAPHATÓ A NAGYOBB KÖNYVESBOLTOKBAN.

Pasztorál

BÍRÓ PÉTER

Szamovics szép jó reggelt kívánt magának.

– Köszönöm, igazán jól – dűnyyögte azután még lehunyt szemmel és bólintott is hozzá.

Feküdt az ágyban, lusta mozdulattal kilökte az ablaktáblát, az éles fényben szállongó finom port figyelte. Nagyot nyújtózott, felült, a hűvös, tiszta levegő rövid idő alatt szétkergette a szoba állott melegét. Lerúgta magáról a takarót, felállt, kissé imbolyogva a nyikorgó rugókon a lehető legközelebb lépett az ablakhoz. Mint minden reggel, eltűnődött a fal hengerelt, kopott aranyszínű mintáinak bonyolultságán, majd hasát előrefeszítve homorított, és vizelni kezdett.

Jóleső borzongás futott végig rajta. Üldögélt még egy ideig az ágy szélén, aztán belebújt a nadrágjába, bakancsát be sem fűzve kicsoszogott a házból, vizet öntött a lavórba, és paskolni kezdte magát.

– Huh!

Gyorsan beszaladt, megtörölközött. A kilincsről leakasztott ing hónalját megszagolva úgy döntött, reggeli után ötperces sétát tesz pulóver és zakó nélkül, felemelt karokkal.

Pálinkát, szalonnát, hagymát, kenyeret és minden más szükségest kihordott a tornác végében álló nagy asztalra. Maga alá húzta a széket, és hozzálátott. Lassan, sokat evett, a végén felhajtotta az előre kitöltött pálinkát.

Dukon séta közben lepte meg.

– Tavaszodik! – lihegte.

Szamovics leengedte a karját és bólintott. Leültette a tornácra, hozott még egy poharat.

– Visszafelé könnyebb lesz – vigasztalta az emelkedőre panaszkodó Dukont. – Na, akkor...

Ittak. Dukon lassan levegőhöz jutott, a második pohár pálinkát változatlan lendülettel hajtotta fel.

Arca kipirult, Szamovicsot bámulta, ujjaival az asztalon dobolt.

Szamovics ezt nagyon nem szeretete.

– Sodorjon már nekem egy cigarettát!

Dukon elmosolyodott.

– Jó – mondta.

Eregették a füstöt, Dukon szabad kezével ismét dobolni kezdett.

– Mi van? – kérdezte Szamovics.

– Jönnek.

– Már megint?

Dukon bólintott.

– Kik? – kérdezte Szamovics, és közben a szája szélére tapadt cigarettapapírt próbálta levakarni.

– Az a tanárnő a szomszéd faluból.

– Aki a múltkor is?

Szamovics jól emlékezett.

– Az – Dukon elmosolyodott. – Azt beszélük, olyan ötször rikoltós fajta.

Szamovics újra töltött a poharába.

– Kinek-kinek a maga dolga.

Dukon vállat vont.

– Jól van már, nehogy megharagudjon.

Szamovics unottan legyintett.

– Mikor?

– Azt mondta, kora délután.

Szamovics mondta, neki akkor lassan munkához kell látnia. Dukon nehezen értett a szóból, aztán mégiscsak elindult.

Megkönnyebbülten nézett utána, lepakolta az asztalt. Gondosan megágyazott, végigsöpörte a tornácot, majd az ajtófélfá mellől leakasztott kulcsokkal a kezében elindult.

Útközben nedvesség tapadt a bakancsára. Lehajolt hát a még harmatos fűhöz, megszagolta, hosszas válogatás után egy gusztusos szálat a fogai közé vett.

– Jó reggelt! – lökte be a nehéz vasajtót.

Szélesre tárta, jöjjön csak be a friss levegő.

Csendben, ráérősen dolgozott. Gondosan felsöpört, végigtörölte a márványtáblákat, a főhelyen lévő előtt egy pillanatra megállt, hangosat bokázva vigyázzba vágta magát.

– Gróf úr!

Határozott, de mégis gyengéd mozdulattal megigazította a fonnyadt koszorút.

– Ki fogom cserélni – ígérte.

Körbehordozta tekintetét, úgy látta, nagyjából végzett is; már csak a grófné asszony volt hátra.

Odalépett a terem közepén alacsony vasrácsokkal elkerített részhez. Óvatosan leemelte a súlyos omlású, ósdi fekete anyagot, gondosan összehajtogatta. Enyhe szorongással, kíváncsian hajolt az üvegekoporsó fölé, ám megnyugodva tapasztalta, hogy a grófné állapotában semmiféle szemmel látható, kedvezőtlen változás nem következett be.

Picike volt, fekete csipkeruhája elég takaros, bár az idő tagadhatatlanul kikezdte már, ráncos, aszott kezei közt rózsafűzér. Nyugodtan feküdt, minden szégyenlősség nélkül tűrte, hogy Szamovics gondosan szemügyre vegye elsorvad, egyre feljebb húzódó ajkai alatt lassan gyökerükig előbukkanó, apró, sárga fogait. Főköttője alól színüket vesztett hajtincsek simultak papírvékonyágúnak tűnő homlokára.

– Rendben van – dűnnyögte Szamovics.

Letörölte az üveget, utána a vasrácsot is. Amikor mindezzel végzett, kulcsával egy elrejtett szekrényhez lépett.

Sárgás folyadékot tartalmazó edénykéket vett elő, helyükre betette a fekete leplet, majd az alsó polcról egy hosszú csövű, faragott markolatú pisztolyt húzott ki. Bezárta a szekrényt, és szép sorban mindent odakészített az üvegekoporsóra, a grófné asszony lábaihoz.

Kilépett a fénybe, és a fűre telepedett. Rágyújtott, az ajtót még nyitva hagyta. Elégedetten hunyorogva fújta a füstöt, vizsgálta a napot, állásából kikövetkeztethetően még elég ideje volt.

Eltaposta a csikket, bezárta a vasajtót. Először hazafelé indult, aztán mégis úgy döntött, tesz egy kis kerülőt.

Azon az ajtón nem volt lakat, a kis épület elhanyagoltan, omladozófélben támaszkodott a temető út felőli kerítéséhez. Óvatosan nyitott be, tett még egy-két lépést, majd gyufáért kezdett kotorászni mély zsebeiben.

– Na, hogy vagytok?

A gyufa visszhangot verő sercenéssel lobbant lángra.

– Alusztok, mi? – mosolygott Szamovics.

A denevérek, mint rendesen, fejjel lefelé lógázva szunyókáltak.

– Az istenit!

Megfogta a fülét, aztán új gyufát gyújtott.

– Hát az öregot hova tettétek?

Jobban körülnézett, de nem találta. A legkisebb termetűt, amennyire csak az ugráló fényben lehetett, igyekezett jól szemügyre venni.

– Szóval, most már te leszel helyette!

Az ifjú denevér álmában megmozdította szárnyait.

– Ez az élet rendje – mondta neki Szamovics biztatóan.

Zebre vágta a gyufásdobozt, kifelé indult.

– Pihenjete! – szólt még vissza az ajtóból.

A hazafelé vezető úton az öregem gondolkozott, hogy az utóbbi időben valóban lassabbá, tétovábbá vált a mozgása.

– Na, mindegy, ez van – zárta le magában az ügyet.

Krumplit hámozott az ebédhez, a kamrában kedvtelve vizsgálta a rudakon lógó kolbászokat, jókora darabot vágott az egyik szálból.

Megszagolta, elgondolkozott, majd mégiscsak kanyarított egy nagy szeletet abból a jóféle húsos szalonnából is.

Amíg főtt a krumplics, még egyszer megmosdott, ezúttal szappannal, aztán tiszta inget keresett a szekrényben.

Beleszagolt a fazékba, húzott egyet a pálinkából, megterítette, majd végig feszülten ügyelve arra, hogy ne egye le az új ingét, megebédelt.

Jóllakott, kissé el is nehezült, a kenyér héját majszolgatva figyelte az utat, amely a falu felől kapaszkodott fel hozzá.

Ivott egy pohár vizet, cigarettát keresett, visszaült a helyére. Az úton nem mozdult semmi.

Előblítette a tányérját, lesöpörte a morzsákat az asztalról, majd a homlokára csapott, a konyhába rohant, kis demizsonból vörösbort töltött egy kancsóba, két poharat tett a tálcára és néhány szem diót.

Kállt a ház elé. Az úton kisebb csoportokra szakadozva legalább harminc gyerek közeledett, közöttük lelkes kis különítménytől övezve egy magasabb alak. Szamovics azonnal felismerte a tanárnőt. Eléjük ment, a gyerekek azonnal körbefogták, kezét gyorsan rátette egy szőke fiúcska fejére, és mosolyogva, kissé zavartan köszönt nekik, a tanárnőnek külön is odabiccentett.

– Akkor megmutatja nekünk? – kérdezte kedvesen az asszony.

Szamovics jól látta, hogy egy hirtelen támadó szellő a nő combjai közé fújta a szoknyát. Bólintott.

– Ballagjunk! – mondta csendesen.

Útközben a tanárnő a gróf úrról mesélt a gyerekeknek, hogy milyen nagy ember is volt, hogy mennyi mindent tett életében. Szamovics néha-néha közbedörmögött valamit, ilyenkor az asszony bólintott, és könnyed mozdulattal igazítva egyet összeborzolódtott haján, tünődő mosollyal nézett rá.

Odaértek, kitarta a vasajtót, mindenkit előreengedett

– Olyan furcsa szag van itt! – mondta az egyik gyerek.

– Kriptaszag... – vont vállat Szamovics.

A tanárnő intett, erre két kislány csinos mezei virágcsokrot helyezett a gróf úr márványtáblája alá.

Körbeállták az üvegekorsót.

– Ez a gróf úr boldogtalan édesanyja. Túlélte a fiát.

Szamovics feleltetett a halk kérdésekre, majd elmagyarázta, azért maradt meg viszonylag épségben, mert mumifikálták, és a kripta is elég száraz, ami azért fontos, mert az ilyen helyen a bomlás sokkal lassabb.

Erre persze a gyerekek megkérdezték, mi az a mumifikálás.

Szamovics jót derült. Hosszas magyarázatba kezdett, hogy hát ugye, a halottból ki kell venni a legromlandóbb részeket, a szívet, a tüdőt, a beleket főleg és persze az agyát is, és aztán gondosan, mindenféle folyadékkal be kell kenni, át kell itatni az egész testet, kívül-belül jó alaposan.

Néhányan kíváncsian húzódtak közelebb, a többiek inkább a kissé távolabb álló tanárnő körül gyülekeztek. Szamovics megkerülte az üvegekorsót, felemelte a pisztolyt.

– És látjátok, ez a gróf úré volt, ezzel lőtte föbe magát.

Többen kézbe akarták venni, kapkodtak utána.

– Ugye, nincs megtöltve? – kérdezte a tanárnő.

Szamovics rámosolygott.

– Ugyan! Hogy gondolja?

A gyerekek játszottak a pisztollyal, jókedvűen figyelte őket.

– És ezek mik? – bökött az egyik fiú a sárgás folyadékkal teli edényekre.

– No, igen! – fordult meg Szamovics. – Ezek ereklyék.

Kézbe vette őket, először jobbját, majd balját emelte a magasba.

– Ez a gróf úr koponyájának néhány darabja, ez pedig... – kis szünetet tartott. – Ez pedig az agyából van, az orvos tette el, akit hozzá hívtak az öngyilkosság után. Gyertek, nézzétek meg jól!

Egy-két gyerek merészkedett csak közelebb.

– Ugye, érdekes? – kérdezte Szamovics. – Na, tartsátok csak egy kicsit, valamit elfelejtettem.

A szekrényhez ment, benyúlt, jó mélyre, egy valamivel kisebb tartót vett elő.

– Na, és ez vajon mi?

Mintha madárfiókát tartott volna, tenyere fedezékébe rejtette, úgy mutatta oda a legkíváncsiabbaknak. Csend lett.

– A gróf úr szeme – magyarázta Szamovics. – Az, amelyiket nem roncsolta szét a golyó.

– Lassan indulnunk kéne – mondta a tanárnő.

Szamovics bólintott, szépen elpakolt mindent, újból betakarta a grófné asszonyt. Utolsónak hagyta el

a kriptát, a vasajtót gondosan bezárta.

– Van még idejük – mondta halkán a tanárnőnek, ahogy visszafelé ballagtak. – Ha akarnak, felülhetnek a lovamra, mondjuk.

Az asszony bólintott.

A gyerekek szétszaladtak a ház körül, Szamovics még egy ócska labdát is talált nekik.

A tanárnőt leültette a tornácon.

– Egyen diót is! – kínálta.

– Köszönöm, hogy kinyitotta nekünk.

Szamovics lassan az asszonyra nézett, belekortyolt a borába.

– Ugyan, ez a dolgom.

Nézelődtek, a fiúk fociztak, a lányok valószínűleg a ház mögött bújócskáztak, csak izgatott sívítzások hallatszottak.

– Szép itt magánál – mondta a tanárnő.

Szamovics eltűnődött.

– Magát Katának hívják, ugye?

Az asszony bólintott, kissé csodálkozva nézett rá.

– Hát, Kata, én is szeretek itt – újból töltött. – Egészségére!

Szamovics az asszony szeme körüli apró szarkalábakat vizsgálgatta.

– Mit néz maga rajtam?

Elmosolyodott, felemelte az asztalról a kancsót.

A tanárnő felnevetett.

– Itat itt engem, meg néz is. Mit fognak szólni a gyerekek?

Szamovics legyintett.

– Nem szólnak azok semmit. A gyerekek nem.

Csendben üldögéltek. Szamovics feltört egy diót, a felét odakínálta az asszonynak.

– Most mondja nekem még egyszer azt, hogy Kata!

Szamovics meglepődött, lenyelte a diót, ivott rá egy korty bort.

– Kata – mondta.

Az asszony bólintott.

– Mit szólna – mondta csendesen –, ha a nyáron feljönne ide néhány gyerekkel sátorozni?

– Van hely, majd segítenek az állatok körül, meg ismerem én itt az összes erdei utat – bólintott Szamovics.

Felemelte a poharát, koccintottak.

– Magának meg csinállok helyet a házban.

Az asszony maga elé nézett.

– Beszélünk még addig – mondta.

Amikor sötétedni kezdett, felálltak, kezet fogtak. Nagy nehezen összeterelték a gyerekeket.

A kislányok közben neki is szedtek egy csokor virágot, hosszúra nőtt fűszállal kötötték át.

Szamovics a tornácon állt, nézett utánuk, egészen addig integetett, amíg el nem tűntek a szeme elől.

– Mennyit is mondott az a marha Dukon?

Még egyszer, utoljára felemelte a csokrot.

– Majd meglátjuk – mormogta maga elé.

Vállat vont, belépett a házba, és feltette a déli maradékot melegedni.

HÓCIPO

Hoppy hercegnő avagy Labrador meséje

JACQUES ROUBAUD

ÉLETRAJZ HELYETT: JACQUES ROUBAUD OLVASSA A JACQUES ROUBAUD CÍMSZÓT AZ IRODALOM, SZÖVEGEK, DOKUMENTUMOK XX. SZÁZADI KÖTETÉBEN (ÖSSZEÁLLÍTOTTA HENRI MITTERRAND, MEGJELENT A NATHANNÁL).

Némi szorongással nyitom ki ezt a cipősdoboznyi csomagot. Ugyanis legutóbbi találkozásom kortárs irodalmi kézikönyvekkel és enciklopédiákkal nem hagyott kellemes emléket bennem. A könyv nem volt meg nekem, véletlenül fedeztem föl az egyik szakkönyvesboltban, ahová egészen másért mentem be. Ez egy Bordas-fele „szótár” volt, Kortárs írók, s némi csodálkozással olvastam benne, hogy első verseskötetemhez, amely 1967-ben jelent meg a Gallimard-nál (és amely a címe miatt többnyire vagy hiányzik a bibliográfiákból, vagy megváltoztatva szerepel bennük, mivel néha általánosan használatos nyomdai jele, hiszen nem más, mint egy matematikai megfeleletési jel [ami nem cím, hanem a cím neve]) –, tehát azt olvastam, hogy ehhez Aragon írt előszót. Egy ilyen (hamis) állítás világhossá teszi, hogy a „szótár” J. R. címszavának szerzője ki se nyitotta a könyvet (erről egyébként maga a szócikk is gyorsan meggyőzőtt).

Most tehát aggódva nyitom ki e vaskos kötetet. Benne lenni egy efféle műben, őszintén szólva, nem „mennymenésztés” (az sem, ha nem vagyunk benne). Leginkább az nyugtalanít (a tapasztalatokból okulva), amit „tényként” állítanak be, s ami gyakran csak arra jó, hogy azt a néhány olvasót (és kivált az engem nem olvasókat) megerősítse masszív értelmességükben. Ezért olvasom fokozott figyelemmel a 747. oldalon, a Költői kísérletezés című fejezetben belül A Lehetőségek Irodalmi Műhelyek (az OuLiPo) tagjai szakaszt.

Ahogy már vártam, a cím itt is egy görög betűre, epsilon-ra változott. Manapság olyan magasak az előállítás költségek – morfondörök magamban –, hogy a Nathan kiadó sem fizethet meg holmi „megfeletetési jelet”, bár kölcsön is vehetne valamelyik kézikönyvből (matematikaiból, például). (Ebben a minutumban fedezem föl a kézikönyvben, hogy a verseskötetem zsebkönyvi kiadásának címlapját ábrázoló illusztráció egy nagyon csinos „megfeletetési jel”.)

A továbbiakban megtudom, hogy a haiku nagy kedvelője vagyok, ami annak a ténynek a merész elferdítése, hogy valóban fordítottam a régi japán költészetből, de egy másik formát, egy kötetnyi „tankát”,

ám egyéb formával nem foglalkoztam.

A bemutatásnak ugyanebben a mondatában azt olvasom, hogy Jacques Roubaud-nál ugyanúgy felerősödik az OuLiPo játékos szelme (tagja a társaságnak), mint barátjánál, a regényíró és költő Michel Butornál... Igazán nagyon megisztelő lenne, ha Michel Butor barátai közé számíthatnám magam, de az állítás pontatlan (talán egy másik kortárs irodalmi kézikönyvből ered, egy ugyanolyan alapos-sággal megírt szócikkből, amilyenről az elején beszéltem; az ilyen dolgoknak csaknem leküzdhetetlen készletük van arra, hogy egyik tantézetből vagy egyetemről a másikra vándoroljanak).

Stb... stb...

Most érek az oldal közepére: egy költeményhez, amelyet a számozott kérdésekre tagolt „szövegkövető tanulmány” (a „kézikönyv-mód-szer”) kedvéért idéztek be és ajánlásokat csatoltak hozzá („előadások és ismertetések” száma). A költeményt a GO 151 cím rondítja el (ami nincs a könyvben), s ez a mintegy összefoglaló olvasat utat nyit annak a felfedezésnek, hogy itt egész egyszerűen a go egy részére történne utalás („idézőjelbe” téve), arra a góra, amely fontos szerepet játszik a kötet szerveződésében. A szorgalmas olvasónak föltett 1. száma kérdés a következő:

E költeményt Roubaud így határozza meg: „szonett prózában”. Mely elemek igazolják ezt az elnevezést? E nekem tulajdonított költemény olvasatáról föladott kérdés megválaszolását szívesen átvételek, abból indulva ki, ahogyan a vers ezen az oldalon megjelenik. Az történt, hogy a szavak közé szabályos renálben elhelyezett valamennyi fehér folt (ezek ugyanúgy megvannak a „fehér” sorozatkiadásban mint a zsebkönyvkiadásban), a szövegnek mindazon része, amely ritmikail jelölésésként tökéletesen megfeleltető analógiát teremt a költemény és egy hagyományos szonett között – mind eltűnt. Ami maradt, az nem más, mint durván négy tipográfiai sávra felosztott szósorozat. Miután a kihagyások funkciója a költeményben nagymértékben meghatározza a szavak egymásutánosságának értelmét, ez a szöveg semmiképp nem minősíthető „prózában írott szonettnek”, de bármiféle értelmet is igen nehéz kihámozni belőle. Ha diák lennék, ebből az olvasási gyakorlatból csak egyetlen következtetést vonhatnék le, azt, amit hajdan néhány első általános iskolai osztálytársam a következő verszetben adott meg:

„Jacques Roubaud
S e g g d u g ó!”

ELSŐ RÉSZ: KIFORRADALMAK ÉS BEFŐTTEK

1.1. Ebben az időben a hercegnőnek volt egy kutyája és négy nagybácsikája, akik királyok voltak. Az első királyt Aligoténak hívták. Ő Zambezinek és környékének a királya volt. A második királyt Babylasnak hívták. Ő Ypermetropusnak és környékének a királya volt. A harmadik királyt Eleonornak hívták (e nélkül), a negyediket pedig Imogennek.

Eleonor (e nélkül) és Imogen semminek nem volt a királya. Mindkettőnek volt ugyan egy igen nagy és igen szép királysága, de a mese biztonsági érdekekre való tekintettel most nem mondja meg, hogy hol.

1.2. A mese azt mondja el, amit kell, és ahogyan kell, és a mese most azt mondja el, hogy Aligoté olykor meglátogatta Babylast a királyságában, vagy Eleonort az utóbbiában, vagy éppenséggel Imogent, és a

mese azt mondja el, hogy ehhez hasonlóan megesett, miszerint Babylas látogatott el Eleonorhoz az ő királyságába, vagy Imogenhez ez utóbbiába, vagy éppenséggel Aligotéhoz, és a mese még azt is elmondja, hogy némelykor Eleonor látogatta meg Imogent a királyságában, Aligotét ez utóbbiában, vagy éppenséggel Babylast, valamint azt is, hogy Imogen olykor látogatóba ment Aligotéhoz a királyságába, Babylashoz ez utóbbiába, és még Eleonorhoz is. Legalábbis ezt mondja a mese.

1.3. És amikor Aligoté király Babylasnál találkozott a hercegnővel és a kutyájával, és a hercegnő kiment, hogy a kutyájával labdázzon a lépcső előtt a pázsiton, Babylas király azt mondta Aligoténak: „Kedves kuzinom, ugyan bemehetnénk az irodámba”. De itt a mese már nem beszél többet Aligotéről és Babylasról, hanem visszatér Eleonorhoz, aki látogatóba ment Imogenhez a királyságába.

1.4. És a mese azt mondja, hogy amikor Eleonor király Imogennél találkozott a hercegnővel és a kutyájával, és a hercegnő kiment, hogy a kutyával labdázzon a lépcső előtt a pázsiton, Imogen király azt mondta Eleornak: „Kedves kuzinom, ugyan bemehetnénk az irodámba”. S amikor Eleonor és Imogen mindketten bent voltak az irodában és elfordították a kulcsot, forradalmaztak.

1.5. El kell Önöknek mondani, hogy ebben az időben a hercegnő nagy gondban volt. Mivel minden alkalommal, amikor a négy nagybácsi-király egyike – Aligoté például – meglátogatott a négy nagybácsi-király közül egy másikat, – Imogent például – a királyságában, és amikor ezek beléptek az irodába, miután kiküldték a hercegnőt, hogy a kutyájával labdázzon a lépcső előtt a pázsiton, s amikor elfordították a kulcsot, forradalmaztak. A négy király – a négy nagybácsi! – egyike ellen forradalmaztak. Sőt mi több, az sem ment ritkaságszámba, hogy a királyok egyike – Eleonor például – önmagát látogatta meg a saját királyságában, a hercegnő és a kutyája kíséretében, s miután labdázni küldte a hercegnőt, kulcsra zárkózott saját magával az irodájában, hogy – forradalmazzon. Mindez sok forradalmazással járt és a kutya torkig volt a labdázással.

1.6. A mese itt felidézi, hogy amikor Utherpandragon király halálosan megbetegedett, magához hívatta a hercegnőt és a kutyáját, valamint a négy unokaöccsét, Imogent, Aligotét, Babylast, Eleonort (e nélkül), és ezt mondotta nekik: „Gyermekeim, gyermekem, kutyám, tudom, hogy nemsokára meghalok. Halálos bajom van, a kór nem ismer irgalmat. Jól tudom, mi fog történni, tette hozzá a négy király, az unokaöccsei felé fordulva, amikor már halott leszek. Imogen látogatóba megy majd Babylashoz a királyságába a hercegnővel és a kutyájával, s hogy mit tesznek, mindjárt elmondom. Elküldik a hercegnőt, hogy labdázzon a kutyájával a lépcső előtt a pázsiton, majd bemennek az irodába, elfordítják a kulcsot és forradalmaznak. Ki ellen? nem tudom, le van szarva, nekem már tökmindegy. O.K., ebben úgysem befolyásolhatlak titeket. Halálos kór tört rám, meg fogok döglenni, Merlin azt mondta, már nincs segítség. De van egy szent szabály, amelyet emberemlékezet előtt Szent Benedek állított föl, és nektek meg kell esküdnötök arra, hogy betartjátok, mert csak így forradalmazhattok. O.K.?” és Utherpandragon emelt hangon folytatta

1.7. Szent Benedek szabálya: *vegyünk négyötök közül három királyt: az első királyt, a második királyt, a harmadik királyt. Az első király nem érdekes, hogy melyik király, a második király nem érdekes, hogy melyik király („a második király lehet ugyanaz, mint az első”, vágott közbe Eleonor, „of course”, mondta Uther), a harmadik király nem érdekes, hogy melyik király. Tehát: annak a királynak, akivel szemben az első király akkor forradalmazik, amikor meglátogatja azt a királyt, akivel szemben a második király akkor forradalmazik, amikor meglátogatja a harmadik királyt, tehát annak a királynak pontosan ugyanannak a királynak kell lennie, aki ellen az a király forradalmazik, aki ellen az első király akkor forradalmazik, amikor meglátogatja azt a másodikat, aki meglátogatja a harmadikat. O.K., mondta Uther, de ez még nem minden. Amikor egy király meglátogat egy másik királyt, mindig egyugyanazon király ellen forradalmaznak. És ha két különböző király látogatja meg ugyanazt a harmadikat, az első soha nem forradalmazik ugyanazon király ellen, aki ellen a második. Végül mindegyik király ellen minden egyes király irodájában évente legalább egyszer forradalmaznak. Megmondtam (mondta Uther), O.K.? O.K., mondta Uther és meghalt.*

1.8. A mese most azt mondja, hogy a hercegnő és a kutyája szerette volna tudni, ki ellen forradalmazik Imogen nagybácsi, amikor Babylas nagybácsit látogatja meg és kulcsra zárkóznak az irodában. És – valamelyest általánosabb szinten – a hercegnő tudni szerette volna, hogy például ha nagybácsikái közül adva van két testvéleges nagybácsi, akkor az, aki ellen az első akkor forradalmazik, amikor meglátogatja a másodikat, ugyanaz volt-e vagy sem, mint az, aki ellen a második akkor forradalmazik, amikor meglátogatja az elsőt. Ien, mondta a kutya. Elcsípte a labdát a lépcső előtt a pázsiton, és miközben nyála csordult, a szájában tartotta. „Ne beszélj tele szájjal”, mondta a hercegnő s hozzátette: „De miért igen, kérlek? „Mert, mondta a kutya, egy égyeeü oály üséeüen átozó”. Általában kitűnő volt kutya-magyar fordításban, amikor labdát tartott a fogai között. Ó, mondta a hercegnő. Uzsonnaidő volt. Így hát visszamentek a konyhába, ahol Ingrid királynő várta őket.

1.9. Merthogy, mondja a mese, Aligoté, Imogen, Babylas és Eleonor királyok elsőfokú unokatestvérek voltak és a négy feleség elsőfokú unokanővér. Adirondac, Botswana, Eleonore (egy plusz e-vel) és Ingrid

királynő. Adirondac királynő Zibeline y Zanivcovette-ben született. Botswana királynő Yolande y Ygrometriában született. Eleonore (egy plusz e-vel) és Ingrid királynők szintén születtek, de a mese nem mondja meg, hogy hol, biztonsági érdekekre való tekintettel. A mese nyílegyenesen tör célja felé, és azt mondja el, hogy amikor például Aligoté meglátogatta Imogent, kizárólag azért, hogy Szent Benedek szabálya szerint forradalmazzanak, Adirondac királynő meglátogatta Ingrid királynőt a konyhájában. És amíg a királyok kiforradalmaztak, addig a királynők befőztek. Annyit és olyan finomat, hogy miután Aligoté király távozott, még rögvest postára adott egy csomagot a maradékból, abból a befőttből, ami nem fogyott el annak a királynőnek az uzsonnáján, aki annak a királynak volt a hitvese, aki ellen Aligoté Imogen irodájában délután forradalmazott. Mindez a lehető legszokványosabban történt, ahogyan lenni szokott.

1.10. A királyságokban minden a legjobb úton haladt. A királyok kiforradalmaztak, a királynők befőztek, a hercegnő labdázott a kutyájával a lépcső előtt az egészen zöld pázsiton, a kutya magyarról kutyára fordított és kutyáról magyarra, míg egy reggel

(folyt. köv.)

Ú T M U T A T Á S O K , A R R Ó L , A M I T A M E S E M O N D

I. Az, aki a mesét mondja

1. Aki elbeszél, az maga e mese, és az, aki elbeszéli e mesét, Emese. Labrador Emese. Hát ezért Labrador meséje e mese, mondja.
2. Amikor e mese azt mondja, amit e mese mond, akkor azt mondja Önnek: Íme, ez az, amit mond e mese. Ki beszél tehát, e mese? igen, de sose feledje, hogy e mese Labrador Emese.
3. Ez itt tényleg nem az a mese, amelyet akármilyen Emese mond. De kétségtelenül ez a legelső olyan mese, amelyet Labrador Emese mond.
4. Lehetséges, hogy rosszul hiszi, miszerint e mese és/vagy Emese a történet szerzője, és amennyiben így hiszi, lehet, hogy alaptalanul hiszi így.
5. Gyanakvás!: Gyanakodjék az olyan mesékre, amelyek meséjüket úgy mesélik el, mintha a mese e mese szerzője volna! Még inkább gyanakodjék Labrador Emesére.

II. Hogy a mese igazat mond

6. A mese mindig igazat mond. Amit a mese mond, igaz, mert a mese mondja. Egyesek azt beszélnek, hogy a mese azért mond igazat, mert az, amit mond, a mese – igaz; mások azt, hogy a mese nem mond igazat, mert az igaz – az nem mese. De valójában az, amit a mese mond, igaz, mégpedig azért, hogy a mese azt mondja, hogy amit a mese mond, az igaz. Hát ezért mond igazat a mese.
7. E mese az igazat mondja. Ez nem jelenti azt, hogy Labrador Emese igazat mond. E mese igazsága nem mindig Emese igazsága. De ettől e mese még nem kevésbé igaz.
8. Az, amit e mese mond, azalatt történt, amíg e mese mindezt mondta. Azalatt, amíg e mese mondta, ugyanaz történt, mint amit mondott a mese. Ha valamiképpen, hát így igaz.
9. gyakran a mese hazudik
a mese hazudik gyakran
a mese gyakran hazudik gyakran
10. A mesében két mese van: az a mese, amelyik a mesét mondja, és a mese arról, amit a mese mond. Ez egyébként két mesénél jóval többet tesz ki.
11. A mese igaza benne van a mesében. Melyik mesében? No jó, hát a mesében, meg abban a mesében, amelyikről a mese szól. Így a mese igaza igazi igaz.
12. Amikor a mese hazudni fog, és fog hazudni, mert igazat mond, akkor lesz vége a mesének.

III. Az, ami a mesében benne van

13. Ebben a mesében az van benne, ami egy mesében van, tehát az, ami egy mesét mesévé tesz. És ez úgy határozható meg, mint ami egy mesében benne van. S mivel ez a mese egy mese, mindez benne van ebben a mesében. Íme ez az, ami ebben a mesében benne van.
14. Van ebben a mesében egy hercegnő, meg a kutyája. A hercegnő neve Hoppy. A mese címe: Hoppy hercegnő – a kutya nevét elrejtettük biztonsági okokból!
15. Ebben a mesében vannak királyok, királynők, s van egy csillagász. És még sokan mások. Valamennyi személy neve betűrendben áll. A királyok neve, a királynők neve külön betűrendben.

16. Ebben a mesében vannak rejtélyes rejtélyek. Időjárás-jelentések. Átjárók és útkereszteződések. Jó pár papírra kiterjednek. Ezek az első olvasáskor kihagyhatók. De mindez benne van a mesében.

17. Az, ami nincs benne: nincs ebben a mesében, jól mondom, nincs ebben a mesében hőzentróger, tehát ez az, ami nincs benne ebben a mesében.

IV. Amikor mond a mese

Amikor Önök mondja a mese:

18. Amikor a mese szól, úgy kell a mesét mondani, hogy kitűnjék, a mese az, aki a mesét mondja. És ez így szabályos, mivel a mese az, aki azt mondja, amit mond a mese.

19. Figyelem: Figyelem! a mese néha figyelmet követel.

20. A mese olykor hibás útmutatásokat ad. Ebben az esetben a mese azt mondja, itt a mese hibás útmutatásokat ad. Olykor.

21. nyelv a mese nyelve a mese nyelvén beszél. A mese nyelve a magyar. A mese nyelve a kutya is. Mi a magyar? a mese nyelve. De mi a kutya?

22. előzetesek de mi nem előzünk.

23. A mesemondáshoz rendeljen egy üveg bort. Ha nincs bor, vagy ha nem issza a bort, ne mondja a mesét. Hacsak akkor nem vágyik beszélni, amikor M – maga a mese.

24. A mesét mondva mondja, mondja a mesét! Ne mondja Phillippe Sollers materializmusát, vagy az imát, hogy a szamarakkal menjünk a paradicsomba". Mondja a mesét!

V. Akiknek mesél a mese

25. A mese Önnek mesél. Ki ez az Ön? mindenki, akinek a mese mesél. Ha a mese Önnek mesél, ez annyit tesz, hogy nem más, mint Ön.

26. A mese azoknak mesél, akik idősebbek vagy fiatalabbak húszévesnél, idősebbek vagy fiatalabbak hatvannál, akik tizenhét évesek vagy idősebbek harmincegynél vagy negyvenegynél fiatalabbak vagy idősebbek tizennégy évesnél avagy fiatalabbak. Ez mindig ugyanaz a mese. De ők nem ugyanazok az emberek.

27. Ez a mese a sáskák számára van. Ez a mese egy sajátosan sajátos sáska számára van.

28. Azoknak, akiknek a mese mesél, ha meghallgatják, legyen benne köszönet. A köszönetek benne vannak a mesében. Hogy megérthessük ezeket, meg kell hallgatni.

29. Ebben az időben a mese mindenütt jelen volt, és mindenki belépett ide. Milyen időben?

30. Most ők, azok, akik számára a mese a mese, benne vannak a mesében. Kiknek van a mese?

31. az utolsó útmutatás

t(cea uc tsel rs
n neo rt aluot
ia ouna s illel-
-rc oal ei ntoi

ez a kutyától való

Vége az útmutatásoknak arról, amit a mese mond.

MÁSODIK RÉSZ: MYRTILL ÉS BRILL

a legjobb / a legkegyetlenebb / hercegnőnek / szentvedésem / eme myrtilljeit (LABRADOR EMESE)

EGY REGGEL

2.1. Szép májusi reggel volt és a madarak elragadóan énekeltek a négy fán. Némelyik keltául énekelt – ír, skót-gael, kumber, gall, korni vagy breton nyelven – a többi román nyelven – oílul, oiul, katalánul, spanyolul vagy gallego-portugálul. Egyikük sem énekelt kutyául. A fenyőfán egy mókus a Timest olvasta.

Időnként kézbe vett két mogyorót a könyvtárában, közben gyorsan átfutotta a halálozási és a házassági rovatot a legelső oldalon. Az egyik szemet elropogtatta, a másikat bedobta a folyóba, ahonnan egy lazac dobta fel magát, hogy elkaphassa, mielőtt a szem a vízbe hullana. Kimondhatatlanul bájos pillanat volt.

BRILL

2.2. De Hoppy hercegnő nem volt elégedett. Ezen a reggelen Imogen nagybácsit kísérte el látogatóba, és ahelyett, hogy nyugodtan labdázott volna a pázsiton, aki csak erre várt, kénytelen volt az unokatestvérével foglalkozni. De unokatestvére, akit Brillnek hívtak, egy balettpatkány volt, fehér balettpatkány, – mindenütt fehér, két vagy három apró rózsaszín dísz kivételével; fekete lakkcipőt hordott, nagy szemebolyakék. És nem volt hajlandó labdázni a hercegnővel és a kutyájával, vékonyka, fanyalgó hangon, tágra nyílt, nedves szemmel jelentette ki: „bocsáss meg, de nekem patyolatfehérnek kell maradnom”, s ugyanezen okból nem akart úszni a folyóban és nem akart gwddbllt sem játszani a négy fa – a fenyőfa, a mogyoró, a ciprus és a kókuszpálma – között, ahol a madarak rendületlenül folytatták az éneklést. A hercegnő nem tudta, mit tegyen.

A CSONTGYŰJTEMÉNY

2.3. A kutya legalább annyira elégedetlen volt, mivel csontokat kapart el a fák alá, és nagyon félt, hogy ellopják őket. Négyszer négy csontot spejzolt be a hercegnő nagybácsikáinak mind a négy ekvivalens pázsitja alatt. Minden egyes alkalommal, amikor a hercegnő meglátogatta valamelyik nagybácsikáját, ő kiásta a gyűjtemény legrégebbi csontját, hogy rágcsálhassa, és egy új csontot rakott a helyére. De jaj, tudta, hogy olyan ellenségekkel van körülvéve, akik csak a kedvező alkalomra lesnek, hogy ellophassák tőle a legbecsebbet, azaz egészen pontosan a gyűjtemény legrégebbi csontját. Ezért mindegyik fa gyökere alá elkapart négy csontot, de nem egyforma mélyre, és más-más elrendezésben, ráadásul négy különböző csontfaját, mert ezeket mostanában igen-igen kedvelte: egy bárány combcsontját, egy bálnacsontot, egy elefántcsontot és egy iguanodon csontját: „a bárányt az ízéért, a bálnát, hogy a bundám vízálló legyen, és az elefántét, hogy végtelen bölcsességre és éleselméjűségre tegyek szert” (és az iguanodont miéért, kérdik? Ha-ha, lefogadtam volna, hogy megkérdik); ráadásul mihelyt kiásta a gyűjtemény legrégebbi csontját, és mihelyt egy új csont ipso facto a legrégebbi csonttá vált, felmenő rendszerben átcserelte őket a fái alatt, hogy jól összezavarja a nyomokat: uom, ogy em esz így ó, mondta a hercegnőnek, kigörbítve a hátát, „e esz, ai esz”.

AJÁNDÉKOK ÉS PÁZSITOK

2.4. Ezen a helyen a mese azt mondja el, hogy amikor Babylas, Eleonor (e nélkül), Imogen és Aligoté király megházasodott, Utherpandragon király meg akarta őket ajándékozni. Mivel valamennyien egyformán a kedvenc unokaöccsei voltak, elhatározta, hogy ugyanazt az ajándékot adja mindannyiuknak, és sok töprengés után még azt is elhatározta, hogy pázsitot készíttet nekik. „What do you think, dear, is it a good idea?” „mit gondolsz, kedvesem? jó ötlet?”, szól a feleségéhez, Ygernhez. „if you think so, Uther, it must be so” („biztosan, Uther”), feleli Ygern, aki sose szokta az Utherhez hozzátenni a Pandragont. Hívhatja hát építész-tájérendezőjét és közli vele „Építész uram! Azt akarom, hogy mindegyik pázsit pontosan 35 méter hosszú és 43 méter széles legyen”. „De Sire”, vetette ellen az építész, „egy téglalap alakú pázsit nem lehet szélesebb a hosszánál”. „Nem tesz semmit”, mondja Uther, majd a biliárdposztóra emlékezteti őket, „és”, tette még hozzá, „ne feledje mindegyiknek megadni a 157 méteres területet”. „Ó, tudom”, folytatta, látva, hogy az építész megint tiltakozni készül, „35+43+35+43 egyenlő 156-tal. De ez a kikötés jól szolgálja a méreteket.” S így lőn. A kastélyok szépen emelkedtek ki a pázsitos szegély mellől. 35 méteres homlokzatuk volt a folyók a fű túloldalán a kastélyoromzatokkal párhuzamosan folytak, és a fákat a szélességi oldalra ültették: az albinó fenyőfát az izlandi ciprussal szembe és a barométer-mogyorót a kókuszpálma-csipkebokorral szembe. Uther-pandragon ugyanis a kókuszpálmát keresztezte a csipkebogyóval, hogy a kókuszdiók tüskések legyenek, ami megóvjá őket a kemény ütődésektől, ha az esős évszakban a földre hullanak.

A HERCEGNŐ ELGONDOLKODIK

2.5. A hercegnő elgondolkodott: megérett a kék áfonya a folyóparton, morfondírozott. A folyó túloldalán, az út és a folyó között a vörös áfonya is megérett. Az út túloldalán ott az erdő, és az erdőben a myrtil, azaz a fekete áfonya is érett. Hogy átjuthassunk a folyón, ott van Babylas nagybácsi kacsavontatású csónakja, hogy átjuthassunk az úton, ott áll a négyszínű jelzőlámpa és a sorompó. Miért ne mennénk át kék, vörös és fekete áfonyát szedni Ingrid néném befőttojéjéhez?

IGEN, DE

2.6. Igen, de, morfondírozott a hercegnő, Babylas nagybácsi csónakja egyszerre nem tudja átvinni a kutyát, az áfonyákat és Brillt. Ha mind a hármat magammal viszem, elsüllyed, ha csak kettőt viszek, imbolyogni fog, ami nem a legkellemesebb. Ha a kutyámat Brilllel a parton hagyom, amíg átviszem az áfonyákat a túl

partra, a kutya felugrállhat rá, hogy összenyalogassa, nem sikerült rávennem Brillt, hogy ne egyen jégkrémet, mert a kutya tudni akarja, hogy vanília-e vagy citromos. Igen, de tegyük fel, hogy Brillt hagyom ott az áfonyákkal, amíg átviszem a kutyámat, akkor meg teleleheti magát boggyóval és teljesen összekoszolódik. Másrészt ha az úton megyek át, kézen fogva kell vezetnem őket, és mivel egyik kezemet lefoglalja a kék áfonyákkal teli kosár, ha nem a vörös áfonyás, mihez kezdek majd? amíg eképp gondolkodott, a kutya megajtette a hetenként esedékes csontátrakást. Az áfonyák tovább folytatták az érlelődést. Brill egy barnásfekete selyempárnán üldögélt, édesanyja, Botswana királynő varrta neki. Nagy türelemmel várakozott, éberen ügyelt a hófehérségére, hogy se egy levélről lehulló vízcsepp, se egy fűszál ne rontsa le a tökéletességét. Babylas nagybácsi irodájának ablaka résnyire nyitva állt, beszédfoszlányok hallatszottak ki, „de nem tehetem, na, mondta Imogen... és ráadásul vasárnap a vásárt! nem gondolhatod komolyan! kategorikusan visszautas...” Ez még hagyján, folytatta a belső monológot a hercegnő, de mindennel együtt hogyan hozom el a myrtilleket? lemondóan legyintett. Ám nemsokára felvidult: ó! gondolta, nem számít! kutyám majd biztosan rájön a megoldásra.

C S Ó N A K O K

2.7. Babylas nagybácsi csónakját, ugyanúgy, mint Eleonor, Imogen és Aligoté megfelelő csónakjait, négy kacsa húzta. A kacsákat brikettel működő kis villanymelegítővel szerelték föl. Amikor a csónakot vízre bocsátották, a kacsák megnyomtak egy nikkelezett gombot a villanymelegítő hátulján, mire a szén sebesen felizzott. Majd gyakorlott mozdulatokkal megragadták a melegítőt, résnyire szétnyitották úszóhártyáikat és elöl elforgattak egy kis csavart. A vízzel érintkezésbe lépő égő brikett sisteregni, sziszegni kezdett és hatalmas gőzszlop lövellt ki a bárka körül. Mondjuk meg nyíltan, hogy ez a gőzszlop egyáltalán nem a helyváltoztatást szolgálta, arra a kacsavontatás volt való a hátukra erősített bíborszínű szijak segítségével, de a gőzszlop ürügyén Babylas (akár Imogen, Aligoté és Eleonor) arra a kérdésre, hogy: és milyen hajója van? hazugság nélkül felelhetett úgy, hogy „ó, nekem bizony gőzmotorosom”, ami sokkal sikkesebb volt az „ó, egy kacsavontatású csónakomnál”. Amikor a csónakot kikötötték, többnyire a tavorózsás parkolóban pihent, ahová a kacsák úgy állhattak be, hogy egy-egy pennyt dobtak a bejárat lezáró tavorózsza virágtölcsérébe. Mivel a tavorózsáknak négy óra kellett, hogy eredeti helyzetükbe visszaálljanak, ezzel az elmés és egyszerű berendezéssel Babylasnak egyszerre lett magánparkolója – csak egy csónaknak volt hely, a magáénak – és fizetőparkolója. Természetesen a pennyk a vízbe hullottak, de évente kikotortatta a folyómedret, hogy a pénzt visszaszerezze, néhány érme kivételével, mert ezeket bekapta a lazac.

Amikor a csónakba szállt, Brill óvatosan fölemelte a hátsó ülést borító takarót, óvakodva attól, hogy por vagy olajfolt illesse nagy fehér csendjét. Leült, ábrándos pillantást vetett a víz tökéletesen sima felületére, amit olykor megtört a kíváncsi lazac, „remélem, nem felejtet el”, mondta a hercegnőnek Brill „hogy patyolatfehérnek kell maradnom!”.

K Ö N Y V E L É S

2.8. A kutya a hercegnő lábainál hevert, megkönnyebbülten lihegve. Meglehetősen büszke volt a délelőttjére: neki köszönhetően telt meg a négy kosár (kék áfonyával, vörös áfonyával, banán-myrtillel és indigó-myrtillel), és ő rendezte el okosan őket az út mentén, míg várta a jelet a visszaindulásra. 899 kék áfonyát szedett, a hercegnő 101-et és Brill 3-at (hófehérségére való tekintettel). Szedett még 899 vörös áfonyát, a hercegnő 101-et és Brill 3-at. A vörös áfonyákat akadálytalanul átvitte az út túloldalára valamilyen egyedül általa ismert módszer segítségével. A kék áfonyák ugyanígy kerültek át az úton a folyópartról. Végül a kutya szedett még 899 banán-myrtillt és ugyanennyi indigó-myrtillt, a hercegnő mindkettőből 101-et és Brill 3-at. Némi napfény tűzött át a lombokon. A kutya elnyúlt a hátára a mohán, a szemét elfödte a fülével, hogy védje a fénytől (húzd be a lapátokat, mondta a hercegnő). Homályosan abban bízott, hogy míg felhangzik a jel a visszatérésre, a hercegnő odatesz egy lapulevelet felhevült pofájára.

J E L Z Ó L Á M P A

2.9. Pontosan tizenegy óra negyvennégy perc volt, amikor a hercegnő a zebrahoz ért. A kereszteződésnél az átkelést Babylas nagybácsi négyszínű jelzőlámpája irányította. Egyik kezében a (banános) myrtilles kosár, a másikkal Brill kezét fogta, akinek nagy ibolyakék szeme mindig saját makulátlan fehérségén csüggött. A kutya várt, őrizte a másik három gyümölcsöskosarat. A mese pontosan megjelöli, hogy tizenegy óra negyvennégy perc volt, és ha a mese pontosan megjelöli az időt, azért teszi, mert az időpontnak pontosnak kell lennie a mesében, mivel ugyanolyan fontossága van a mesében, mint bármi másnak, ami benne van, és a mese most idekapcsolja, mert így kell, hiszen a haszontalan kitérőkben és a szükségtelen bővítésekben nem szokás eltüntetni a mese idejét, ahogy a hallgatókét sem szokás. Tehát ha a mese azt mondja, hogy tizenegy

óra negyvennégy perc volt, akkor tizenegy óra negyvennégy perc volt, egyébként most már tizenegy óra negyvenöt. A jelzőlámpa szabadra váltott. El kell Önöknek mondani, hogy azon az úton, amely az erdőt a folyótól elválasztotta, s amely párhuzamosan futott a folyóval Babylas nagybácsi mezőjén, a forgalom nem volt jelentős. 8 órakor jött az előljáró kocsija, 9-kor a péké, 1 órakor a sürgönykihordó, aztán egy helóta tizenegy órakor, de gyalog. Néha délután feltűnt az útkaparó, talicskájáról egy mázsa sódert terített szét egy százméteres mezsgyén. Olykor, még ritkábban egy hasznavehetetlen Michelin-útikönyvvel felszerelkezett utazó. A karambol veszélye a lehető legcsekélyebb volt, csak akkor nőtt meg, amikor a mese minden évben, február elsején megjelent a fiatal Bartleby, a *Babylas nagybácsi erdejében* lakó sündisznó, akiről a Times nem tette közzé, hogy eljegyezte az ifjú Briolanját, az út és a folyópart között, a kastéllyal szemben lévő, „*vörös áfonyák*”-nak nevezett részen lakó sündisznókisasszonyt. A veszély megnőtt, mivel mint minden sündisznó, Bartleby egy kicsit rövidlátó, ráadásul elképesztően szórakozott is volt. Tehát szörnyű veszélyekkel járt, amikor elővigyázatlanul átment az úton, hogy jegyesét meglátogassa. Itt a mese a nyilvánosság erejét felhasználva megragadja a kínálkozó alkalmat, hogy ismételten felemelje szavát a sündisznocídium ellen, amely bűnt a gépkocsivezetők követik el Franciaország országútjain. Hazánk nagy gyalázata ez. A veszélyt elhárítandó, Babylas nagybácsi tüstént elhelyeztetett a hercegnővel és a kutyaival egy jelzőlámpát, azt, amelyről a mese most mesél. Ez a jelzőlámpa négyszínű volt, cinóbervörös, sárga, almazöld, szürke és csipkerózsaszínű – ez nem öt színt tesz ki – a szürke nem szín. Bartleby igazából csak erre az utóbbira reagált, mert, mint mondta, menyasszonyának, Briolanjának a nyelvecskéjére emlékeztette. Bartleby tehát a rózsaszínen ment át, a hercegnő a cinóbervörösön, a postás és a lovaskocsik az almazöldön mentek át, senki nem ment át a sárgán, a csigák, a hangyák és a sáskák a szürkén mentek át. A külföldieknek szánt 1003 nyelvű felirat ismertette a használati utasítást. És ha Babylas király étkezés utáni sétáját végezte, a négy szín egyszerre világított. „Nekem négyszínű a jelzőlámpám”, szerette ismételtetni az előljáró jelenlétében a megsokszorozott kastélyok nemzetközi kongresszusain. Tizenegy óra negyvenöt perc volt. A jelzőlámpa cinóbervörösre váltott.

D R Á M A

2.10. 11 óra 45 volt és a jelzőlámpa cinóbervörösre váltott. Egyik kezével Brillét fogta, a másikban a (banán)-myrtilles kosarat tartotta, amikor a hercegnő a zebrára lépett, hogy átmenjen az úton. Ekkor mennydörgő robaj hallatszott, és egy lovas tűnt föl a távolban. *Fekete* páncélt viselt. A lova *fekete* volt. A jobb kezében tartott lándzsa *fekete*. Balkezén a kesztyű *fekete*. De nem volt mindenütt *fekete*. Lova lélekszakadva vágatott, *fehér* porfelhő kavargott a nyomában, fel a *kék* égre, majd szitálva alászállingózott a *zöld* fűbe. Hihetetlenül röpké idő alatt tette meg a Babylas nagybácsi jelzőlámpájáig tartó távot, de ahelyett, hogy megállt volna, amint azt a feltűnő és jól belátható helyre kirakott 1003 nyelvű felirat olvastán tennie kellett volna, s amely felirat azt is rögzítette, hogy a cinóbervörös szín a hercegnőnek szól, nos, ahelyett, mondom, megrántotta a zablát a zebránál, ugratott, anélkül, hogy sebességén egy iótányit is csökkentett volna, és ugyanabban a pillanatban, ahogy átzúdult, balra kihajolt a fekete nyeregből, *fekete* kesztyűs bal kezével magához rántotta a szegény Brillt, kitépve őt a hercegnő kezéből, átvette a nyeregkápán a reszkető testet, a paripa folytatta örült vágóját Babylas nagybácsi útján, majd nemsoká *fehér* porfelhőbe burkolózott, amely, amerre ment, keringett, föl a *kék* ég felé, hogy később közönyösen szállingózzon alá a rét *zöld* fűvére. Tizenegy óra negyvenhat perc volt. A patadobogás elhalt a messzeségben. A jelzőlámpa „csipkerózsaszínűre” váltott. Ám a paták szétdőlt helyszínt hagytak maguk mögött: a myrtillek szanaszét a zebrán; a hercegnő megnémult a döbbenettől, a kutya hangosan vonított. Ebben a pillanatban a lassan enyésző porfelhőből kibukkanva megjelent, de ellenkező értelemben, egy fiatalember. Az elé tárult látványt egy pillantással felmérve rájött, hogy a mezőn dráma zajlott le s így kiáltott: „mi ez? mi van önnel? mi történt?” „Ön kicsoda?”, kérdi a hercegnő. „Csillagász vagyok és Bagdadból jöttem”.

*Labrador Meséjének
második Fejezete
Vége a Myrtil és Brillnek*

FORDÍTOTTA SZIGETI CSABA

ZSIDÓK

TV-FILMSOROZAT HÉT RÉSZBEN

A filmkészítő testvérek, GULYÁS GYULA és GULYÁS JÁNOS, a dokumentumműfaj legismertebb hazai képviselői közé tartoznak. Hírnevüket 1978-ban bemutatott tragikus filmszociográfiájuk, a „Vannak változások” alapozta meg, mely ugyan politikai okokból szinte rögvest lekerült a műsorról, de hatása mégis jelentős volt. Gulyásék azóta is e kényes műfajnak, a kendőzetlen társadalomrajznak művelői. Feldolgozták különböző paraszti rétegek életkörülményeit, aztán az I. világháborút megjárt hadastyánokét, a Rákosi-korszak kitelepítettjeit, a málenkij robotra elhurcolt tizenéveseket. Munkáikat hol bemutatták, hol betiltották. 1988-ban ők nyerték el a legnagyobb hazai elismerést a nemzeti filmszociográfián. A kisebbségi sors iránt régóta érdeklődnek: 1969 és 1989 között igen sokat forgattak (persze engedély nélkül) az erdélyi falvak életéről, s az így összegyűlt hatalmas anyagból újabban több filmet készítettek.

Új témájuk is egy kisebbség: a magyar zsidóké.

A film témája

De kik a zsidók? Kétféleképpen lehet erre a kérdésre válaszolni: vagy vallási, vagy származási alapon. Magyarországon ma már nagyon kevés lehet a vallásos zsidó: annak a papi népnek a tagja, amelyet az Isten a saját szolgálatára egyedül kiválasztott. Kevesen lehetnek, akik nem engedik meg gyermekeiknek, hogy szombaton játékaikat tologassanak. Számosabbak azok, akik ugyan őriznek valamilyen zsidó kulturális hagyományt, de már nem gyakorolják a vallást. Azok sincsenek kevesen, akiknek zsidóságu a környezetétől kapott stigma. Ezek az emberek nem okvetlenül tartanának igényt arra, hogy a többiek őket zsidóknak tartsák, de mégis zsidóknak tartják őket. Zsidó voltukat elsősorban az határozza meg, ami 1938 és 1945 között történt. Teológiailag nem zsidók, hanem kirekesztésüktől tartó magyarok. A film mindannyiukról szól: mindazokról a zsidókról, akik a legtaggabb értelmezés szerint azok.

Persze mindenki tudja, hogy tarthatatlan a náci fajelmélet. A zsidóságot nem lenne szabad így, a származás, durván szólva tehát szinte a nürnbergi árjatorvény alapján meghatározni. Nem lenne szabad a filmben sem zsidóként bemutatni olyan embert, aki ezt nem óhajta. Ám a mételey tovább hat. Az antiszemita gyakran nem a zsidó vallású, hanem a zsidó származású személyre gondol a legnagyobb rosszindulattal, és nemcsak a zsidó vallású, hanem a csupán zsidó származású is hajlamos lehet arra, hogy antiszemitákat sejdítsen maga körül.

Elutasítjuk a faji megkülönböztetést, de nem tagadjuk, hogy azért még létezik. Ez pedig, akármennyire nem akarjuk is, mégiscsak meghatároz egy embercsoportot, azokat, akiket zsidóknak tartanak. Róluk szól a film: nagyságukról, kicsinységükről, embervoltukról.

A film témája bizonyára érdeklődést fog kelteni, hiszen az imént tágran körülírt csoport lényeges szerepet játszik a magyar társadalomban. Azok, akiknek zsidó származását környezetük számon tartja, ma nagymértékben jelen vannak a hatalmi és gazdasági elitben és a megbecsült

foglalkozási ágakban, a politikusok, pénzemberek, művészek, írók, tudósok, ügyvédek, orvosok, újságírók, élsportolók között. Zsidó származásúak voltak a Rákosi-korszak és a Tanácsköztársaság legfelső vezetői, de az I. világháborús hadügyminiszter is az volt. A sok-sok Nobel-díjas, akikről büszkén számoltatjuk magyar eredetüket, talán valamennyien zsidó származásúak is voltak egyben. Amikor a Tanácsköztársaság bukása után a cseledek botbüntetése mellett a zsidó egyetemi hallgatók számának korlátozását is törvénybe foglalták, nem sikerült kizsírítaniuk a zsidókat a magyar kultúrából, de még a II. világháború alatti népirtás sem érte el ezt a célt. Itt vannak közöttünk ezek az emberek, a közérdeklődés reflektorfényében. S ott vannak a nyugati diaszpórában is. Azoknak a külföldre menekült magyaroknak, akiket a világ tisztel, bizony számottevő része ehhez a csoporthoz tartozik. Sokan közülük továbbra is őrzik magyarságukat. Kik ezek az emberek?

A forgatás előtt a film készítői két tényező tartanak szem előtt, hogy a magyarországi zsidóság sorsát döntően meghatározhatta.

Az egyik: hogy a zsidóság asszimilálódása a múlt század második felében nálunk rendkívül gyorsan és mélyen ment végbe, tökéletesebben, mint más nemzeteknél. A cionizmus megteremtője, akit Izrael ősatyjának tekintenek, a magyar Herzl Tivadar volt, de még ő is lemondott arról, hogy a magyar zsidókat rávegye a Palesztinába való áttelepedésre. Megértem a viszonyokból írta, hogy a cionizmusnak Magyarországon piros-fehér-zöldnek kell lennie, s igazán nem vagyok annyira megrögzött, hogy ezt hibáztatnám.

A másik: hogy e nagyrészt már magyarrá asszimilált tömeget honfitársaik passzivitása mellett érte el az Endlösung. Korábban a világ még nem látott hasonlót: hogy ilyen sok embert ilyen gyorsan meggyilkoltak volna.

A film bemutatja azokat az embereket, akiknek ez az örökség jutott osztályrészükkül.

A film készítői eddigi műveikben harag és részrehajlás nélkül igyekeztek feldolgozni témáikat. Most is minden erejükkel azon lesznek, hogy a tárgyat a maga sokszínűségében, belső ellentmondásaival együtt, romantikus egyszerűsítéstől mentesen mutassák be. Mégsem tervezik azt, hogy egyforma távolságra fognak elhajózni az antiszemitizmus Szküllája és a filozsmitizmus Kharübdiszé között. Bátran fel kívánják tárni a legkülönbözőbb problémákat, ám a vészorkszak megítélésében és általában az antiszemitizmus kérdésében csak egyetlen álláspontot tartanak lehetségesnek.

Ezzel függ össze, hogy a Gulyás-fivérek most a legszélesebb közönséghez kívánnak fordulni, hét, egyenként 45-perces TV-darabból álló sorozatukkal.

A megvalósítás nehézségei; segítségkérés

A Zsidók c. filmsorozatát ezúttal is az alkotók maguk vették tervbe, anélkül, hogy megbízatást és megrendelést kaptak volna. A költséges tervhez most keresnek hazai és külföldi támogatókat. Nemes a cél: segítsünk nekik! Ki mivel tud: pénzzel, ötlettel, erkölcsi támogatással, hírveréssel. A szerkesztősége csak azzal tudja segíteni őket, hogy közzéteszi e hirdetés szövegét. S ha Önök a szerkesztőség címére írnak a Gulyás-testvéreknek, néhány hónapig szívesen továbbítjuk nekik a leveleket.

ÍME A CÍM:

Gulyás Gyula & János, a 2000 leveleivel, Budapest, Postafiók 464. H-1396

A zeneszerzők védelmében

TOKAJI ANDRÁS

„**A**z újabb időkben a zene, különösen mivel elszakadt egy önmagában is világos tartalomtól, annyira visszahúzódott a maga saját elemébe, hogy így már egyre jobban kezdi elveszíteni a teljes bensőség felletti hatalmát, mivel az az élvezet, amelyet a zene képes nyújtani, a művészetnek csak az egyik oldala felé tud fordulni, nevezetesen a kompozíció tisztán zenei oldala és a megoldás ügyessége felkeltette érdeklődés felé; olyan oldala ez a művészetnek, amely a műértők dolga, és kevésbé szól az ember általános művészi érdeklődésének.”

A „helyzet” hegeli értékelése sok szempontból tanulságos. Mindenekelőtt azért, mert bemutatja, hogy egy tipikusan „modern” probléma milyen pontosan jelent meg egy százötven éves, ósdi szövegben. Én azonban nem erre, hanem arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy Hegel ezt a szerinte kedvezőtlen fejleményt milyen bölcs türelemmel fogadta. Esze ágában sem volt miatta senkit hibáztatni, felelőssé tenni. Nyilvánvaló ugyan, hogy a „közönség” oldalán állt, de – figyeljünk csak! – még csak nem is a komponistákról, hanem „az újabb idők zenéjéről” beszélt.

Az is feltűnhet, hogy nem nevezte ezt a zenét „entartete Musik”-nak. Nem mondta, hogy a zeneszerzők „formalisták”. Nem nevezte őket „sarlatánoknak”, nem nyilvánította ki őket „népellenesnek”. Pusztán regisztrálta, hogy baj van a hatás „bensőségességével”. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy egy általános, komplex és végzettszerű jelenséggel áll szemben, és ez a felismerés alázatra készítette.

Valami „elromlott” tehát – de sem azt nem tudjuk, mikor, sem azt, ki rontotta el. Lássuk legalább, mi történt, mi is romlott el tulajdonképpen. A „modern zene” és a „közönség” között újabban kialakult feszültség hosszú történetének két stádiumát látom szükségesnek elkülöníteni.

Az első stádiumot két tendencia képviselte. Az egyik tendencia az a folyamat volt, amelynek során (a halmozódó társadalmi feszültségek hatására) egyre jobban megnövekedett a kompozíciókban a negatív értékek tartománya: „a Pokol bugyrai” egyre nagyobb részletességgel tárultak föl, egyre több lett a diszsonancia, egyre áttekinthetlenebb a forma stb. Ezt a művészetet azonban még a közönség konzervatív szárnya is *értette* – legföljebb *nem szerette*, nem tudott azonosulni vele.

A másik tendenciát az jelentette, hogy a zenei nyelv egyes „szavainak” és „kifejezéseinek” más jelentést kezdtek tulajdonítani a zeneszerzők és más a közönség. Beethovennél érhető tetten először, hogy egyes dallamok (témák) egy kompozíción belül drámai átváltozásokon, katartikus jelentésváltozásokon mennek keresztül. Ez az érték-ambivalencia

az egyik titka annak, hogy Beethoven ma is frissnek hat. A beethoveni tematikus munka később, a romantikában (pl. Lisztnél is) jelentős szerepet játszott.

Ez a tendencia egy idő elteltével kiterjedt a harmóniára is. A tritonust Arezzói Guido még „diabolus in musicae”-nak nevezte a középkorban, s a tritonussal együtt a többi distanciális skála még a barokk, a klasszikus, majd a romantikus világméretben is egyértelműen negatív, „ördögi” tartalmakat jelölt. Liszt egyes műveiben, majd Bartóknál változott ez meg, ahol – mivel a kvintkör teljes egészében kinyílt és elveszítette kitüntetett pontjait – már a legharmonikusabb („angyali”) szimbólumok ekvivalenseiként is megjelentek. Elérkezett azonban a zene egy ponthoz, amin túl már a diszsonancia lett a meghatározó, s ebben a világméretben a negatív értéktartományt már a tiszta hármashangzatok jelölték. (Dallapiccola *Il prigioniero*-jában pl. a szarnokságot. Ennek az értelmezésnek az igazságát az is aláhúzza, hogy századunk totalitárius diktatúrái csak az akkor már konzervatívnak számító klasszikusromantikus világméretben érezték igazán otthon magukat.)

A közönség erre a változásra már idegesen reagált, hiszen nemcsak a sok diszsonáns hangzat volt számára kellemetlen, hanem a konzonanciák és diszsonanciák „szintaktikája” is. Kezdetben még Sándor György sem hallotta meg a *Táncsziv*-ben a dallamot (pedig később Bartók egyik legautentikusabb interpretátora lett); Bartóknak kellett rá felhívni a figyelmét. De, mint ismeretes, sok zeneértő hiányolta a dallamot Schoenberg zenéjéből is.

A második fejlődési szakasz mindennek tetejébe egy új paradigmát hozott. A funkciórendszer tulajdonképpeni „küldetése” az volt, hogy művészileg modellálja az örök „jó” és „rossz” harcát, valamint az e drámát kísérő érzelmeket. Ehhez a feladathoz idomult „gondolkodásmódja” is, mely alapvetően „bináris” és „poláris” volt, ami harmóniailag a tonika és a domináns, a konzonancia és a diszsonancia, ritmikailag pedig a hangsúlyos és hangsúlytalan egységek váltakozásában jelent meg. A tonalitás határozta meg a zenei narrációt is. A harmóniai központ a világmodell azon kitüntetett pontja volt, amelyből (pontosan úgy, mint a perspektivikus ábrázolás esetében) a szerző és a hallgató a mű egészét áttekinthette.

Schoenberg expresszionizmusa (a kromatikus elvű dodekafónia révén) és Debussy impresszionizmusa (a tonalitásnak az akusztikus skála irányában történő felbontása révén) a későbbi fejlődés két, alapvetően különböző irányát jelölte ki. Mégis, mindkettő a funkciók s a hangok egyenrangúsítása irányában hatott, és lehetővé tette, hogy a zeneszerző ne csak a sokévszázados konzonancia–diszsonancia relációban tudjon gondolkodni, hanem más alapelvek szerint is meg tudja szervezni kompozícióját. Megszűntek tehát a kitüntetett pontok, és ezzel megszűntek a hallgató azonosulásának „fogószói” is.

A korábbi alapegység, a dallam is elveszítette értékét. „A madarak dallamképleteket énekelnek – ez pedig engem nem érdekel” – mondja Xenakis.

Ezzel a paradigmaváltással nemcsak az vált lehetővé, hogy a zeneszerző kitörjön a funkciórendszer pulzáló „húzd meg – ereszd meg” paradigmájából, hanem az is, hogy teljesen kicserélje „ábrázolása tárgyát” is. Mi is volt ez? Az, amivel ma is tele vannak a zenei baedekerek és kritikák: az „öröm” és „bá-nat”, a „játékosság” és „komolyság”; a „szeszély”, a „szenvédély”, a „hősiesség”, a „megrendülés”, az „álmodozás” stb. – azaz az „emberi érzelmek” s az úgynevezett „örök emberi értékek”. A modern művész számára azonban elsősorban ezek az „örök emberi” érzelmek veszítették el a hitelüket: váltak köznapivá és lapossá, értelmetlenné vagy hazuggá – éppen ezek az értékek távolodtak el valamilyen elérhetetlen messze-ségbe. A régebbi technikák elvetése voltaképp az illúziók száműzését jelentette.

A keresztény alapozású európai értékrend az „istenit” és az „emberit” tekintette pozitív értékeknek, az „ördögöt” pedig az „állatival” azonosította. Csakhogy azóta végbement – nevezük így – az emberi világ „globális szekularizációja”. Ennek okaira most nem térhetek ki, csupán fel szeretném jegyezni, hogy Bartók (és tőle függetlenül mások, így például Huxley) számot vetettek e változásokkal, és átrendezték az örökölt vonatkozásrendszert. Ebben az „emberi” princípium bizonyult „rossznak”, és vele szemben (az egyik oldalon) az „állati”, az „öszönös”, valamint (a másik oldalon) az „emberfeletti”, a „szellemi” – „Jónak”. Érthető, hogy az „állatnak” a hagyományos „emberi értékek” rovására való rehabilitálása nem váltott ki rajongást a közönség részéről.

A zene tehát kitört a morál és a köznapi érzelmek börtönéből, és új vizek felé kezdett hajózni. Egyrészt másféle érzelmek felé, melyek már nem az „Én/Nem én” dichotómiáján alapultak. (A minimalizmus

egyik alapja például a meditáció volt, a másik pedig a drogos állapot, mely megváltoztatja a zenei percepciót.) Másrészt megnövekedett a zene intellektuális és érzéki tartalmának súlya az érzelmi és erkölcsi tartalmak rovására. Ezért van, hogy a posztmodern szerzők a régiektől nem morális tartást vagy érzelmi narratívákat igyekeznek tanulni, hanem egy-egy perifériális technikai részletet lesnek el és adaptálnak saját elképzeléseikhez.

Természetes ezek után, hogy a modern/posztmodern zene közönsége csak ritkán van tisztában azzal, hogy mire figyeljen – vagy figyeljen-e egyáltalán. Nemcsak azért maradhat kielégületlen, mert nem ismeri fel az általa jól ismert és kedvelt eszközöket és tartalmakat. Érzelmek is megzavarhatják, melyek úgy jöttek létre, hogy a zenét inadekvát elvárásokkal hallgatta, de előfordulhat az is, hogy érzelmeit inadekvátan tartja – holott a szerző éppen azt a hatást akarta kiváltani belőle. (Van úgy például, hogy a szerzőnek éppen az unalom és/vagy a várakozáskeltés a célja.)

A modern/posztmodern zeneszerzők harmadik „témája” (az újszerű érzelmek és az érzelmi tartalmak alternatíváinak esztétikai legitimálása mellett) a világ alternatív zenei leképezése, modellezése volt. Ennek elvei roppant változatosak, de van két közös tulajdonságuk. Az egyik, hogy e modellek többé már nem a fent említett „emberi világon” (Én/Nem én, morál, „emberi érzelmek” stb.) alapulnak, hanem a „Világot” önmagában, an sich tételezik és modellálják.

Ezzel áll összefüggésben, hogy a kompozíciót nem a hagyományos, induktív módszerrel komponálják meg, azaz nem már bizonyos meglévő, „készen kapott” elemekből (hangrendszerekből, motívumokból stb.) építkeznek, hanem bizonyos nem zenei modellekhez rendelnek hozzá hangokat. (Ez lehet egy matematikai, egy geometriai vagy fizikai modell – de lehet egy katedrális alaprajza is.) A modellek alapja lehet azonban a „véletlen” (bár a zene hagyományos értelmezése alapján minden nemzenei elv érvényre juttatása véletlennek minősül), a hangok pedig lehetnek nem zenei hangok: zajok, zörejek is. A lényeg azonban az, hogy a zeneszerző ezen az

Ö V A L A T T

Fekete, barna, igen, nem

TÖRÖK ANDRÁS

Azt, hogy a mienk „egy-igen-igen-igen-kemény-világ”, azt én nem a Blaháról tudom, hanem egy pasaréti lakásból. Egy fiatal, szőke gyerek a képeembe kiabálta. Akkor se direktben: előadott egy dalt.

Már akkor is tudtam, hogy az élet teljessége igenis belátható a kávéházi asztaltól, feltéve, hogy az ember elég szaklapot jár. Én éppen csak nem járatam elég szaklapot.

De az ember néha mégis a terepre téved.

Hátal álltam a Dunának; a nők elkerelkedett szeméből olvastam ki a dolgot. Valami rendkívülit kellett látniuk.

A combközépig érő vízben egy barna bőrű férfi gázolt, anyaszült meztelenül. Malájnak, tán hindunak néztem messziről, de ahogy közelebb ért, kiderült, hogy egyszerűen cigány. Tökéletes férfitpéldány, valahol a közönséges halandón túl, a Mapplethorpe-Adonison innen.

A nők pillantása mintha őv alá irányult volna; a pillantás

fütttyentés értékű volt. Big is beautiful. Pedig az illető nem a részre, hanem az egészre volt büszke. Ő csak avval kérkedett: Brown is beautiful.

Alighanem az Újvilágba kell menni, hogy az ember megbékéljen saját előítéleteivel. Maguk a más bőrszínűek tanítják meg, miként kell.

Az ember ott elmegy a program szerint száz címre, száz találkára, s azt fogja látni, hogy negyvenkét esetben az ügyvéd, az orvos, az építész: fekete. Nagy szegény, amikor az ember még a negyvenkettedik esetben is meglepődik. Ez ugyebár nem fajgyűlölet, de azért faji gondolkodás. El is panaszkodtam ezt Ericnek, a washingtoni Alapítvány fekete programfelelősének, aki egymás után hívta fel az ország legnagyobb hírvédőit és politikusait, hogy jönnének el előadást tartani a sehonnai európai ördögöknek, ingyen.

Eric díjazta a vallomást, cserébe elmondta, mi történt aznap reggel a garázsban, ahová azért ment el, hogy elhozza legjobb (fehér) barátja kisbuszát, hogy baseballmeccsre vihessen bennünket. Kicsit sokáig tartott neki, pedig öltönyös volt és

úton nem érzelmeket, hanem *elvéket tesz érzékletessé*. Cage, az aletoria bevezetője, éppen ezért „anesztétikusnak” vallja törekvéseit.

A modern és posztmodern zene tulajdonképpen „baja” nem az, hogy a szerzők továbbfejlesztették a hagyományos zenei nyelvet, hanem hogy *megtagadták*. A modern komponisták luciferi indulata éppen a Szépet vette célba, és a konzervatív ízlés jól érezte, hogy egy olyan hadjárat indult meg, mely éppen ellene irányul. Jól nyomonkövethető ez az indulat magukban a kompozitorikus stratégiákban, amelyekben a szerzők negatív határozták meg kompozícióikat, kevésbé tudván, *mit fognak leírni, mint azt, hogy mit nem*. Például konzonáns akkordokat (terc, szext, oktáv) nem, ritmikus lüktetést vagy ismétlést sem, dallamot sem, határozott hangmagasságot sem. Zenei hangok helyett zörejeket használnak; a hagyományos hangszetek helyett szintetizált hangokat. Előbb a temperált hangszereket kezdték mellőzni (mivel a diatonikus gondolkodáshoz vannak hozzáigazítva); később azonban sorra kerültek a természetes felhangsorra épülő hangszerek is.

Ezekben a megoldásokban kétségtelenül volt valami paranoiás, kényszeres jelleg (maga Ligeti „dogmatikus averzióknak” nevezi), mely minden bizonnyal kishitűségből és abból fakadt, hogy az értékek és eszközök nem spontán módon, hanem a zeneszerzők belső konfliktusaiban rendeződtek át. Ropant tanulságos e tekintetben Milhaud egyik Los Angeles-i beszélgetése Schoenberggel. Milhaud: Képzeld, a fiatalok a te rendszered alapján komponálnak! – Schoenberg: Milyen rendszerrel? – Milhaud: Hát a tizenkétfokúsággal. Erre Schoenberg: Tudnak vele zenét írni? – Schoenberg tehát tisztában volt azaz, hogy a végsőig feszítette a húrt. (Ez az állapotot nevezte Dylan Thomas „zwischen zwei Stühlen” helyzetnek.)

A második világháború utáni szerzők azonban már túltették magukat ezen a dilemmán, és ezért már pozitíve

definiálják műveiket. Nyugodt álláspontjukat abból az egyszerűnek látszó körülményből nyerik, hogy már nem „disszonanciának” hallják a korábbi disszonanciákat (vagy legalább is erre törekednek). A magabiztosság annyiból jogos, hogy a kompozíció „elavult elemei” a teljesen újszerű kontextusban egészen más jelentést kapnak.

Mindazt bizonyítja, hogy a régi látásmódot nem egy új szorította ki, hanem a szemünk látására kimúlt, mintegy ellehetetlenült. A masztodonok vagy az Atlantisz pusztulását idéző tragédia oka egyrészt az, hogy az évszázados tonális rendszert nem lehet megreformálni, másrészt pedig, hogy egy teljesen új vonatkoztatási rendszert, generális nyelvi kódot nem lehet egyik napról a másikra kialakítani. Akár így, akár úgy, ebben a fejlődésben tehát a megszakítotttság mozzanata a meghatározó. Bartók folytathatatlaná vált, Schoenberget még a követői is félreértették, és ma már ott tartunk, hogy a zeneszerzés Bolyai geometriájához vált hasonlóvá, ahol mindenki a „semmitől” akar egy „új világot” teremteni.

„Mindent szabad” tehát. Mindazonáltal a komponisták nagyobb része úgy érzi, egy „nyelvre” mégiscsak szüksége van, ha az még annyira egyéni és egyedi is; ennek pedig az a minimális feltétele, hogy a kód legalább egyetlen szövegben legyen generális. Jól illusztrálja ezt az a fajta narráció, amely egyetlen kitarított hangból indítja a darabot, majd megszólltat egy közeli másikat, később egy kissé távolabb eső harmadikat és így tovább, azaz mintegy a közönség „füle hallatára” építi fel „a semmitől” a művet, egyben bevezetve a hallgatót a kompozíció egyéni logikájába. (Ennek az eljárásnak a legrangosabb példája Ligeti *Csellőversenye és Continuumja*.)

A beavatatlan hallgató számára azonban korántsem bizonyos, hogy egyetlen textus elegendő a teljes kódrendszer megértéséhez – sokkal inkább tűnik ezért úgy, mintha a modern zene „jelentése” – Baudrillard szavával – a maga teljes vertikumában „összeomlana”. Ez azonban nem egészen van így. A modern zene ismerői számára bizonyos fokig ki-

szeműveges, és nála voltak a megfelelő papírok. A garázs-mester hangsúlyozottan udvarias volt, de hosszasan váratta, és egyáltalán nem adta ki a kocsit addig, amíg telefonon el nem érte a tulajdonost.

Eric nem rá, hanem a saját barátjára volt dühös. „Ha azt mondta volna: -Bejön egy Eric Duncan nevű fekete barátom, legyen szíves, adja ki neki a kocsit-, akkor azonnal megkaptam volna. Így meg váratlak, csak azért, mert fekete vagyok. Mert túlkompensált a barátom. Látom magam előtt, ahogy visszanyeli a majdnem kimondott fekete szót. Nem akarta, ugye, a háta mögött megalázni a legjobb barátját. Így aztán megaláztatta mással.”

A fekete professzor, aki a fekete kérdéstről tartott nekünk előadást, beszéde csúcspontján a következő kijelentéssel akart sokkolni bennünket: „Oda jutottunk, hogy ma az egyetemista korú feketék közül több van börtönben, mint egyetemen.”

Ha járatnám az idevágó szaklapokat, jól tudnám, hogy mennyire kevésbé vágnak ezek ide, a mi viszonyainkhoz. De az ember már csak ilyen: kombinál.

Hat hét csupa Amerika után itthon mindenki arról faggatott, meglepődtem-e valamin. Azon, mondogattam, hogy a fe-

lete kérdés egyszerre sokkal jobban és sokkal rosszabbul áll, mint az innét látszik.

Az Alapítvány búcsúszemináriumán azt kérdezték, mit vinnénk haza magunkkal Európából. Volt, aki viccesen a fagyasztott joghurtot akarta importálni, volt aki az akarást, volt aki a toleranciát. Én, született kelet-európai sznob, azt mondtam, hogy lebontanám a New York-i AT&T Székházat (Johnson és Masters, 1978–84), és újra felállítanám egy elhanyagolt budapesti közpark, az úgynevezett Népliget közepén. Az első három emeletre beköltöztetném a denveri „Kopott Borító” könyvesbolt-antikváriumot („a legnagyobb könyvesbolt a Mississippitől Nyugatra”).

Lehet, nem ezt kellett volna mondanom. Talán azt a pénzt kellett volna akarnom elhozni, amelyet a probléma fékmentésére költenek el. Amelynél többet, a reagani köztisztviselők számítása szerint, már pazarlás lenne elkölteni, mert jótányit sem segítene a helyzeten.

Jól jöhet egy ilyen műemlék felhőkarcoló a Népligetben, gondoltam másfél évvel ezelőtt, útban hazafelé. Mert reménykedni kell: az nem lehet, hogy a helyzet egyre csak rosszabb legyen. Nyilván egyszerre rosszabb is lesz, meg jobb is. Idővel jöhetnek jó jelek is.

Vajon ilyet láttam-e a strandon?

tapinthatók a különböző iskolák és eljárások – bár a hatalmas tévedések sem kizárhatók. A hetvenes évek végére például a Ligeti nevével fémjelzett és fent említett eljárásnak is kialakult egy jól felismerhető epigon vonulata.

Az efféle jelenségek arra vallanak, hogy a modern kompozíciók között is igen sok az utánérzés, és emiatt az újabb és újabb kifejezési eszközök éppúgy devalválódnak, mint a megelőzők. Ez az oka az állandó újításnak nemcsak a zeneszerző-generációk vagy a zeneszerzők között, hanem egy-egy zeneszerző oeuvre-jén belül is. Mint ismeretes, Liszt ahhoz, hogy egy kompozíció számot tarthasson az érdeklődésére, még csak azt kötötte ki, hogy legyen benne legalább egy, még addig sohasem hallott moduláció. A probléma tehát nem az állandó újítási vágyban van, hanem abban, hogy a szerzők négy-öt évenként a komponálás összes paramétereit megváltoztatják.

A közönség maradt el, vagy a zeneszerző futott előre? Is-is. Ha a korábbi korok gyakorlatából indulnánk ki, azt kellene mondanunk, egy stílus elavulásának kritériuma az, hogy a többség (esetleg mindenki) számára elavul, mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy már nem okoz élvezetet, hanem úgy is, hogy már nem tűnik értelmesnek sem. (A modális harmóniakapcsolatok például a dúr-moll tonalitás „szemüvegén” át „hamisaknak” tünnek.) Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy a közönség körében ma is olyan nagy a népszerűsége a barokk, a klasszikus és a romantikus alkotásoknak, mint korábban. A kialakult helyzet ezért csapdászzerű.

A régi zsidók kőhalmokat hánytak a holtak fölé, mások átvágták a halott inát, hogy ne térhessen vissza kísértetni. A modern/posztmodern szerző azonban nem teheti ezt meg. Zenéjét már egy évszázada körülöleli a régi, elavult stílusok szorítása. Vajon képes-e arra, hogy függetlenítse magát tőle? Valóban lehetséges, hogy a kortárs szerző már nem hallja diszsonanciának mindazt, ami ebben a meghalt, de kísértetni járó világban (hangversenyek, média stb.) kemény diszsonanciának minősül?

Az is elgondolkoztató, hogy a zeneszerzők a hagyományos tonalitások és konzonancia-viszonyok kiiktatásával együtt leépítették azokat a fizikailag és biológiailag meghatározott viszonyítási rendszereket is, amelyekre voltaképp az egész addigi zenetörténet ráépült (pl. felhangviszonyok, a hallószervek felépítése, a természeti-biológiai ritmusok stb.). Vajon végleg le kell mondanunk arról, hogy a művelt zenében jelen legyen a természeti-emberi világ? (Mutatis mutandis: jóllehet továbbra is látom a perspektívát, ábrázolni többé már nem ábrázolhatom?) Ilyen körülmények között nem alakult – nem alakulhatott ki – a modern zenének valamiféle tradíciója; nincs uralkodó stílus. Ennek több következménye is van.

Az egyik, hogy az egyes zenei jeleken kevés jelentés halmozódik fel és nem alakul ki gazdag jelentéstartalmú szintaxis sem. A korábbi stílusok totalitásteremtő gazdagsága éppen ebből a tartós (egyenként több évszázados) és sokrétű, de alapvonalaiiban egységes fejlődésnek volt köszönhető. Bármilyen fájdalmas, szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy egyes közhasználati zenefajták sokkal több szállal kapcsolódnak a zenei tradíciókhoz és az általában

vett emberi praxishoz, mint a kísérleti jellegű art music, és szimbolikájuk is tetszőleges mélységig elemezhető (elsősorban a folklór alapú „könnyűzenére” gondolok, mint amelynek a latin-amerikai dalok és táncok, a blues alapú könnyűzenék stb.) Ezzel szemben az „art music”-ban gyakran elárasztja a hallgatót a jelentés nélküli jel tömege, melyeket utólag próbál (egyéni) értelmezni.

A másik, hogy – az egységes kód hiányában – nincsenek olyan viszonyítási pontok sem, amelyekből meg lehetne ítélni (ha szubjektíve is), mely kompozíciók a többé-, és melyek a kevésbé sikerültek, melyek a jó és melyek a rossz előadások. Emiatt nemigen gyűlhet össze annyi és olyan hallgatói vélemény, amely spontán módon szelektálhatná a kínálatot.

A harmadik, hogy a posztmodern generáció társadalomkritikai indulatai már nem találhatnak maguk körül olyan zenei tárgyakat (sem discourse-okat, sem parole-okat), melyeken „kitombolhatnak” magukat. Régebben, ha valaki nagyon dühös volt a világra, nagyon diszsonáns zenét írt. Ma azonban – Arany csapkodó szőlősgazdájához hasonlóan – ismét visszatér a tonalitáshoz, a dallamhoz és mindahhoz, ami hozzájuk tartozik.

A közönség „többszörösen hátrányos helyzetben” van. Egyrészt nem tudja, hogy a zenemű „mit akar kifejezni”, másrészt nyomát sem találja benne semmiféle „kifejezésnek”. Mivel pedig a komponálás elvei nem zeneiek voltak, a darab – hagyományos füllel hallgatva – inkább diszsonáns, mint konzonáns. Tehát még „elviselhetetlen” is. Ez a „zene” tehát – a hallgató szempontjából nézve – a „zene” semmilyen kritériumának nem felel meg.

Lendvai Ernő, Bartók kongeniális elemzője elmondja, hogy a bartóki adagiók jelentését csak másfél évtizednyi kitaró munkával tudta felismerni, Dallapiccola pedig maga is bevallja, első Goethe-dalának alapsora (tehát témája!) úgy el van dugva a kompozícióban, hogy senki emberfia nem ismerheti fel rajta kívül. Egy aleatorikus kompozíció pedig nem „éppen ilyen” vagy „éppen olyan” hangzásával okoz élvezetet, hanem annak a tapasztalatával, hogy hányféleképp szólhatna még meg – az éppen hallható alakon kívül.

Bármilyen „ijesztők” ezek a példák, azt is tudnunk kell, hogy a szerző bensőségebb kapcsolatban van kompozíciójával, mint értetlen közönsége. Ő felismeri a műben azt a struktúrát és azokat a lehetőségeket, amelyeket megálmodott, gyakorlottsága révén pedig más, hasonló kompozíciókban is felismeri azokat a struktúrákat és „világrendeket”, amelyeket azok modellálnak. Ezért van arra remény, hogy ezekből a darabokból később többen, többet értsenek meg.

És túl ezen: a művészeknek mindig, még a művészi nyelvek legnagyobb pusztulása idején is meg lesz az a lehetősége, hogy (ha már az indexikus és szimbolikus jelekben nem bízik) újabb és újabb ikonikus jeleket hozzon létre, melyek – éppen analóg természetüknél fogva – tradicionális jelentések nélkül is értelmezhetőek. A hagyományos művészi jelek egy jelentős – ha nem a nagyobbik – része éppen ilyen érteki analógiák közül került ki (pl. táncok). (Hasonló ez azokhoz az analóg-ikonikus jelrendszerekhez, amelyeket abból a célból fejlesztettek ki, hogy a világegyetem más, feltételezett jelhasználó lényével felvehessük a kapcsolatot.)

Gyakran hallani, hogy az „igazi” zeneszerző munkájában nem a „technika” az elsődleges, hanem az „elképzelés”; a „technika” feladata csupán az elképzelés realizálása. Ezért

van – mondják –, hogy a modern zeneszerző természetellenes módon alkot. Pedig nyilvánvaló, hogy legalább olyan fontos új technikai eljárások és effektusok létrehozatala, melyek tulajdonságait és viselkedését a szerző csak a munkája során ismerheti meg. Konceptiót, elképzelést ugyanis csak ezekre a tapasztalatokra építhet. Ebben az „eredeti felhalmozásban” áll szinte az egész elektronikus zene jelentősége (és nem a már meglévő hangzások imitálásában).

Hegel, amikor a fentebb idézett sorokat írta, nem mondta meg, pontosan mely zeneszerzőkre, azok mely műveire gondol. Tény azonban, hogy akkoriban keletkezett Beethoven *Hammerklavier szonátája* és *Nagy fűgája* is. „Komolyabb” és „nehezebb” zenét ezeknél, azt hiszem, máig sem írt senki. Méltán mondhatta Dallapiccola Henry Moore-nak, hogy a zenében Beethoven vitte végbe a legnagyobb forradalmat, mivel ő volt az első, aki nem a közönségnek, hanem saját magának komponált. Lutoslawski úgy fogalmazta ezt meg, hogy számára a mű „szubsztanciája” fontos, nem a közönségre tett „közvetlen hatása”.

Joggal kérdezheti az Olvasó: miért kell a kommunikáció e két alkotórészét szembeállítani egymással? A mű arra való, hogy eljuttassák és meghallgassák! „A vonat, amelyen nem utaznak, nem vonat” – a kompozíció, amelyet nem értenek meg és nem adnak elő, nem zene. Ebben sok igazság van. De – kéretik meghallani a kérdés provokatív csengését! – vajon a művésznek nincs más célja, csak az, hogy megértse? Arra senki sem gondol, hogy a „megértésnek” nemcsak az a feltétele, hogy a másik ember megértse a művet, hanem az is, hogy annak, amit megértett, legyen valami – akármilyen csekélyke – köze ahhoz, aki azt megírta? Hányan vannak olyanok, akiknek önmagában az is kielégülést okoz, hogy megértenek egy művet, de arra sohasem gondolnak, hogy esetleg nem volt benne mit megérteni!

A zeneszerző nem „bolond” és nem rosszindulatú – bár előfordul, hogy provokál. Ő is ember, és szeretné, ha megértene (játsszák, hallgatnák, megvásárolnák, dicsérnék stb.) a kompozícióját, de az a „bensőség”, amellyel Hegel a mű és közönsége kapcsolatát jellemzi, neki is fontos. Nem mondhat le róla. Fontos neki, hogy a mű a saját műve legyen.

A romantika önkifejezést középpontba állító szemléletével szemben a század folyamán egyre erősebb lett az a meggyőződés, hogy a művészet lényegében egy generális nyelvből és szövegekből, valamint kommunikációs aktusokból áll. Ezzel szemben azt tapasztaljuk, hogy ez a nyelv (ha egységes volt egyáltalán a zenei nyelv) különböző nyelvekre esik szét, melyek egyre jobban távolodnak egymástól. Egyéni nyelvek jelennek meg, hasonlók Gárdonyi titkosírásához. A szerző az új kifejezési eszközök hosszú és fáradtságos keresése során bensőséges kapcsolatba kerülhet ezekkel és művével – amivel, ha szűk körben is, de legalább egyéni szinten – biztosítva van a már Hegel által is hiányolt bensőségesség.

Cage a zene önkifejező funkciója helyett annak önmegvalósító szerepét választotta. Nyilvánvaló, hogy itt a komponálás a lényeg és nem a közlés. A műnek nem feltétele többé az előadás vagy a közönség; a közönségnek legföljebb lehetővé van téve, hogy tanúja legyen a műnek.

A kortárs szerző nem tehet arról, hogy hányingert érez a tonális dallamos megoldások hallatán (mint a modern festő, ha megmutatnak neki egy perspektivikus ábrázolást). Nem tehet arról, hogy az „emberi” érzelmek és értékek (szeretet, hűség, igazságosság stb.) taszítják. A kortárs szerző nem tehet arról, hogy neki „a szar is fzetlen”. Nem tehet arról, hogy neki egy jó zenei ötlet megoldása csak pillanatnyi kielégülést okoz, és hogy ez a kielégíthetlenség máris újabb megoldások felé hajtja. Arról sem tehet, hogy nem tud rátalálni egy alapvetően új és mégis közérthető és közkedvelt stílusra. Úgy érzi, hogy a folytatás utánzás, és hogy utánozni annyi, mint meghalni. Ha a közönség úgy érzi, hogy *belepisztul* a kortárs kompozíciókba, a kortárs zeneszerző arról van meggyőződve, hogy a halált az ő számára az jelentené, ha hét éves korától hetven éves koráig Brahms *Kettősversenyt* kellene hallgatnia – hol tökéletes, hol kevésbé tökéletes, hol líraiabb, hol agresszívabb előadásokban.

Sokszor talán ő is érzi, van abban valami beteges, hogy az elfogadott stílusokhoz nem kapcsolódni akar, hanem vitázni velük. Túlságosan kicsi azonban ő ahhoz, hogy a mélyben munkáló folyamatokat megfordítsa. Az ő ereje abban van, hogy nem adja fel az identitását. (Ami nem jelenti természetesen azt, hogy ehhez elég „pofonútni a közönséget”). A stílus-teremtés igénye és egy jelentésgazdag művészet iránti igény is megvan sok mai szerzőben is, de nyilvánvaló, hogy sem egyedül, sem adminisztratív segítséggel nem teremthetnek stílust, mint ahogy az autonóm és a heteronóm művészet közötti szakadékot sem tudják egyedül áthidalni.

Ezzel szemben a „közönség” úgy érzi, hogy a kortárs művész önzésének és közvetlen agresszivitásának az áldozata. Mintha az kényszeríteni akarná őt: fogadja el a művészetét. Erről azonban szó sincs. Lutoslawski is azt mondja, zenéjével nem meggyőzni akar, hanem hasonló mentalitású emberekre akar találni. Henze bevallja ugyan, hogy művészete provokatív, de azt is, hogy számít egy kisebbség (vagy egyének) rokonszenvére. Ez a mentalitás sokkal inkább hasonlít a palackpostával kapcsolatot kereső hajótöröttéhez, míg a konzervatív, a közönség ízlését jobban kiszolgáló művészekben sokkal nagyobb a hajlam arra, hogy igénybe vegyék a nádpálca nevelő hatását.

Akérdést ma már sokan a legkiélezettebb formában teszik fel: kinek a kielégülése a fontosabb: a szerzőé vagy a közönségé? A közönség kész van a válasszal: az övé. Hiszen „a zeneszerző a közönségért van”. Ez azonban nem más, mint a középkori mecénásszellem továbbélése. De a zeneszerző visszakérdezhet: vajon méltányos-e a közönség részéről, hogy mindent másoktól vár? Az egyik megleszte, a másik meglötte, az icipici pedig megette? Márpedig ez a helyzet: a közönség leül az asztalhoz, megkóstolja az ételt, s azután fintorogva feláll az asztaltól: neki nem ílik az étel. Az a rendszer, hogy az egyik ember komponáljon, a másik pedig csak hallgasson, hosszú távon nem megy. Szó sincs tehát terrortól, legfeljebb megszólal a feleség: „Akkor menj ki a konyhába, édesem, és csinálj magadnak valamit.” A modern szerző ezért szeretné bevonni a közönséget az alkotásba, vagy legalábbis az előadásba. Az interakció várhatóan továbbra is központi érték marad, és remélhetőleg el fogja nyerni a jövőben a maga méltó helyét a világ szimbolikus elsajátításában.

Új Művészet

AZ OKTÓRBERI SZÁM TARTALMÁBÓL

MŰGYŰJTÉS MRÁVIK LÁSZLÓ: „ET IN ARCADIA EGO” (MAGYARORSZÁGI EREDETŰ MŰKINCSEK A SZOVJETUNIÓBAN – ILLEGÁLISAN)
ANDRÁS EDIT: OROSZOK (MEGMÉRETTETÉSE) AMERIKÁBAN (POPOVA A MUSEUM OF MODERN ARTBAN)

TANULMÁNY KESERŰ KATALIN: „BENNE VOLTUNK A VILÁGIDŐBEN” KONKOLY GYULÁRÓL

EMLÉKEZÉS SÜMEGI GYÖRGY: AZ ISMERETLEN PERLOTT CSABA VILMOS

MŰGYŰJTÉS ZÁDOR ANNA: A KISMARTONI (EISENSTADT) EGYKORI WOLF-GYŰJTEMÉNY

BOTÁR OLIVÉR: MAGYAR MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK TORONTÓBAN (AN EXHIBITON OF HUNGARIAN ART IN TORONTO)

KIÁLLÍTÁS P. SZABÓ ERNŐ: METROPLIS. NEMZETKÖZI MŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS A BERLINI MARTIN GROPIUS BAUBAN

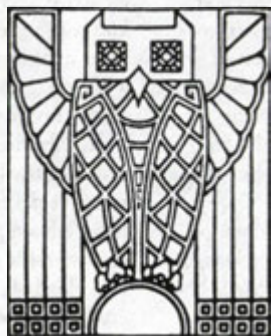
LÁNCZ SÁNDOR: *BILDLICHT*. A FESTÉSZET MATERIALITÁS ÉS IMMATERIALITÁS KÖZÖTT

ÉPÍTÉSZET SZEGŐ GYÖRGY: HOMMAGE A LAJTA BÉLA. ÚJRA ÁLL A PARISIANA HOMLOKZATA

Megnyílt az Ego Klinika

50 ÉV UTÁN AZ ELSŐ
PSZICHOANALITIKUS RENDELŐ GYERMEKEK ÉS FIATALOK
SZÁMÁRA BUDAPESTEN

Freud: „Ahol ösztön-én volt, ott legyen én.”

BUDAPEST II. GARAS UTCA 26/B. TELEFON: 116-2603

ALPÁR ZSUZSA / HALÁSZ ANNA / INGUSZ IVÁN / JAKAB KATALIN

Suzuki és Mihoko

BALOGH B. MÁRTON

Az autóstop

Tokushimába, a kisvárosba, ahol lakom, Tokióból repülővel is el lehet jutni, de ez az egyórási út alig lenne valamivel olcsóbb, mint hajóval és szovjet belföldi járással Tokióból Budapestre utazni.

Autóstoppal megyünk. Így a hétszáz kilométeres út tizenkét-tizenhat órát vesz igénybe, és csak annyiba kerül, amennyit a kompért kell majd fizetni Kóbéban, amikor átkelünk Honshuról a Seto beltengeren át Shikokura.

Különb is, most nem bánom az időt, bármivel telik, hiszen hosszú hónapok várakozása után velem van az a lány, akivel egy útszéli eseménytelen félóra is játékos kaland.

Itt ülünk most együtt, egy luxus Toyota hátsó ülésén. „Tudja-e, hogy nagy szerencséje van?” – fordul hozzám hátra vezetés közben a férfi, akit stopoltunk.

„Miért gondolja?” – Nem annyira érdeklődésből, mint inkább tisztességből tartom fenn vele a beszélgetést, hiszen ennyit mégiscsak megérdemel, ha már felvett és kerülőt is tesz a kedvünkért, elvisz a kikötőhöz.

Pedig már éjjel is elmúlt, ő most tart hazafelé a munkából Kyotóból. Mi itt a hátsó ülésen szeretnénk elbóbiskolni, még hosszú az út előttünk: ha hamar kapunk hajót, akkor is hajnali négy vagy öt óra lesz, mire hazaérünk a szigeten. S bár sok év tapasztalata megtanított, a stoposnak mindig beszélgetnie kell, most szeretnék már egy kis szabadidőt, talán már ki is nőttem ebből, nincs kedvem az ilyen félórás, felszínes ismerkedésekhez.

Már ötszáz kilométer volt mögöttünk, amikor megálltunk Szuitában, az utópálya egyik pihenőhelyén egy forró kávéra. Ott állt a férfi is az üdítőautomaták sorának hátát fordítva, kezében egy pohár kávéval, az Oszaka fölötti rózsaszín éjszakai égen merengett. „Nem megy véletlenül Tokushima irányába?” – szólítottam meg. Ő már akkor megborongott a véletlenül, mesélte később, hogy ezt a félre-eső kisvárost kérdezem: a szülővárosát.

Azt mondom el neki éppen, hogy egy éve jöttem Japánba, mégpedig a zen buddhizmus miatt – és várom a csodabogárnak szóló mosolyt, a gazdaságára büszke nép reakcióját: „Zen? Mi, japánok, már azt se tudjuk, mi az!”

„Azért van szerencséje, mert a feleségem volt Suzuki Daiszec titkárnője” – mondja a férfi.

Nocsak. Nemigen hiszek neki, álmosan bólogatok erre a képtelenségre, és kicsit el is eresztetem a fülem mellett, amit mondott.

Fülszöveg: Suzuki

Suzuki Daiszec (angolosan: D. T. Suzuki) századunk egyik jelentős bölcse volt, úttörő a keleti gondolkodás Nyugaton

való megismertetésében; ő volt a zen buddhizmus nemzetközileg is legnagyobb tekintélye.

Számos könyvét olvastam vagy inkább átfutottam tíz éve, amikor az egyetemen a zen pszichológiai vonatkozásairól írtam diplomadolgozatot, hiszen Nyugaton Suzuki neve szinte egyet jelentett a zen buddhizmussal. Életéről csak annyit tudtam ekkor, amennyi a könyvek fülszövegeiből megragadt a fejemben.

Szinte egyidős volt a japán nyitással, a Meidzsi-korszakkal; 1870-ben született, és az első japánok közé tartozott, akik a múlt század végén fiatalon hosszú éveket töltöttek Amerikában. A középiskolát be sem fejezve angoltanár lett, majd a rangosabb Tokiói Császári Egyetemre iratkozott be, ám ezzel egyidőben belépett a kamakurai Engakudzi zen kolostorba. Minden szabadidejét zen meditációval töltötte. Ő fordította angolra azt a beszédet, melyet zen mestere a vallások első világparlamentjén adott elő Chicagóban. Huszonhét éves korában érkezett Amerikába, hogy egy évtizeden át a kínai buddhizmus klasszikusait fordítsa angolra.

A húszas évek végétől kezdtek megjelenni önálló, angol nyelvű esszéketetei a zen buddhizmusról, erről az európai és amerikai értelmiség számára mindaddig teljesen ismeretlen szabadságbölcseletről.

Az első elragadtatásban voltak, akik úgy érezték: íme, Keleten a zen formájában készen van valami, amire mi még csak törekszünk. Amikor az ötvenes-hatvanas években divattá vált, s az irodalomtól a pszichoterápiáig üdítő hatást gyakorolt a nyugati kultúrára, egy méltatója úgy jellemezte, hogy a zen „Ázsia legdrágább ajándéka a világ számára”.

Suzukinak, aki a kincset Nyugatra hozta, megadott, hogy ezt az időszakot is megérje, szellemileg kitűnő állapotban alkothasson, és csak kilencvenhatodik életévében hunyt el, 1966-ban.

Több mint két évtized telt el azóta.

Sohasem gondoltam rá, kizártnak tartottam, hogy a százhusz éve született Suzukinak olyan ismerősével találkozhatok, akinek még érdemi kapcsolata lehetett vele. Ott, a Toyota hátsó ülésén is jól emlékeztem e néhány adatra, s egy villanás alatt kiszámoltam: ha ennek a negyven-egynéhány éves férfinak a felesége valaha Suzuki titkárnője volt is, az nem tarthatott tovább egy vagy két évnél. És különben is, ki tudja, hány titkárnője lehetett az öregnek? Mit tudhatott egy fruska akkoriban felfogni az akkor már kilencven-egynéhány éves Suzukiból, miközben talán egy külső szobában ülve gépelt és a telefont kapkodta?

Elemi számtannal arra következtettem, hogy ez a férfi meg a titkárnő felesége nem sok hasznomra lehet.

Udvariasan meghallgattam, amikor a kikötőben, miután

a hajójegyünket is megvette, meghívott bennünket magukhoz pár napra, amikor kedvünk tartja.

Miss Okamura

Több mint fél év telt el. Már rég egyedül maradtam újra. Rengeteg apróság kötött le, és nem tudtam időt szakítani, nem volt erőm felemelni a telefonkagylót.

Egyszer kezembe akadt kedvenc szerzőm, a sziporkázó intellektusú Alan Watts egy addig számomra ismeretlen esszéje, melyet Suzuki halálakor írt. „The mind-less scholar” címmel rója le kegyeletét az előtt az ember előtt, akit, mint mondja, ha valaha is mesterre lett volna szüksége, egyetlen lelki mesterének tartott. Tisztelettel emlegeti benne Suzuki személyi titkárát, egy bizonyos Miss Okamurát. Az idős mester kamakurai házában mindegyik szobájában más-más könyvet írt egyszerre, vagy ugyanannak a könyvnek különböző fejezeteit, meséli Watts. A házat minden pontján dzsungelként elborította a könyvek és jegyzetek kiismerhetetlen szövedéke. Maga Suzuki sem tudott itt már eligazodni, egyedül csak „a csodálatra méltó Miss Okamura”.

Milyen érdekes lenne, ha ő volna az a nő, gondoltam ekkor. Csak az asszonynevét ismertem. Miért ne lehetne a lánykori neve Miss Okamura?

Egyre közeledett a tavasz, amikor haza kellett térnem Japánból, és nem tudtam, visszajöhet-e valaha is. Egy februári napon, gondolván, hogy nem szabad úgy hazamennem, hogy ezt a szálát nem göngyöltetem fel, összeszedtem a bátorságomat és felhívtam őket. Elköltöztek, de az automata megmondta az új számukat. Bejelentkeztem. A feleség vette fel, örömmel és hosszan, már-már barátián elbeszélgetett velem.

Újra Kóbéban

A megbeszéltnél naponta a férfi várt Kóbéban a kikötőben. Csak japánul beszélt. Bár a telefon alapján tudtam, hogy a felesége úgy beszél angolul, mint akinek ez az anyanyelve, még mindig nem tudtam, nagyjából hány éves és milyen nemzetiségű nőre számíthatok, aki majd a házukban ajtót nyit.

Középkorú, szép japán nő fogad. „Milyen jó, mondja, éppen olyan vagy, amilyennek elképzelvelek.” Amikor mentegedőzni kezdek a fél év késés miatt, közbeszól: semmi baj, nekik is így, most a legjobb, épp két nappal a telefonhívásom előtt emlegettek, mi lehet velünk.

Még csak telefonon beszélünk, amikor elkezdett beavatni az életébe, problémáiba. Kénytelenek voltak oda-költözni a férje szüleihez, mert az apósa nagy beteg, állandó gondozást igényel. Új házat húztak fel hát az apósa mellé ezen a jómódú környéken (a szomszéd telken lakott a magyarra is lefordított regényíró, Tanizaki). Azzal a félelemmel mesélt, hogy tudja, másoknak sokkal nagyobb gondjaik vannak, mint most neki, hogy néhány hónapig a nyűgös apósát kell ápolnia. Mégis, valahogy megnyugtatta, hogy együttérzéssel hallgatom, és nem ítélem meg amiatt, hogy látszólag elkényeztette az élet, s csak ennyi a baja.

„Kellemes a hangod, bizalmat ébreszt. Látod, hogy megnyíltam neked, ismeretlenül. Bizonyára mások is így lehetnek ezzel. Még nem is találkoztam veled, de már beavattalak a gondjaimba.”

Nemrég költöztek ebbe a házba. Az emeleten alszom majd abban a nagy szobában, amely még tele van kipako-

latlan könyvesdobozokkal. Ugye elnézem nekik, hogy dobozok között kell aludnom? Persze, sőt, felelem színtelenül, mert közben másra gondolok, de így azt hiheti, csupán udvariasságból nyugszom bele a dobozos szobába. Ezért egy későbbi, tágasabb pillanatban elmesélem neki, hogy életem egyik legszebb álma egy dobozokkal teli lakásban játszódik, Oszakában.

Este van, én a díványon, ő velem szemben egy fotelben, szép nagy macskáját simogatja az ölében.

Kóbor szíami, talált állat, az utcán beteg, lesoványodva, talán törött lábbal szedték fel. Sokat hordta állatorvoshoz, most már kigömbölyödött és fényes, elegáns macska lett. (Suzuki is magához vette az elhagyott állatok. Gyereke nem született, azt vallotta, neki a könyvei a gyerekei.)

Ő volt hát Suzuki titkárnöve: Mihoko. Okos és érzékeny. Sokat tapasztalt. Őbenne, érzem, lehet szeretni a tapasztaltságot, a kimunkált életet, lehet valakit szeretni azal együtt és részben azért, ami mögötte van, amit megvalósított.

Vacsora után előhoz egy nagy kartondobozt tele Suzuki fényképeivel. Szemmel láthatóan régóta nem vette már elő ezt a gyűjteményt, szívesen emlékezik. Azt sem tudjuk, hol kezdjük; ekkora tömegű képet úgysem lehet egyszerre végignézni, – folyton elkalandozunk. S hogy a mester hangját is hallhassam, áttérünk egy régi tévészereplésének videofelvételére.

Suzuki mozgófilmen

Az amerikai NBC tévétársaság készített Suzukival egyórás beszélgetést 1958-ban, még a tévé hőskorában. A riportert, Houston Smith, akkor még fiatal filozófus, öltözéke, hajviselete, hanghordozása, s a fekete-fehér filmen látszó stúdió díszletei gyerekkorom iskolai oktatófilmjeinek hangulatát idézik, mosolyognom kell. A magas, sportos fiatal amerikaival szemben apró japán ember ül, nyolcvannyolc éves, lepkekönnyű, szinte áttetsző, de minden porcikájában élő, tele energiával. Jelen van. A kérdést, bár láthatóan nem előre megbeszélte forgatókönyv szerint fut a beszélgetés, már akkor érti, amikor a kérdező még csak épp elkezdte fogalmazni, s mire befejezi, Suzuki magában már rég megválaszolta. Tökéletes angolsággal beszél. Mondandójából nem a múlt árad, mint sok vén, tapasztalt tudósól; az örök jelen csillan fel a szavaiban, ez a mostani pillanat, s amikor a múltról kérdezik, akkor sem hajlamos az öreges elmerengésre, itt marad a riporterral és velünk, nézőivel.

Most csak velem, mert Mihoko magamra hagy, s a végén kérdezi majd meg, hogy tetszett. Csak általánosságokat tudok mondani, túlságosan sokfele kellett ma este hirtelen figyelmem. Mihoko visszapörgeti a szalagot a beszélgetés közepére, ahol szerinte a lényeg elhangzott.

A riportert azt feszegeti, hogy is lehet egy életet át ilyen megfoghatatlan filozófiával foglalkozni, mint a zen buddhizmus?

A zen persze elsősorban nem filozófia, hanem élmény: a világgal való magától értetődő ös-azonosságunk élménye. Aki nem élte át, vagy legalább nem érzett rá, csak az eszével próbálja megragadni, az elől minden keserves erőfeszítése dacára elillan. Annak szemében a zen együgyű, logikátlan filozófia; vagy lélekzetállítónak tekintélyromboló, blaszfemikus gondolkodásmód; vagy éppen reménytelenül távoli keleti vallás. Erre a se nem keleti, se nem nyugati,

hanem egyetemes élményre Keleten jellegzetes gondolatrendszerek, szokások tapadtak; és keleti találmány a zen meditáció is: az egyik legjobb módszer arra, hogy a gondolkodás és racionalizálás fátylát félrerántva a dolgokat közvetlen valójukban érzékelhessük. Suzuki mindezt már elmondta, ezért Houston Smith kérdésére válaszul azt meséli el, hogyan keletkezett ez az illékony, szavak nélküli tanítás. A hagyomány szerint a buddhizmus zen irányzata onnan indult, amikor egyszer Buddha úgy tartott „beszédet”, hogy egyetlen szó nélkül csak felmutatott egy szál lótuszvirágot a hallgatóságának. Azok persze nem tudták ezt mire vélni. Csak egyetlenegy valaki: ő elmosolyodott. Buddha látta, hogy ő megértette az üzenetet.

„Egy bizonyos közösség volt kettőjük közt” – mondja Suzuki.

„Ez nagyon törekeny dolog” – veti közbe a filozófus.

„Pedig nem törekeny – szögezi le Suzuki –, Te beszélsz hozzám; én beszélek hozzád... – és nyugodtan rajta tartja a tekintetét – ...ez talán törekeny?”

Houston Smith később is jól emlékezett erre az epizódra, és az egyik leggyöngédebb és legszellemesebb visszaemlékezést írta Suzukiról.

A dobozos szobában

Nekem akkor dobant meg a szívem Suzuki iránt, miután elolvastam pár levelét, melyeket a század végén Amerikából írt mesterének Japánba. Ez az emberfeletti munkabírású, nagyon okos, harmincéves fiatal ember – túl a szatorin, a megvilágosodáson! – mai, nyugati ízlésnek szívszorító korlátoltságot árul el az amerikai társasági életéről tett megfigyeléseiben. Ele-mi erővel ütközik meg azon, hogy Nyugaton a nőket ember-számba veszik. Bevonják őket a társaságba, s a nők komoly kérdésekben is véleményt fejtenek ki. Annnyira méltatlannak érzi magához a nőkkel való fecsegést, hogy inkább teljesen visszavonul a házba, a munkájába temetkezve kerüli el „ezeket a buta helyzeteket”.

Amikor e leveleket olvastam, már elég ideje éltem Japánban ahhoz, hogy magam túl legyek a legsős elfogult benyomásokon, majd pedig néhány jeges és forró zuhanyon. Számomra ekkor vált Suzuki nagyon emberivé, ekkor értettem meg, milyen messzi világból érkezett, milyen óriási távolságot kellett áthidalnia, hogy később érdemi párbeszédre, sőt tanítói szerepre váljon alkalmassá Nyugaton.

A dobozos szobában alszom. Friss deszka és friss tatami illata; a matracom magyar gyártmányú lepedővel letakarva. („Gondolkoztunk, milyen magyar terméket lehet kapni Japánban? Aztán kiderült, van is valami a háznál. Hát nem érdekes?”)

A tokonoma helyén virágzó szilvafaág (bár az utcán még szürke, hűvös eső zuhog, nemsokára itt a tavasz). Mellette Suzuki-portré („Mert ő hozott bennünket össze”). Ezt a fényképet is, mint sok időskori szép prótréját, a magyar származású Francis Haar készítette – gondoltam először. De közelebről megnézve női aláírást látok alatta. Kíváncsi és derűs tekintet.

Columbia Egyetem, első találkozásuk

Mihoko tizenöt éves lehetett, amikor először találkoztak.

Amerikában élő japán szülők lánya, óvodáskorát Los Angelesben töltötte. Aztán a háború alatt – ellenséges nép tagjai lévén – majdnem négy évig tartották őket kitelepítve a kaliforniai sivatagban.

Ez az időszak volt Mihoko japán neveltetése: a táborlakó tízezer japán szinte a semmiből teremtett magának életfeltételeket. Minden család két börtöndre való legszükségesebb holmiját vihette magával. Egy idős pár indította el a növénytermesztést a magukkal hozott magokból, egy férfi klasszikus kabuki drámák szövegekönnyével pakolta fel magát – és Mihokóból gyermekstárt nevelt.

Kilencéves volt, amikor véget ért a háború, és a család New Yorkba költözött. Ettől kezdve úgy nőtt fel, mint amerikai osztálytársai. Csak épp szombatokként, mikor a többiek mind szabadok voltak, őt japán iskolába is járatták a szülei. Nemigen bánta. Aztán, mikor serdülni kezdett, kezdte keresni önmagát, föltámadt az érdeklődése saját gyökerei iránt. Családja kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a New York-i japán kolóniában, s így egyszer Mihoko is meghallotta, hogy tekintélyes japán professor érkezik a Columbia Egyetemre előadássorozatot tartani, akit mindkét országban igen nagyra becsülnek.

Japánból jött, s talán a legilletékesebbként beszél annak az országnak a filozófiájáról, ahol ez a ragyogóan szép, japán külsejű, de amerikai iskolákban nevelkedett kislány – egy óvodáskori útját leszámítva – még sohasem járt, ám egyre inkább úgy érezte, hogy valami nagyon fontosat kell megtudnia róla.

Szeretné megtudni, ki is ő tulajdonképpen, ha sem nem amerikai, sem nem japán, vagy máskor mindkettő egyszerre.

Mihoko tehát tizenöt éves fejjel beült az egyetem egyik előadótermébe az öt előadásból álló sorozat első darabját meghallgatni, az akkori modern filozófusok és művészek, leendő beat írók és költők, Kerouac, Ginsberg s a többiek közé, akiknek a körében Suzuki akkoriban már igen népszerű volt.

Amikor az előadó belépett a terembe, a hallgatóság azonnal valahogy kellemesen kezdte érezni magát: mert nem egy tisztelni való idős professor állt előttük, hanem egy teljesen póz nélküli, szikrázóan okos férfi, aki érzékeny kapcsolatot tart a közönségével. Az előadás a teljesen ismeretlen téma ellenére tiszta volt és világos, Suzuki úgy tudott bölcs lenni, hogy közben hallatlanul egyszerű, emberi maradt. S a kislány számára ismeretlen filozófiáról beszélt, a hozzáférhetetlen kínai és japán szövegeken át úgy vezette hallgatóit, hogy azt kellett érezniük: igen, mindig is sejtettük ezeket a szép igazságokat, ha meg nem is fogalmazódtak bennünk.

„Az volt az érzésem, ezt még én is értem. Holott éppen a lényegből természetesen egy szót sem fogtam fel, gondolhatod. Akkoriban én már hozzá voltam szokva, hogy az eszem előtt leborulnak a felnőttek, és koravén okosságommal azonnal meghódítom őket. Hegedültem és zongoráztam, balettre és japán táncra, japán kalligráfiaórákra jártam. Álltam a versenyt egy erős iskolában, egy olyan osztályban, melynek nyolcvan százaléka ambiciózus zsidó gyerek, és én voltam az egyetlen japán. Zűrös lány voltam, de az eszemmel mindig nyerni tudtam.

Az utolsó előadás végén minden bátorságomat összeszedve oda is léptem Suzukihoz, és hogy felfigyeljen rám, feltettem neki azt a bölcsnek vélt kérdést, hogy tehát akkor legvégsősoron minden vallás ugyanabba a célba, Istenhez vezet az embert. Ugye? Erre a látszólag eldöntendő kérdésre az előadás szelleméből következően csakis igennel lehetett felelni. Ő egyetlen pillantással felmérte, ki vagyok, és már válaszolt is:

„Nem.”

Nagyobb meglepetést nem is okozhatott volna. Őszintén megdöbbentem.

Így aztán én figyeltem fel őrá, igazán, nem hagyott nyugodni, beszélni akartam vele újra, minél hamarabb.

»És ha ráérek...? Most?«

Megbeszéltünk egy találkozót a lakásán.

»Ma szombat van, Pici hölgy, akkor holnap, ugye, nem lesz iskola? Gyere el hozzám délután háromkor.« Hát így kezdődött. Ez a »Nem« megváltoztatta az életemet."

Japán étterem

Ez a »Nem« megváltoztatta az életét.

Vasárnap délután becsengetett a Mesterhez, és minden bánatát, szenvedését, titkát elmondta neki, megbízott benne. S az idős mester, aki ugyan nem ismerte a kislány körülményeit, s mint kiderült, réges-rég nem volt már a környezetében gyerek, vagy hasonló fiatal, bámulatosan megértette, miről beszél, mitől szenved, miért érzi úgy sokszor, hogy jobb volna meghalnia.

Aztán két hét múlva megint elment hozzá, és attól kezdve rendszeresen találkoztak. Már akkoriban kisebb feladatokat is elintéztet, segített a férfinak.

Később Mihoko szülei – a kislány unszolására – odaveték magukhoz Suzukit a hatalmas lakásukba. (Felesége – amerikai nőt vett el – közvetlenül a háború előtt halt meg. Így legalább nem kellett látnia a háborút, vallotta Suzuki.)

Mihoko szülei egyébként is sok-sok New York-i japán segítek. Mihoko mamája, Mrs. Okamura, japán éttermet tartott fenn a Columbia Egyetem mellett, a Nyugati 119. utcában.

A konyhán azok az öreg japánok pucolták a halat és zöldséget, akik másutt már nemigen kaptak volna semmiféle munkát, viszont a pénzre nagy szükségük volt. Egyedül maradt kis öregek, vén csontok, kinek a felesége, kinek a férje halt már meg; külön felelőse volt a rizsnek, külön a miszó levesnek is, ők már csak azt készítették, legtöbbjük alig tudott valódi hasznot hajtani, de itt otthonra lettek.

New York egyetemén tanuló japán diákok szolgálták ki a szintén japán törzsvendégeket, s a diákoknak ez az étterem lett legfontosabb találkozóhelyük, szinte japán klub, egy kicsit az otthonuk is, vagy az a hely, ahol bármikor találtak barátot, jó tanácsot, esetleg munkát, sőt kölcsönt is, ha rászorultak.

Maszanobu, aki sok évvel később Mihoko férje lett, szintén gyakran megfordult Okamura mama japán éttermében. (Akkoriban Mihoko már Japánban élt, így New Yorkban még nem ismerhették meg egymást.) Maszanobu később nagy hálával emlékezett vissza a mamára, aki egy rövid ideig munkát is adott neki. Amikor kétéves New York-i diákoskodás után, hazautazás előtt még ellátogatott a japán étterembe, hogy elköszönjön, Okamura mama búcsúzóul kikérdezte, hogyan is telt a két év, majd a kezébe nyomott kétszáz dollárt: »Fiam, ne siess annyira haza, előbb egy kicsit még utazd körbe ezt az országot. Vegyél magadnak egy Greyhound buszjegyet. Sok szerencséd.«

Maszanobu szárnyakat kapott, és inkább Európán keresztül vett repülőjegyet Japánba, hogy végigcsavaroghassa Nyugat-Európát, majd kikötött Olaszországban három boldog hónapra, míg az utolsó centjét is föl nem élte.

Sok évvel később, amikor Okamura mama egy üzleti útja során Oszakában éjjel rosszul lett a szállodai szobájában, és kutatott az emlékezetében, kitől is kérhetne segítséget, Maszanobu jutott az eszébe, az egykori New York-i diák.

Őt ébresztette fel telefonon az éjszaka közepén. Maszanobu orvost vitt hozzá, s aztán másnap, mikor Okamura mama jobban lett és neki akart vágni az ötszáz kilométeres vonatútnak Tokióba, a lányához, a férfi oda is elkísérte. Ekkor, a Tokió Pályaudvaron látta egymást először Maszanobu és Mihoko.

A „titkárnő”

A »személyi titkár«-ság, ahogy jobb elnevezés híján az ismerősök Mihoko mindenesi státuszát nevezték, észrevétlenül, folyamatosan alakult ki. Mint kislány, vigyázott a mester könyveire, óvta a látogatók özönétől, majd kezdte ő maga megszűrni, ki jöhet és ki nem; ő tartotta számon a programokat és időpontokat. Talán tizenhét-tizennyolc éves korától már állandóan Suzuki mellett ügyelt. Amikor a mester több év után hazatelepült, Mihoko ládába csomagolta a rengeteg holmit, több ezer könyvet, és vele érkezett s telepedett le Japánban. Húszéves volt ekkor. Suzuki nyolcvanöt.

Úgy ismerte meg a hazáját, ahogy a külföldiek szokták: nem a gyerekkori élményeken, színeken és illatokon, a mindennapi szokásokon keresztül, hanem inkább a filozófián és a hagyományos művészeteken át. Suzuki oldalán a kultúra legjavával került kapcsolatba. És persze nemcsak Japánban – hiszen jöttek a külföldi látogatók, ők pedig európai, indiai, amerikai előadókörutakra utaztak. Mihoko, a fiatal lány mindenütt ott volt a Mester oldalán, nyújtotta a karját és vezette őt, szervezte az utakat, utazott, és közben találkozott az ötvenes-hatvanas évek szinte minden jelentős gondolkodójával.

A Mester és a találkozások. Előttünk az asztalon a jókora láda teli fényképekkel, többségüket Mihoko készítette, másokon ő is szerepel. Nézegetjük közös életük emlékeit, ki mindenkivel találkozott Suzuki. Mihoko egyiknél-másiknál mesébe fog, érzelmesen, hisz ez volt az ő ifjúsága, állandóan ezek között a komoly külsejű, idős, öltönyös professzorok között sürgött-forgott könnyű fehér blúzban, a mesterhez hajolva.

Egy fiatal lány. »Nem, nem unatkoztam. Jól éreztem magam köztük.«

A légy a falon

»Mindig ott voltam mellette, tanúja voltam a találkozásoknak, mint egy légy a falon; ha nem is vettek észre, én végighallgattam, miről beszélnek.« Füstös fűz Lapsong Souchong teát iszunk. »Ez itt Alan Watts. Milyen fiatal még, ugye? Igen, kedveltük őt, de valami hiányzott belőle mégis. Az élmény mélysége. Hallatlanul okos volt, s ezért úgy gondolhatta, ésszel is fel tudja fogni a zent, nem is kell belevetnie magát testestül-lelkestül, fölösleges megmártózni: mindent tud. Az éles eszével vágta ki magát minden nehézségből, s ez volt éppen a gyengéje. »Mintha egy lépcső lenne benne – jellemezte egy művész barátom –, nem tudni, meddig tart, nem látni az egészet.«

»Erich Fromm. Suzuki jó érzésű, kiváló embernek tartotta.«

De a megismerkedésük nem volt felhőtlen, sőt a Suzukinál tett első látogatása viharosan végződött. Fromm, aki ekkor már vonzódott a zen buddhizmushoz és Suzukihoz, azt kifogásolta, hogy a zen a története során oly szorosan összefonódott az öléssel: a harci művészetekkel. Tökéletes eszköze tudott lenni a gonoszoknak a háborúknak.

Mire Suzuki nagyjából azt a zen tételt ismételte el, miszerint nem létezik olyan, hogy jószág és nincs olyan, hogy gonoszság: »Hát nincsen, ami ezeket is megelőzi?» – szegte a kérdést Frommnak.

Sokak számára ez az a határ, ameddig még képesek intellektuálisan követni a zen buddhizmust, s innen iszonyodva visszafordulnak, vagy ami rosszabb: a jót és a rosszat összesomosva erkölcsi relativizmusba süllyednek. Frommnak is meg kellett itt torpannia.

»Akkor pár éve lábaltunk ki a világháborúból, tízmilliók pusztulásából, a koncentrációs táborokból, zsidók elgázolásából, atombombából.

Ne volna gonoszság?!

Tehetetlen düh fogta el, és azonmód felháborodva ott is hagyott minket. Tíz nap telt el, mikor egyszer csak telefonált, hogy újra találkozni akar.

És mikor visszajött, mintha egy másik ember jött volna. Bevallotta, az előző alkalom óta rettenetes napokat élt át; annyira kínozza ez a gondolat, hogy nem tudott tőle szabadulni, aludni sem volt képes.

Egyszer csak hirtelen felszállt a kód: Fromm előtt megvilágosodott egy radikális látásmód, amely szabad a fogalmak béklyójától – még attól is, hogy »jó» és »rossz».

»Értem most már, mondta könnyedén és vidáman, mint aki hatalmas teher alól szabadult.

Attól kezdve barátok lettek.»

A pszichológusok közül C. G. Jungot is egyre jobban érdekelte a zen buddhizmus. Amikor Suzuki és Mihoko meglátogatták Svájcban, csak pár percet tölthettek nála, mert éppen beteg volt.

»Suzuki azt feszegette, miért csak kollektív tudattalanról beszél, miért nem kozmikusról – Jung hátrahőkölt, és hűvösen leszögezte: Én tudós vagyok.

Elfelé menet, a lépcsőn Suzuki megjegyezte nekem jellegzetes gesztusával, felemelt mutatóujjal: »Korlátozza magát.« Suzuki számára nem volt súlya ennek a kategóriának, hogy tudós. Ő szabad szeretett lenni. Nem valamitől – végtelenen, teljesen.»

Férfi és nő

Tegnap Kyotóban jártunk. Mihoko magával vitt a Suzuki által alapított *Eastern Buddhist* című folyóirat szerkesztőségére, hogy bemutasson a ma élő szellemi örökösöknek.

Előtte még volt egy óránk megnézni a francia impresszionisták kiállítását, jó néhány Monet-képet most láttam először. Japánban Monet-t látni felér egy vérátömlesztéssel: ő is a csenddel beszél ugyan, s ezzel kapcsolódik az itteni művészetekhez, ám az érzések nála nincsenek olyan hűvös mélységbe lefojtva, az ő csendjében és színeiben meghittén ismerős európai szenvedély lüktet.

Ma apró-cseprő ügyeket intéztünk Kóbéban, most, már kicsit a lábunkat pihentetendő, beülünk egy kínai étterembe. Hirtelen választottuk, jelleg és arányok nélküli helyiség, Mihoko sem járt még itt soha. Délután négy lehet, ebédelni késő, vacsorázni még korai, senki nincs itt rajtunk kívül, csak a kínai személyzet; az ablak melletti asztalnál az egyik pincérnő japán nyelvlekkét ad a szemmel láthatóan újonc pincérfiúnak.

Rendelünk valamit, üldögélünk, már nincs más dolgunk, mint kivárni az estét, amikor Maszanobuval találkozunk. Jó itt. A meghittség könnyű burája ereszkedik le

ránk, egyre szabadabban és komolyabban merülhetünk el a hosszú délutánban, az emlékekben; tündődő hallgatásainkba csak a kezdő nyelvlecke kacsint be néha. Ahogy Mihoko a múlttól beszél, azokról az időkről, amikor a Mesterrel dolgozott és utazott, megváltozik körülöttünk a levegő, megváltoznak a fények, s most az akkori lány ül velem szemben, az ő arcába nézek, aki harmincegy éves koráig minden figyelmét az idős férfinak szentelte.

»Nem is tudtam mást elképzelni, mint folyamatosan mellette lenni. Ő nem kért erre. Sohasem mondta, hogy maradjak vele. De én nem választottam foglalkozást, nem mentem egyetemre és nem mentem férjhez. Tizenöt éven át minden nap vele voltam. És tudom, hogy nagyon jó voltam neki.»

»Minden rezdülését ismertem. És nem láttam őt öreg embernek: nem is volt az. Szeretetre méltó. Nagyon kedves és szeretetre méltó. Csodálatos dolog volt a közelében élni.»

»Igen, láttam, ki mindenki keresi vele a kapcsolatot, milyen fontos emberek tisztelik, de nem tudtam akkor felmérni, milyen nagy ember is ő. Csak aztán, később. Most.»

»Igen, voltak, akik furcsállották a kettőnk viszonyát. A pszichoanalitikusok, gondolhatod, élcelődtek, szívesen ajánlottak értelmezéseket. Találtak benne valami izgatót, szakmai kihívást; vissza-visszatértek rá, elemezték, irodalmi példákat emlegettek. Valami arra készítette őket, hogy mindenáron nevet keressenek a kapcsolatunknak, besorolják az ismert jelenségek körébe. Mondjuk, hogy ez egy férfi–nő viszony volna.

Egyszer megkérdeztem, mi erről a véleménye.»

De Suzuki nyilván úgy gondolkodott, hogy e kapcsolat – ha nem is szokványos –, teljesen rendjénvaló; s hogy a titoknak és csodának nem az a megfejtése, hogy nevet adunk neki.

El is intézte ennyivel:

»Igen, Mihoko kisasszony – mert így szólított, én meg őt Mesternek –, én férfi vagyok, te pedig nő vagy».

Suzuki halála után Mihoko még megírta a mester utolsó, félbehagyott könyvét. Hat évébe telt. Aztán férjhez ment Maszanobuhoz.

A pályaudvaron

Ezen az estén az oszakai repülőtér közelében, a Victoria Station étteremben vacsoráztunk vastag beefsteaket. Ez az étterem már egyszer bevált: Mihoko apját is ide hozták búcsúvacsorára, mikor nemrégiben New Yorkból pár hétre átruccant, és az öreg nagyon hálás volt, hogy végre nyugati fűzre hívták, hisz ittléte alatt mindenki japán finomságokkal kedveskedett neki. Ki volt már éhezve valami otthonira.

Mihoko apja bonsaispecialista volt a Brooklyn Botanic Gardensben. Hallatlan türelemmel ápolta, szaporította a törpe fákat, s mintha ő is egy lett volna közülük: beszélgett velük és értette a válaszukat is. Köztük élt és a növényeknek nem volt titkuk előtte, az emberekhez viszont egyáltalán nem értett, nem is tudott velük beszélgetni. Csak a feleségével veszekedtek szakadatlanul, elkeseredetten, sohasem elegyedtek, akár az olaj és a víz. A saját lánya is idegen volt számára – mintha csak a huszonkettedik születésnapján vette volna észre, amikor Mihoko meghívta a barátait, s az öreg annyira nem illett közéjük, hogy már kicsit útban is volt, mint akit otthelyeztek a lakásban. Akkor őszinte csodálkozással megállt a lánya előtt, hogy megkérdezze: Hát te mikor nőttél fel?

Az étterem a londoni Victoria pályaudvart utánozza fém tartószerkezetével, oszlopaival, a platformokra mutató tábláival, kifüggesztett menetrendtáblázatán valódi London környéki állomásnevekkel, vasutasnak öltözött pincé-reivel.

Nekem is búcsúestém ez, holnap hajóra szállok és visszautazom a szigetre az én kisvárosomba. Örülök Mihoko és Maszanobu figyelmességének, hogy pályaudvaron töltöttük ezt az estét, halványan felidézi bennem a rég látott európai csarnokokat – és örülök ennek a szép beef-

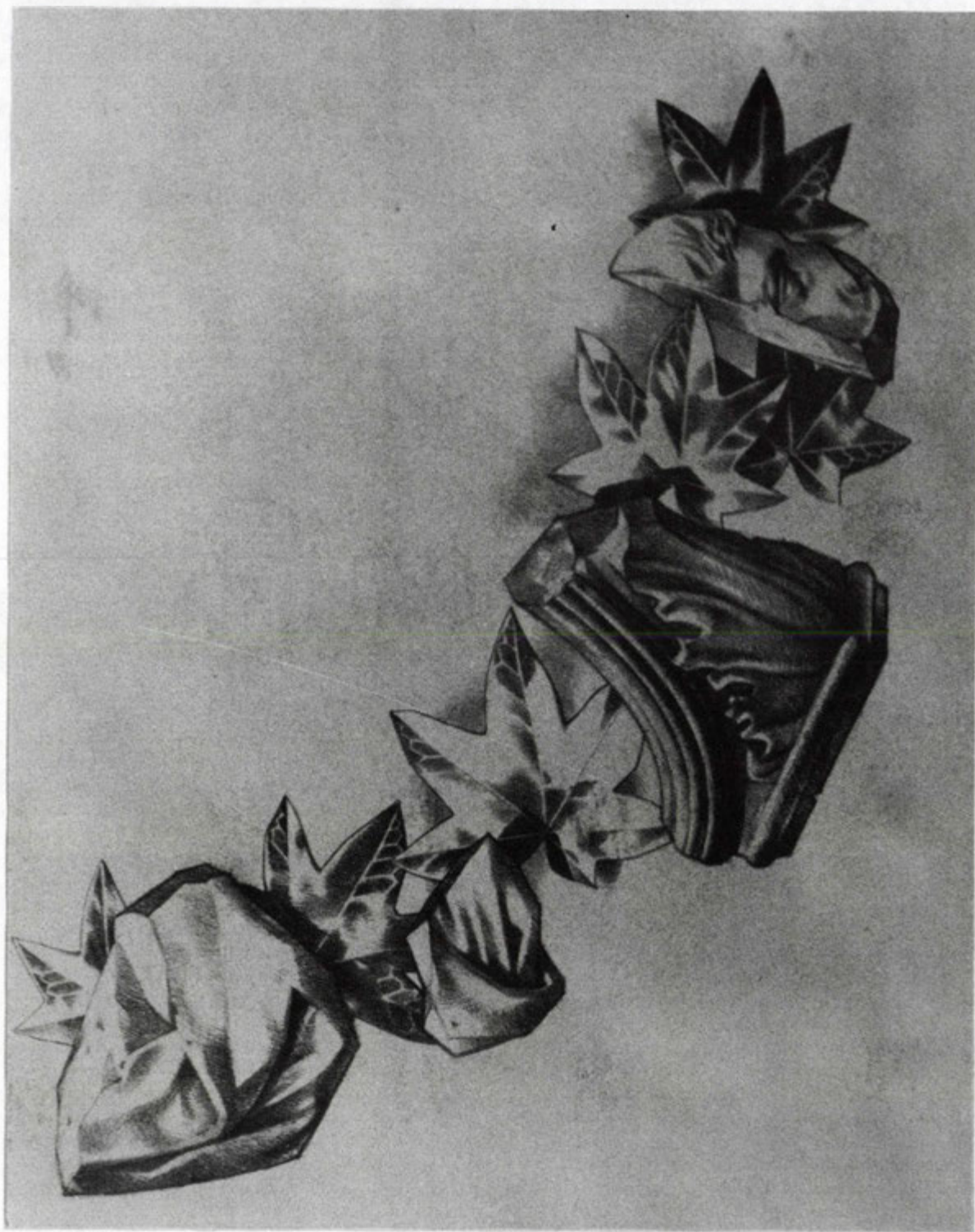
steaknek, ha nem is azért, amiért az öreg botanikus (szilvágombócot egyetlen étterem sem kínál Japánban), hanem mert másodszer eszem ilyet életemben.

Vörös francia bort tölt Mihoko.

„A barátságunkra – emeli a poharát –, ami most kezdődött, és tartson örökké.”

Fősvény a kincsét, próbálom biztonságba helyezni magamban: ... barátságunk ... örökké.

(Budapest–Tokió, 1989–90)

A KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

ÚJDONSÁGAI

Ludwig von Bertalanffy

... ám az emberről semmit sem tudunk

(Robots, Men and Minds)

A Magyar társadalomtudósok a nagyvilágban című sorozatában jelentette meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó az osztrák–magyar származású Ludwig von Bertalanffy kötetét. Az elméleti biológia egyik első kidolgozója, az 50-es évektől beinduló tudományos rendszerkutatás kezdeményezője, s a modern viselkedéstudomány egyik nagy ismerője. Előbb Amerikában, majd bővített formában Európában kiadott könyve a modern világ pszichológiájával foglalkozik. A szerző rendhagyó tudományos üzenete valójában egy természet-tudományos megalapozottságú és történelemfilozófiai kitekintésű eszencia, úton egy új ember- és világkép felé. Az élettudós és humanista gondolkodó – közel fél évszázados munkásságának tálalja – egyfajta „szellemi lelátót” nyújt kötetében.

A kötet már kapható, ára 170 Ft.

Ernst F. Schumacher

A kicsi szép

(Small is beautiful)

Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról

A hetvenes-nyolcvanas évek egyik legsikeresebb közgazdasági esszéjét jelentette meg a kiadó. *A kicsi szép* alapmű, a nyugati értelemben vett alternatív, azaz ökológiai és humán szemléletű közgazdaságtan bibliája. Schumacher az emberléptékűség eszméjét hirdette és ennek valóra váltásáért küzdött a modern gazdaság körülményei között. Ez egyrészt a független kisvállalkozások szorgalmazását, másrészt a nagy gazdasági szervezetek belső vállalkozási típusú átalakítását jelentette és jelenti. Nagy hangsúlyt kap nála az ökológia, a természeti erőforrások megőrző hasznosítása, a gazdasági értékek mellett az egyéb, humánus, etikai és esztétikai értékek felmutatása.

A kötet már kapható, ára 140 Ft.

Gönczöl Katalin

Bűnös szegények

(Fehéren feketén sorozat)

A polgári forradalmakat követő társadalmi változások törésvonala mentén létrejött szegénység – mint megoldhatatlan társadalmi probléma – először vált a büntetőpolitika és a szociálpolitika határterületévé.

A mindenkor hatalom azóta labdázik a két szféra között azzal, hogy kit és milyen mértékben nyilvánítsanak társadalomra veszélyesnek – munkakerülőnek, csavargónak, koldusnak vagy notóriusan szükségből bűnözőnek – , és kit tartson érdemesnek arra, hogy megélhetésében, előrejutásában támogassa.

A kötet már kapható, ára 160 Ft.

Friedrich A. Hayek

Út a szolgasághoz

A szabadelvű gondolkodás mai „klasszikusa”, az osztrák születésű, Amerikában élő, közgazdasági Nobel-díjas Friedrich August von Hayek 1940 és 1943 között, szabadidejében ezt a könyvét, amit ő maga politikai pamfletnek, az „akadémiai munkálkodás” területéről a gyakorlati politika világában tett kirándulásnak tekintett.

Ez a kirándulás minden korábnál nagyobb, váratlan és máig tartó sikorsorozat elindítója volt. Megmutatja, miért követeli a bőség, az egyenlőség és a harmónia képzelt világa az igazság elnyomását, az erkölcsi szabályok félresöpprését, a legrosszabb fajta vezetők élre kerülését, akik gátlás nélkül valósítják meg saját céljaikat és élnek vissza a minden szocialista rendszerben szükségképpen koncentrált hatalommal.

A gazdasági szabadság elvesztése és a politikai elnyomás kéz a kézben halad.

S Hayek mindezt az 1940-es években fejtette ki, amikor a világ egyértelműen a szolgaság felé tartott.

Várható megjelenés 1991. szeptember, várható ára 120 Ft.

A kötetek megrendelhetők a **Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál**, 1054 Budapest, Nagysándor József u. 6., illetve megvásárolhatók a Kiadó könyvesboltjaiban:

Széchenyi István könyvesbolt 1051 Budapest, Szent István tér 4.

Szakkönyvesbolt 1054 Budapest, Vadász u. 27.

CAFÉ BÁBEL

CSERÉPFALVI

Rend

Az első szám tartalmából:

Marosi Ernő a gótikus
katedrálisépítészetéről,

Pokol Béla a társadalmi entrópiáról,

Klembala Géza Bach életéről és zenéjéről,

Gábor György a korai
keresztény-zsidó-pogány vitákról,

Kállay Géza Shakespeare drámákról,

Bojár Iván a kert-építészetéről,

Halász Gábor az oktatás
teljesítményelvűségéről
valamint

körkérdés a Rendről

tervezés

süllyedés

talmi

határ

nosztalgia

halál

titok

FOLYÓIRAT

1991. SZEPTEMBER

MÁR MEGJELENT A MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET ÚJ SZOROZATA, A
SZOVJET FÜZETEK ELSŐ KÉT SZÁMA
AZ ELSŐ FÜZETBEN, AMELY

A peresztrojka vége?

CÍMET VISELI, A HONI SZOVJETOLÓGIA SZAKÉRTŐI FEJTIK KI EGY
KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS SORÁN – MEGLEHETŐSEN SZKEPTIKUS –
VÉLEMÉNYÜKET A SZOVJETUNIÓBAN ZAJLÓ PERESZTROJKÁRÓL.

A privatizálás a Szovjetunióban

CÍMÚ FÜZETBEN ELSŐSORBAN AZ OROSZ FÖDERÁCIÓ TERÜLETÉN
VÉGBEMENŐ ÁLLAMTALANÍTÁSI ÉS PRIVATIZÁLÁSI FOLYAMAT
KONKRÉT ESETEI ÉS TANULSÁGAI OLVASHATÓK.

A SZOROZAT KÖVETKEZŐ – MÉG 1991-BEN MEGJELENŐ – FÜZETEI:

A szovjet gazdasági válság mibenléte és kiútjai

Az állam pártja

A szovjet bankrendszer

RENDKÍVÜLI KIADÁS

A Szovjetunió vége?

SZAKÉRTŐI GYORSJELENTÉS, MELYBEN CSABA LÁSZLÓ, LENGYEL LÁSZLÓ, KRAUSZ
TAMÁS ÉS SZILÁGYI ÁKOS ELEMZIK AZ 1991. AUGUSZTUS 18-I PUCCKÍSÉRLET
NYOMÁN KIALAKULT ÚJ HELYZETET ÉS ENNEK VÁRHATÓ KÖVETKEZMÉNYEIT A
KÖZÉP-EURÓPAI KIS ÁLLAMOKRA

A GULAG a statisztikai adatok tükrében

A SZOVJET KONCENTRÁCIÓS TÁBOROKRA VONATKOZÓ, PONTOS KIMUTATÁSOKAT
TARTALMAZÓ – A LEGUTÓBBI IDŐKIG TITKOS – DOKUMENTÁCIÓ
ELSŐ FELDOLGOZÁSA. (MEGJELENIK OKTÓBERBEN)

A SZOROZAT EGÉSZE VAGY RÉSZEI (KÖZÜLETEKNEK PÉLDÁNYONKÉNT 199 FT-ÉRT,
MAGÁNSZEMÉLYEKNEK 89 FT-ÉRT) MEGRENDELHETŐK
A MAGYAR RUSZISZTIKAI INTÉZET CÍMÉN

(1364 BUDAPEST P.O.B. 107).

Litvániai vihar egy „nemzeti költő” körül

BOJTÁR ENDRE

Mindenki, aki hazájában egyedül vagy csak kevesedmagával ismer és ismertet-nép-szerűsít-fordít egy idegen kultúrát, óhatatlanul kétértelmű helyzetbe kerül: saját, hazai szempontjai, saját, személyes rokonszenve alapján válogat, ám ugyanakkor – legalább bizonyos fokok – figyelembe kell vennie az illető kultúra belső, „hivatalos” értékrendjét is. E két szempontrendszer gyakran ellentétbe kerül egymással. Emiatt ajánlottam kiadásra – fordítottam le olyan litván írók műveit, akik ennek révén barátaimmá, jó embereimmé váltak, de akik egymással esetleg szóba sem állnak. Így van ez a most ki-robbant botrány szereplőivel is, s ez teszi érthetővé e ma-gyarázatokkal tarkított beszámoló személyes hangnemet.

Történt, hogy idén júniusban hazalátogatott Vilniusba két, nálunk is ismert emigráns, két közeli barátom. Aleksandras Stromas (1931–) litvániai zsidó családból származik, évekig élt Moszkvában is. Mint jogász, s mint Szaharov körének tagja a szovjet emberjogi mozgalom aktív részese volt, amiért is 1973-ban kénytelen volt emigrálni. Jelenleg az USA-ban egyetemi tanár, a világ egyik legjobb szovjetológusának számít. (Írásai, illetve interjúi a 2000 1991. márciusi, a *Magyar Narancs* 1991. 13. és a *Beszélt* 1990. és 1991. évi számaiban jelentek meg.) Barátja, Tomas Venclova (1937–) még ismertebb: mint költő, a Nobel-díj egyik titkos várományosa. (Verseit, esszéit számos folyóiratunk közölte, s most készül az Európa Kiadónál önálló kötete.) 1975 óta, mikor mint ellenzéki másként-gondolkodót megfosztották szovjet állampolgárságától, az USA-ban él, jelenleg a Yale egyetem professzora.

A litván tévé *Krantas* (Határ) című, egy vilniusi kávéházban közvetített kulturális magazinműsorában mások társaságában ők ketten beszélgettek többek között arról, hogy Justinas Marcinkevicius 1961-ben a KGB megrendelésére s a KGB által rendelkezésére bocsátott kihallgatási jegyzőkönyvek alapján írta *A fenyő, amelyik nevetett* című kisregényét. Ez egy fiatal értelmiségi belső monológjának formájában egyetemisták „szovjetellenes” szervezkedéséről számol be, s egyik „cionista” szereplője épp Stromasról volt mintázva.

Justinas Marcinkevicius (1930–), szemben az internationalista, s ezért Lenin-díjjal jutalmazott E. Miezelaitisszal, Litvániában a hatvanas évek közepétől a nemzeti íróknak számít. Magyarul is megjelent lírai verseiben (*Táj, látomással*) és drámatrilógiájában egyaránt a nemzet fennmaradási esélyeit vizsgálta. A 13. században zajló *Mindaugasban* (1968) a litván állam, a 16. században történő *Mazvydasban* (1976) az írásbeliség, s a 18. század végén játszódó *A székesegyházban* (1970) a művészet kialakulásának drámáját írta le. (A címszereplő székesegyház Vilnius központi terén álló, 18 század végén épült klasszicista templom, melyet a szovjet időkben képtárnak használtak,

és csak 1989-ben nyerte vissza eredeti rendeltetését; a többség – vallásos katolikus litvánok – szemében a nemzeti függetlenség jelképévé vált.)

A versek és a drámák között esztétikai különbség van a versek javára. Talán mégis igazuk volt az alkotáslélektan híveinek? Hát mégis igaz lenne, hogy a lírai költészet táplálkozhat egyetlen nagy érzeménnyből, a dráma műneme kevésbé s a próza még kevésbé? Marcinkevicius másik prózai műve, az állami díjjal kitüntetett 1982-es *Napló, dátumok nélkül*, ez a rövid eszmefuttatásokból, széljegyzetekből álló szabálytalan napló egyszerűen csacskaságok – és nem is mindig jó szándékú csacskaságok – gyűjteménye. Amiből talán mindössze az következik, hogy a legjobban ultizni szerető Marcinkevicius – sok újsütetű magyar író-politikus kollégájához hasonlóan – nem kifejezetten intellektuális alkot. Marcinkevicius 1984-ben megírta *Daukantas* címen a drámatrilógia folytatását, amiről a *Liget* híres, 1986 tavaszán bezűzött, s aztán 1988 őszén újranyomott első számában megjelent, az orosz-szovjet rendszer hóhéraitól és áldozataitól érkező esszében ezt írtam: „Nemzeti dráma. Először is azért, mert majdnem kizárólagosan a litván közösséghez szól, hiszen a történelmi körülmények ismerete nélkül a nem litván olvasónak alig érthető. Másodszor azért, mert a nemzeti ügyről szól. A mai litván művészet jó részét a nemzeti kérdés élteti, s abból él. Ez magyarázza a litván könyvek hihetetlen példányszámát és olvasói népszerűségét. Az író, a költő náluk – akárcsak a 19. században – elsősorban nemzeti intézmény. Marcinkevicius drámájának a megformáltságában is van valami múlt századi. Abban, hogy szereplői életük minden pillanatában hazafiak, létezésük minden más módja ennek van alárendelve. Abban a tételes-didaktikus jellegben, amellyel Marcinkevicius átvállalja a történetfilozófiai vagy erkölcsi értekezés feladatait. Persze az irodalom leszűkítését a jelentésre – ráadásul egyetlen jelentésre – valmivel ellensúlyozni kell: a *Daukantas* stílusa veretes, nyelve költői, képei szimbolikusan többfelé mutatnak, jelentei artistikusan összehangoltak. Olyanfajta művészet ez, amit Marx, szemben Shakespeare nyers, életszerű szépségével schillerizálónak nevezett. „Lám, ilyen is az áldozat: schillerizáló művészetre kényyszerül...”

A litván olvasóközönség, sőt ezúttal nem túlzás: az egész litván nép ezt a mégoly schillerizáló művészetet is a sajátjának fogadta el. És ez nem csoda. A *Mazvydas* utolsó jelenetében a címszereplő pap, az első litván vers szerzője olvasni tanítja tanítványait. Az első szó, amit betűnként, majd szótagonként összeraknak: Litvánia. Abban a szovjet rendszerben, amelyben ez többé-kevésbé tiltott elnevezés volt, s csak a Litván Szovjet Szocialista Köztársaság volt megengedve, a *Mazvydas* előadásain a nézők estéről estére szinte extázisban harsogták együtt a színészekkel e szent

szót. Marcinkeviciust emiatt még egy kis ellenzéki numbusz is belengte – joggal, hisz Moszkva valóban nem szeretett semmi nemzetit.

Mindez érthetővé teszi, hogy Marcinkeviciusnak majd mindenki megbocsátotta a fenyő... aljasságát. (És művészi silányságát – persze a kettő összefügg; a silányság az aljasságból következik és fordítva. Én mindenesetre a színvonalatlanságra hivatkozva gátoltam meg a kisregény kiadását, noha az összes szovjet és kelet-európai nyelvre lefordították, s noha az Európai Kiadó akkor főszerkesztője, Gerencsér Zsigmond is kapott a szovjet elvtársaktól erre nézvést szelíd nógatást – s noha Marcinkeviciusnak, aki Budapesten járván a vendégem volt – előzőleg említett műveit nemhogy melegen ajánlottam, de Tandori Dezsővel együtt magam fordítottam le.)

A tévéműsor után felbolydult a közvélemény: újságcikkek, olvasói levelek özöne, pró és kontra – de inkább pró Marcinkevicius helyenként az ötvenes évek stílusában becsmélve a „nemzetidegen” emigránsokat.

A legérdekesebb beszélgetést, amely a *Siaures Atenai* (Észak Athénja) c. liberális újságban jelent meg – észak Athénja persze Vilnius lenne az ugyancsak Európába tartó litvánok számára –, érdemes teljes egészében megismernünk.

A kérdező Saulius Saltenis (1945–), próza- és drámaíró (*Sicc, halál...* című darabját 1982-ben bemutatta a Miskolci Nemzeti Színház) a következőképpen vezeti be a beszélgetést:

Szemerkl az eső. Justinas Marcinkeviciushoz megyek. Lakásában szomorú a hangulat, mint az osztályteremben, mikor tanítás után bezárják a diákok. Interjút akarok kérni tőle a *Siaures Atenai* számára, mert a *Krantas* elhíresült adása, az egész hirtelen támadt hercehurca után izetlen lenne, ha az újság úgy tenne, mintha mi sem történt volna. Marcinkevicius azonban már megírta levelét a televízióknak, és többet nem hajlandó nyilatkozni az ügyről, Marcinkevicius mindig mértéktartó, mint a külügyminisztérium. Így hát megpróbálom most magam kommentálni néhány mondatban azt, amiről így, az eső kopogása közben hajnalig lehetne kvaterkázni. Akárkit szólít meg az ember Marcinkevicius-ügyben, mindenki csak sziszeg, sóhajtozik, mintha a fogát húznák vagy narkózisból ébredne. Az írószövegség választmánya behatóan vizsgálja a *Krantas* műsorából készült felvételt, és úgy hallik, nyilatkozat megtételére készül: úgymond nincs semmiféle jogi bizonyíték arra, hogy a költő az állambiztonság komor épületéből kapta az anyagot *A fenyő...* megírásához. Vyvtautas Kubilius, a kritikus be-rohan a Sajudisba, s egy tanítóról mesél, aki mint Jeremiás Jeruzsálem romjainál azt zokogta a *Krantas* adása után, hogy a fél énje nincs többé. Jaj azoknak, akik lelkük ültetvényein monokultúrát természetnek! Marcinkevicius viszont kétségtelenül megkönnyebbült – a sok élmény hatására ír majd szép verseket, amelyeket a *Siaures Atenai* a megállapodás szerint lekö-zöl. Jaj, az egzaltált nemzetnek, amelynek az eleven, vánszorgó-szenvedő ember unalmasabb, mint egy el-vont jelkép, egy szent kanonizált szobra! Mi folyik itt? Miért ez a hűhó? Egy egész egészségtelen korszak hull mély erkölcsi gödörbe, ahonnan csak a tehetség

képes kikászálódni. Csakhogy az élet miatt mindig a művészt csépelel, nem pedig azokat, akik jobban rászolgáltak? 1941-ben is, miután bejöttek a németek, az iszonytató kommunista nómenklatúra, miután addig mindenfélebe beugratta-becsalogatta a művészetet – Montvilát, a költőt és másokat – elmenekült Montvila még halála előtt egy héttel is gondatlanul fecserészt Grusasszal az utcán, mikor összefutottak, majd egy kedves kollégája feljelentette, s golyót kapott a fejébe. A mostani nómenklatúra, amelyik állandóan kioktatott bennünket arról, hogyan kell írni, s a saját készítésű mércével gondosan méregette lojalitásunkat és idegenné válásunk fokozatait, s amelyik simára tapasztotta agyunkban a Központi Bizottság épületéből az írószövegségbe vezető utat, most, bármily furcsa, nagyon jól érzi magát, és EGY CSÖPP LEKLIISMERET-FURDALÁSA SINCS. Nem rágja magát [izetlen falat is lennel]. Számomra ez a nagy rejtély, engem ez döb-bent meg és tölt el egyúttal rettegéssel... Jobban, mint ebben a mi agyonpolitizált Litviánkban hulló, és nyilván az összeszövetkezett radikális erők által keltett hideg eső.

Saltenis a Marcinkeviciussal megíhúszult interjú után Algirdas Patackasszal és Kazys Sajával beszélgetett.

Patackasról keveset lehet tudni, mert csak nemrég buk-kant elő az illegitimitásból: a legradikálisabb ellenzékiek kö-zé tartozott, aki még a gorbacsovi glasznoszty bevezetése után is több hónapig élvezte a KGB vendégszeretetét. A Sajudis vezetőségi tagja, a litván nemzeti jelleggel foglalkozó esszé szerzője.

Kazys Saja (1932–) talán a leeurópaibb litván író, er-ről a magyar olvasó önálló drámakötete (*Jónás, a próféta*), elbeszéléskötetei (*A szöttes; Az örökös*) és zseniális meseregénye (*Kik laknak nagybögőben?*) alapján győződhet meg. A hivatalossággal mindig szemben álló (és Stromasszal, Venciovával jó barátságban lévő), az inkriminált tévéműsor-ban szintén részt vett író jelenleg a szabadon választott parlament képviselője. Saja hosszú évekig egy házban lakott Marcinkeviciussal. A Szovjetunióban az írók nagy része az írószövegségen keresztül jutott lakáshoz, aminek következtében a birodalom nagyvárosaiban „az alkotó értelmiség” egy rakásban lakott. (Ez alkalomadtán – letartóztatás, telefonlehallgatás stb. – a KGB-nek is kényelmes volt.) Saja mesélte nekem a következő történetet: a hatvanas években egy választás alkalmával Marcinkevicius mint a választási agitációs bizottság tagja egy vasárnap délelőtt becsöngetett hozzá is, hogy megagítálja, szavazzon a népf-front jelöltjeire. Mikor Saja kétségbe vonta az ügyis 99%-os választási győzelemmel végződő bohóckodás értelmét, a költő azt válaszolta, hogy nagyon csodálkozik, hiszen Saja szegényparaszt fia lenne, vagy mi a szösz...

Saja: Gandhi tanítása szerint Istent lehet igazságnak is, szeretetnek is hívni. Minden embernek megvan a maga belső mércéje, a maga határa, s egy belső hang figyelmezteti: e határon túl már az árulás terül el. A léleknek ez a hangja azonban bizonyos körülmények között nemegyszer bentreked, bereked... Én is nemegyszer vétettem az igazság ellen. Vétettem a *Krantas* műsorában is, Marcinkeviciussal kapcsolatban. Nem mondtam el az igazságot, amit tudtam – pedig ha elmondom, talán nem támadt volna annyi fölösleges vita, nem vádoltak volna meg embereket.

Saltenis: De vajon mindig feltétlenül ki kell mondani az igazságot? Hisz gyakran a beteggel sincs lelkiérőnk közölni, hogy gyógyíthatatlan.

Saja: Ilyen kifogás felmenthetne engem is... Ám ezúttal nem betegségről van szó. A tévéműsorban, amikor Venclova és a többiek beszéltek, teljesen összezavarodtam, megsemmisültem... Pedig el kellett volna mondanom, hogy igen, tanú vagyok, tanúja voltam, amikor a Képzőművészeti Főiskolán tanárai és növendékei előtt Marcinkevicius maga mondta, hogy bizonyos értelmiségi körökről *onnan* kapott anyagot. Hallottam, hogy a *Krantas* nyilvánosan elítélt szerkesztői-riporterei azóta is próbálják kideríteni, igaz vagy sem... Kijelenthetem: igaz! És ezt most tanúsítom...

Patackas: Soha nem felejttem el, amikor 1972-ben elégette magát Kalanta... S rá alig egy héttel, mintha mi sem történt volna, a „Költészet tavaszának” ünnepeire összesereglenek Litvánia legérzékenyebb emberei, a költők, és csivitelnek-csacsognak... Még fel sem száradt a könny, bevart fejek, összetört kezek-lábak, s akkor...

(Romas Kalanta 19 éves kaunasi egyetemista a szovjet megszállás és a vallásüldözés elleni tiltakozásul 1972 májusában nyilvánosan elégette magát. A KGB emberei a gyászjelentésben meghirdetett temetőből, temetés előtt közvetlenül a koporsót a közvetlen családtagokkal együtt egy teherautón egy másik temetőbe vitték, és gyorsan eltemették. A másik temetőhöz bolondított – főként egyetemistákból álló – többezres tömeg az utcára vonult tüntetni. Két napig tartó zavargások kezdődtek, amelyek után sok fiatal elítéltek.)

Saltenis: Na és ha a csalogány tényleg nem tud nem dalolni?

(A *csalogány nem tud nem dalolni* címen 1945-ben adott ki verseskötetet Salomeja Neris, a háború előtti finom tollú lírikus, akiből a sztálinizmus öldalnokka lett. Abban az időben, amikor tízezer számára ölték meg és deportálták nemcsak a Vörös Hadsereg elleni partizánháború résztvevőit, de válogatás nélkül egész falvak lakosságát, a kötetnek már a címe is iszonyatosan cinikus volt. A költőnőt e kötet cím alapján hívta a szovjet kritika később is Szovjet-Litvánia csalogányának...)

Patackas: Néha a csalogánynak is el kéne szégyellnie magát és el kéne némulnia. Vagy inkább azt mondanám: OTT, AHO! ÁLLAMI CSALOGÁNYOK DALOLNAK, A HANG FÉMES ÉS VODKÁTÓL REKEDT! Megismétlem: van egy határ, amelyen túl nem vagy többé ember, nem vagy többé férfi.

Saltenis: És ha valaki úgy gondolja: lenyelem erkölcsileg a békát, a jó nevében megfelejtkezem a bűnökről, mert a jövőben hasznára lehetek az emberiségnek, a nemzetnek?

Patackas: A kereszténység nem ismeri ezt a fajta kétértelműséget. Igazsága nagyon egyszerű: a jót nem lehet bűnök útján elérni. Palangában láttam egyszer egy bűzlő, összemocskolt, de felvirágozott WC-t. Ez számomra a művész és a kommunista hatalom szimbóluma. Lehet mocskban esztétikai értéket teremteni?

Saltenis: És ha a művész nem talált más, alkalmasabb helyet?

Patackas: Senki nem kényszeríthet arra, hogy a magad lelkét, a magad virágját oda ültessed, ahol még

oly felcicomázott dög bűzölög. Olyan világban élünk, ahol az emberi viselkedés természetes egyértelműsége gyanús különcködéssé változott. Nem az ember, hanem ez a környezet a bűnös... A kereszténység parancsa szerint meg kell próbálni jobbá tenni a piszkos világot, de eközben neked magadnak tisztának kell lenned... Mindnyájan bűnösök vagyunk, de azért nem szabad összekutyulni világos fogalmakat, a pusztát a minusszal...

Saja: A székesegyház azonban a GÖDÖRBŐL emelkedik ki. A sárból, az agyagból, az építkezés zürzavarából. Nekem úgy tűnik, Justinas Marcinkevicius, *A fenyő...* és más korai művek szerzője a székesegyház építéséhez hasonlatos, melynek gödréből szép és nagy művészet nőtt ki.

Patackas: Nem értek egyet. Ez az ember mindig újra és újra megbotlott, aztán mindig újra és újra felkelt... A verseivel, ami pedig a leghitelesebb bizonyítvány.

Saltenis: A lelkiismeret-furdalásból született verseivel?

Patackas: „Könnyesepp Isten szemében Litvánia...” – az ilyen sorokkal...

(Patackas itt egy 1978-ban megjelent verse utalt.)

PÁRVERS

- 1 *Kakukk tollát emeltem magasba
felsongott a nyíres.
Fülemüle tollát emeltem magasba –
dalba kezd a szántó.
S a súlyos keresztet magasba emelvén –
Litvánföld felsőhajt.*
- 2 *Könnyesepp Isten szemében
Litvánia mit tesz
semmit nem kérek tőled
szüntelenül csak kiált
kiált te pacsirta tölgy
útszélre hajított kő*

Patackas: Az ilyen sorokkal kel föl Marcinkevicius, utána azonban megint ..Nem csak *A fenyő...*, de *A székesegyház*, a *Mindaugas*, a *Mazvydas* is.

Saltenis: Már elnézést! Hát ezeknek a drámáknak – amelyek az alkalmazott hazafiasság művei –, hát ezeknek sincs pozitív jelentőségük?

Patackas: A drámák pozitívak voltak, de minusz előjellel, ha lehet így mondani. Marcinkevicius Litvániája mintha Adam Mickiewicz Litvániájának lenne valami furcsa változata. Könnyű szépen elsíratni, ragozni Litvánia nevét, de Marcinkevicius, akárcsak Mickiewicz ELTEMETTE LITVÁNIÁT! Beletörődött! Nem látott más kiutat, hát sírva eltemette. Leírtal! Nyíltan kimondam: Marcinkevicius soha nem volt a MIÉNK. Azok az emberek, jók vagy rosszak, akik a maguk független életét élték, soha nem engedték őt maguk közé.

Saltenis: Ki az a MI?

Patackas: Nevezheted, ahogy akarod... Az illegális kultúra emberei... Az utca emberei. Számunkra Marcinkevicius soha nem volt rejtély, soha nem volt kérdés... Hajtogassa csak, aki akarja, hogy „a nemzet lelkiismerete” meg hasonlók. A lelkiismeret határain túl, konjunkturális alapokra nem lehet semmiféle székesegyházat építeni. Ezért nem értek egyet Kazys

Sajával. A szibériai foglyok Putinasnak szóló levele talán goromba, kemény volt, talán sértő, de nekik joguk volt ilyen írni, s miután elolvasta, Putinasnak csak hallgatni volt joga."

Vincas Mykolaitis Putinas (1893–1967) az egyik legjelentősebb 20. századi litván költő, drámaíró, prózaíró, irodalomtörténész, egyetemi tanár, akadémikus. Körülbelül a mi nyugatosainknak felel meg, aki azonban mindjárt az egy évig tartó 1940-es első szovjet megszállás után villámgyorsan prostituálódott. Mintha Babits Sztalin-kantátákat írt volna. Még 1917-ben Pétervárott szentelték pappá, majd a freiburgi és a müncheni egyetemen szerzett filozófiai doktorátust. 1933-ban jelentette meg *Oltárok árnyékában* címen az első litván nagyregényt, mely önéletrajzi elemekkel átszőtt egy falusi fiatalemberről szól, akiből a múlt század végén pap lesz, de aki aztán nem tudja összebékíteni hivatását költő-létével, illetve az 1918 után független Litvánia társadalmi életének, különösen klérusának a romlottságával, s leveti a reverendát. Akárcsak maga az író, aki 1935-ben követte regényhőse példáját. Putinas világiként is vezetett értelmiségi marad: egyetemi tanár, a harmincas években a litván írószövetség elnöke, majd a szovjet rendszer is elhalmozta magas méltóságokkal.

Az *Oltárok árnyékában* is több kiadást ért meg – noha erősen cenzúrázott – csonkított formában. A magyar fordítás a teljes szövegből készült

Putinashoz 1954-ben intéztek szibériai deportáltak egy hosszú levelet, amit „Megkésett igazság” c. rovatában 1989-ben közölt a *Sietynas* (Csillagkép), a „fiatalok kulturális havilapja”. A Sajudisszal egy időben indult, féllégális, éppen hogy megtűrt, ócska papíron, alig olvasható szedéssel készült, de a színvonalas kiadvány egyik alapító szerkesztője, a 33 éves kultúrtörténész Darius Kuolys azóta Litvánia művelődési minisztere. Néhány részlet az ironikus megszólítással kezdődő levélből:

Tisztelt Akadémikus, hosszú évekig irodalomprofesszor és kritikus, a litván értelmiség egész nemzedékeinek Tanító mestere, mindenki által elismert és sokak által istenített Költő! Az Ön neve és munkássága mindig is érdekelt bennünket, bár jó tíz éve már nem a könyv és a toll, hanem a nehéz lapát és a csákány a munkaeszközünk. Mégis, idáig szenvedtünk, tűrtünk és vártunk. Most azonban egy hozzátartozónk, jobbat nem találván, elküldte nekünk az *Oltárok árnyékában*, ami régi sebeket szakított fel, s ez alkalmat ad arra, hogy elbeszélgessünk Önnel. Meg fogja bocsátani, hogy a regényt nem fogjuk elolvasni: egyáltalán nem érdekel bennünket, miként igazították át, hogy „átcsússzon a cenzúra kapuján” és megfeleljen „a szabadság korszakának”.

(...) Emlékszünk, hogy Ön Dantéről tartott egyetemi előadásokat. Ez az óriás nemcsak énekével, szavaival, hanem eleven életével is harcolt az elnyomás, a szolgaság ellen és ezért száműzött menekültként kellett meghalnia. Hasonlítható-e Ön csak egy kicsit is Dantéhoz? Sajnos, az Ön neve a nulla szintjén sincs: az mélyen a mínusz alá süllyedt. S ne feledje, hogy a litvánok soha nem fogják elfelejteni a dicsőítő éneket, amiket a Haza sírjánál a zsarnok lába elé terített! Mikor a „kantátát alkotta”, vajon tudott-e a Cseka pincében megkínzottak véréről, a sarkköri hómezőkre száműzött árvák könnyeiről? Nálunk jobban ismeri

Professzor Úr Byront is. Vele talán összehasonlítható Ön? Szó sincs róla! Hogyan lenne képes mások szabadságáért meghalni az, aki térdén csúszva esedezik bocsánatért csupán azért, mert valamikor, amikor az kifizetődő volt, nemzete tékozló fiának tartotta magát? Mickiewiczet magához közelinek mondta (...), s a *Konrad Wallenrod*ot szépen le is fordította. Azonban se a költemény hőséhez, se a szerzőjéhez Ön nem hasonlít. (...) Az Ön életének mérföldköveit egy dolog jelöli ki, alkotásainak egy valami az ösztönzője, s ez: a gyávaság (...) Ez a zsidós gyávaság íratja Önnel a mai „hűségnyilatkozatot” is. „Hogyan vádolhatnak engem gyávasággal – fogja erre válaszolni –, mikor annak idején, a „keresztény kurzus” alatt volt bátorságom istentelen, vallásellenes regényt kiadni? Igen, az „igazság nevében”, ezt Ön csakugyan megtette, mikor biztos volt benne, hogy az igazi litván társadalom, a falu emberei érzelmeinek a megsértése miatt Önnel a haja szála sem fog meggörbülni, míg a társadalomnak a kaunasi Szabadság körút „tájszólásban” beszélő nyárspolgári része a tenyerén fogja Önt hordozni, mert pikáns olvasmánnyal szolgált nekik, ami borzolhatja eltompult idegeiket. (...) Amilyen gyáva és hazug szegénytelenséggel oldotta meg az írói alkotás és az erkölcs kérdését, ugyanolyan gyávasatosan kezelte a litván irodalom kérdéseit mint akadémikus. (...) Ön csak egy kérdést nem oldott meg, a legfontosabbat: a haza polgárának a kérdését. (...) Ön azért lett volna képtelen a szenvedés, a fájdalom és a halál igaz útját végigjárni, mert Ön hazájának rossz polgára. Ön annak idején lefitymálta saját országát, ezért hát nem esett nehezebbé nemzetét olcsón eladni – egy csipetnyi aranyért, egy ízes falatért. (...) Befejezésül arra szeretnék felhívni a figyelmet, hogy ami bennünket illet, nem amiatt vágunk kesztyűt az arcába, amilyen Ön ma, hanem amiatt, hogy ijedős és önző „igazságvadász” lévén bátor, igaz hazafinak tetette magát a múltban. Most már maradjon meg ilyennek, amilyen jelenleg, ne tervezzen újabb metamorfózisokat. Elidegenedett a litvánságtól, összeállt az oroszokkal – váljék egészséggel!

Ne gondolja, hogy ez a levél valamiféle hirtelen dühkitörés terméke. Ezeket a kényes kérdéseket Szibéria legkülönfélébb helyein a legkülönfélébb alkalmazkor öt éve vitatgatjuk tanult és tanulatlan emberekkel, s mindig ugyanezekre a következtetésekre jutottunk. (...)

Szibéria hómezői, 1954. nov. 7.

Litván kényszermunkások

Az úgy azonban nem olyan fekete-fehér, mint ahogy Patackas próbálja beállítani. Egyrészt azért nem, mert éppen a *Sietynas* előző száma közölte annak történetét, hogy Putinas 1945-ben adott ki illegálisan verseskötetet, amely Litvániában kézzel kézre járt, s amelynek megrendítő versei mindenfajta – német és szovjet – totalitarizmussal szembe szegültek. Másrészt a levél három szerzője közül az egyik, az egyetlen életben lévő most felfedte kilétét. Az egykori Putinas-tanítvány ma már megtört, idős ember így beszél: „Kigúnynolni valakit nagyon könnyű, s mi, az írástudatlannak egy íróat gúnyoltunk ki... Ha élne, odamennék hozzá és bocsánatot kérnék. Nem lehet eltélni valakit azért, mert egyszer-mászor félt. Volt olyan, aki nem félt? Mindenki félt. Csak egyesek, akik ijedtükben nem hőtoltak meg,

szerecsébbek voltak. Mások megbotlottak. Nem a gyávaságon múlik minden... Ma már nem írnám meg azt a levelet."

Saja: Nem vagy te néha, Algirdas, „mínusz előjelű” maximalista? Élő emberek vagyunk, s ugyanilyen élő emberek között élünk. Legyünk megbocsátóbbak egymás iránt. Én mérhetetlenül sajnálom, hogy Marcinkevicius megírta azt a levelet a tévének, amiben tagadja, amit annak idején a Képzőművészeti Főiskolán ismert. Marcinkevicius evvel mintha a te szavaidat igazolná, Algirdas, hogy az ember, a költő állandóan botladozik. Mégis, ha szemügyre vesszük a botlások, a hibák és a felemelkedések mértékét, akkor Litvániának egy nagy fiát látjuk magunk előtt... összes hibájával és botladozásával együtt.

Patackas: Nem vitatkozom a nagyságáról... A *Krantas*-nak abban az adásában többen megszólaltak, volt aki némelyeket esetleg bosszantó lekicsinyléssel, nagyképezen nyilatkozott. ...Mintha nem Litvániában, hanem valamelyik amerikai egyetemen dobálózna a szavakkal. Egyiküknek azonban joga volt beszélni. Venclováról van szó... Magam láttam, hogy hónapokig úgy járkált, mint akit halálra ítélték, miután barátját, az orosz germanista Konsztantyin Bogatirjovot szétzúzott koponyával találták meg a lépcsőházban.

Az 51 éves ellenzékit akkor ölték meg állítólag a KGB emberei a néptelen lépcsőházban, amikor ajtót nyitott nekik. Halálának körülményei azóta, 1976 óta kiderítetlenek. Egy évvel később a hasonló leszámolástól rettegő Venclova verssel adózott barátja emlékének:

TOMAS VENCLOVA: NEL MEZZO DEL CAMMIN DI
NOSTRA VITA

A század közepe végül elért.
Éltem, bár nem mint kit életre szántak.
A halál lakta be nagyobb felét
Orthonomnak, mint állandó családtag.
Én szelídítettem e divodat.
Ne bánts, kértem, ha létem ingerelte.
S oly szép volt városom, s a virradat:
Tán legszebb Kelet-Európa-szerte.
Itt, hol a vas csak idejére vár,
És nádas susog, korhadoz a ködben,
Van kő, bokszer, mozdony, sötét batár.
Benzin is akad, persze jobb esetben.
Halálban szunytam, ittam, ettem én.
És felruháztam céllal, értelemmel;
Néha már ott se volt. Hiú remény,
a halált nem szokhatja meg az ember.
Kulcsra zártam a folyosót. A szív
Izonyút dobbant, reccsentek a bordák.
Igaz, az állam-elvek itt a hív,
Véletlen halált szintén szavatolták.

HALASI ZOLTÁN FORDÍTÁSA

Patackas: Próbáltunk Tomas Venclovának segíteni, követtük őt, úgy okoskodván, hogy ha valami történik vele, legalább tanúskodni tudunk. Ő erről, azt hiszem, nem is tud. Ezért azt, amit ő mond, ott nyugod-

tan meg lehet hallgatni – akár fehér asztal mellett is.

Van azonban ebben az egész történetben egy ember, akiről senki nem beszél. Ez pedig a néhai Venclovas Siugzdinisnek, a fordítónak a fia... Másokat az apukák, a közbenjárók így vagy úgy kihúztak a slamasztikából, az egyik egyetemről átírányították a másra. Siugzdinis fia azonban a kihallgatások során maradandó károsodást szenvedett... többé soha nem gyógyul meg, megháborodott. Dosztojevskij ír a cse-csemőről, akit képtelenség elfelejteni. Szeretne az ember boldogan, zavartalanul élni, de őt nem tudja feledni.

Saja: Róla miért nem beszélt Stomas vagy Venclova?

Patackas: A belügyi perekben annyi ember szerepelt, másodrendű szereplők, akiknek az ember esetleg épphogy a nevét hallotta...

Saltenis: Daukantas vagy Valancius idején még ellenfeled arcába vághattad a kesztyűt, és nem kellett attól félni, hogy ellopják. Az elmúlt ötven év torzító, szegyeletenné tevő, megbetegítő időszak volt. Hogyan kellett volna élni, hogy az ember ne lépje át azt a határt, amelyen túl árulás és hazugság leselkedik?

Patackas: Minél nagyobb a zavarodottság, annál világosabb a belső mérce, s minél nagyobb a káosz, annál jobban kell őrizni a léleknek ezeket a határait.

Saltenis: Nem vagyunk bírák, Algirdas, s nem is akarunk azok lenni... De van kapcsolat Marcinkevicius és a szerencsétlen Siugzdinis-gyerek, e dosztojevskiji fiú között?

Patackas: Jó kérdés... Hát nem érzed? Ha nincs ez a história, akkor mi ez az egész? Néhány értelmiségi összevitakozott, tiltott könyveket olvastak, egyeseket közülük kivágtak az egyetemről, mások még kevesebbel megúszták. Közben azonban történt egy sötét bűn: egy embert örületbe kergettek... Mind a mai napig a cipőjét nem tudja megkötni. A Siugzdinis-fiú mindennek a kezdete, ő a MÉRŐPONT. Mert utána már – tessék parancsolni: él az ember, dolgozik, belép a pártba, becsülettel szolgálja Litvániát, nehogy idegenek foglalják el az üres helyeket, szép dolgokat tesz stb. Minden gyönyörű lenne, csak a Siugzdinis-fiút kellene elfelejteni. És mindenki elfelejtette. Am itt elkövettek egy sötét bűnt, még ha régen is. Ha bármilyen módon e bűn részesévé válsz, egy csapásra azon a bizonyos határon, a jó és rossz határan túl találsz magad... Lehet a bűnt megpróbálni elfedni fejnővel, amelyik nevetett, lehet ideológiai vitákat folytatni, de amikor összetörtek egy embert... akkor kész, vége!

Saltenis: Vége?

Patackas: Vége!

E beszámolót a bolsevik puccs napján kezdtem írni, s mire a végére értem, már majdnem befejezett tényé vált a 20. század legörvendetesebb eseménye: a Szovjetunió összeomlása. Ilyen világtörténelmi fordulatok idején van-e értelme holmi ismeretlen litvánok vitáira figyelni? Nem túl jelentéktelen, nem túl érdektelen mindez? Őszintén szólva én azt hiszem, hogy nem – de ezt döntse el az Olvasó.

Tillmann J.A.

KÉSZÜLÉK A KIEMELKEDÉSTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

Akiemelkedéstudomány legelső készülékei a későújkorból kerültek elő. A hagyományos emelkedési képességek kút-fői ekkorra mintha kimerültek volna, és a kor nomádjai különféle eszközökkel és eljárásokkal kísérelték meg az elszakadást. Az emelkedések ez esetben is a megszokott mezőktől és a bevett vándorlási magasságtól távolodva történtek. Ezek a műveletek – az előkerült szövegleletek tanúsága szerint – az idők során éppoly elengedhetlenné váltak, mint más korok mítoszai, vagy a mindennapok mindenhatóságát időről-időre megszakító különféle mámorok.

A kiemelkedéstudomány kezdeti készülékeinek legfontosabb alkatrésze egy töretlen parabolaféle mutató tényér volt, melyet többnyire fémből készítettek. Ezeket a nomádok építményeiken helyezték el és az ég különféle pontjai felé fordították. Noha erre a célra többnyire a tetőzetek magaslati pontjait választották, találtak már oszlopokra erősített, sőt, nemegyszer ablaknyílások előtt elhelyezett berendezéseket is. (Ebből több kutató arra a következtetésre jutott, hogy a kiemelkedéstudomány még a fénynél is fontosabb szerepet játszott a nomád életben. Ezt a feltevést sokáig az a tény is alátámasztani látszott, hogy a készülék egyik típusát a *Sat An* felirat ékesítette. Bár a korszak teológiája hagyományosan „nem személynek, hanem létállapotnak” tekintette a fényhozó nevével fedett jelenséget,* a feltevés nem volt teljesen alaptalan. A tudósítások szerint ugyanis akkortájt az eget elég gyakran összetévesztették annak mindenféle földi másával. Utóbb azonban ezt az értelmezést el kellett vetni, mivel a felirat egy technikai terminus rövidítésének bizonyult.**)

A készülék átalakító- és erősítőegységeit sajnos nem ismerjük, mivel alkotóelemeik az idők során elporladtak. Annnyit azonban tudunk, hogy a berendezés képes volt kö-

zelhozni a messzeséget, és bent tudta megjeleníteni a kinti történéseket. A kiemelkedéstudománynak ezt a korabeli kinetikáját *közvetítésnek* nevezték. Ebben a névben felsejlik az a kerülőút, melyen át a kiemelkedés fáradságos műveletét kisebb erőfeszítést igénylő képes és képletes eljárásokkal igyekeztek megkerülni. Ezek a megoldások rövid távon hatásosnak bizonyultak, és ráhangolódván a nomádok képessé váltak néminemű elrugaszkodásra. Az ilyen közvetített kiemelkedések azonban csak a félmagasság köztes állapotába juttatták őket. Ez egyebek mellett azzal járt, hogy az érintettek számára hamarosan lehetetlenné vált a *vélt* és a *való* világ megkülönböztetése.

Mindennek hatására a kiemelkedéstudomány művelése hosszú időre kihunyott, és átadta a helyét a képeltés iparának és termékei korlátlan konzumálásának.

A leleletek tanúsága szerint fordulat akkor következett be, amikor kicsinyítés folytán a készülék fejre helyezhetővé vált. Úgy tűnik, ekkor nemcsak méreteiben, hanem működésében is jelentős változtatás történt, mivel a fején hordott berendezés nélkülözött mindennemű közvetítőegységet és elektronikát: kezdetben két egymáshoz illesztett fél-illetve negyedgömbből állt, melyek közül az alsó a fejhez igazodott, a felső pedig a fölébe boruló tér görbületét tükrözte.

A későbbiekben a készülék alsó felét négy lábazattá alakították át, melyek közül az első kettő a halántékhoz simult. Az így kialakított *Közvetlen Kapcsolat* központi jelentőségűvé vált a nomád életben. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a készülék stilizált, gazdagon díszített és sokszorosukra nagyított példányait a *Közvetlen Kapcsolat* emlékműveinek tervezték és kultuszhelyeik közelében helyezték el.

A LEÍRHATATLAN LEEGYSZERŰSÍTŐK

Ilyen készülékek eddig még nem kerültek elő a nomád leletek közül. Ezért is kapták kissé különös nevüket. Számos elejtett utalás, hallomás és leírás nyomán mégis biztosak lehetünk néhai meglétük, és a nomád életben betöltött jelentős szerepük felől.

Bár vitathatatlanul voltak előzményeik, a *Leegyszerűsítő* tömeges használata az *Eszelős Eszmék* elterjedésével egyidejű. Ezek delejes hatása alatt az élet kimeríthetetlen összetettségét együgyű elbeszéléssé egyenesítették ki, melyben, mint a mesékben, a haladás hősei járkáltak az élen, mindenféle másnapi megigazolást ígérve. A mámoros menet keretlegényei gondoskodtak a *Leegyszerűsítő* népszerű-

sítéséről és népiségéről. Ebbéli ténykedésük olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy az *Eszelős Eszmék* kimúlása után, amikor is a változás vihara söpört végig a tájékon, és az árnyalatok, no meg a távlatok érzékelése mindennél fontosabb lett volna, a *Leegyszerűsítő* még nagyobb hangereje és határfokra tettek szert. Ekkorra datálható az *Etelközi Típusú Leegyszerűsítő* és más efféle eszméletvesztők elterjedése is. Ezek képesek voltak a legösszetettebb jelenséget is a sötét és a világos, a vér és a faj és egyéb újnóstrikus elemességek ellentétpárjává lefokozni, majd pedig a vértesszőlősi frissességű előemberi emelkedettség egyéb ékes eszméivel felvirágoztatni.

A *Leírhatatlan Leegyszerűsítő* elterjedésével nemhogy egyszerűbbé, hanem méginkább kaotikussá kezdett válni minden. az elmékben természetesen továbbélő mitikus képzetek elvesztették a teljesség felfoghatatlan gazdagsága iránt mindig is meglévő tiszteletet, és a pusztá érzés, a

* KARL RAHNER–HERBERT VORGRIMMLER: *Teológiai kiskönyvtár*. Bp. 1980.

** satellite antennae

nyers indulat, no meg a meg nem gondolt gondolat elemi eszméletlenségére egyszerűsödtek. Ez az alumulthatatlan képesség ragályszerűen terjedt a kelet-európai pampákon.

A *Leírhatatlan Leegyszerűsítők* működéséről és felépítéséről az azóta eltelt félezer év során különféle, egymással felcsúszó feltevések formálódtak ki. A technicista álláspont képviselői szerint valamilyen biomechanikai baleset folytán fejlesztették ki. (Némely vélemények szerint a teljes leépülés lelassítására szolgált volna.) Mivel a készülék méretei máig ismeretlenek, feltehető, hogy egyenesen az agyba telepítették. Az sem lehetetlen, hogy az akkortájt divó délibábos képzési programok nemzeti szemellenzőhöz illeszt-

tették, mivel a két berendezés kompatibilisnak bizonyult.

A másik álláspont szerint egyszerű mutációról van szó, mely a térségben bekövetkezett atombaleset nyomán fellépő sugárkárosodásra, az egyértelműen atavisztikus agyi elváltozásokra vezethető vissza. Egyes kutatók megkockáztatják azt a feltevést is, hogy az időről-időre kitűzött (ki)választási harcok során keletkezett, és a közönséges butaság és a kiéheztetett hatalomvágy alkalmi kereszteződésének melléktermékeit tisztelhetjük bennük.

Mivel kétségeinket az újabb kutatások sem tudták eloszlatni, továbbra is tanácstalanul állunk a *Leírhatatlan Leegyszerűsítők* rejtélye előtt.

MAGYAR FOTOGRAFIAI MÚZEUM – HUNGARIAN MUSEUM OF PHOTOGRAPHY

H-1054 Budapest, Báthori utca 10.

Telefon: 131-3147

1862-ben hangzott el először magyar fényképész szájából, hogy a fényképet – a minket körülvevő világot a legpontosabban leltározó, számbavevő, ábrázoló médiumot – múzeumi műtárggyá kell tenni.

Miközben a magyar fényképezés a századforduló előtt, majd az 1930-as években méltán vált világhírűvé, több sikertelen kísérlet is történt a fényképmúzeum létrehozására. Legutoljára 1989-ben veselkedtünk neki, hogy az egyre nehezedő gazdasági feltételek közepette, megteremtsük végre az önálló fotómúzeumot. Ezt a próbálkozást siker koronázta.

Felajánlották, és azóta teljes egészében restaurálták, újjáépítették a múzeum állandó otthonául szolgáló kecskeméti volt ortodox zsinagógát. Az épületben raktárak, kutató- és munkaszobák, kiállítóterem is található.

A múzeum törzssanyagát képező, mintegy 100.000 fotó, negatív, gép, dokumentum a Magyar Fotóművészek Szövetségének 1958-ban alapított történelmi Gyűjteményéből került a múzeumba, amelyet a Művelődési Minisztérium országos gyűjtőkörű szakmúzeumként regisztrált.

A múzeum működtetése eltér az eddigi gyakorlattól. Nem az állami mecénatúra függvénye, hanem egy e célra létrehozott alapítvány tőkéjének kamataiból tartja fenn magát. A Magyar Fotografiai Alapítvány jelenlegi törzstőkéje 4,3 millió forint, de az átgondolt, a külföld felé is hiteles szakmai munkához ennek az összegnek a kétszeresére van szükség. Ezért múzeumépítő munkánk jelenleg legfontosabb része az anyagi alapok megteremtése.

Ehhez kérjük a magyar kultúra egészéért, annak egy jelentős részterületéért felelősséget érző emberek, intézmények segítségét.

Kincses Károly
múzeumigazgató

2000 ESTEK

A KULTÚRÁRÓL

A MŰCSARNOK és a 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap közös szalonja októberben újra kinyit az érdeklődők előtt, új helyszínén, a Merlin Színházban, a hónap harmadik csütörtökjén, este hét órakor.

Október 17-én csütörtökön a 2000 kedves szerzője és barátja, **MÁRTON LÁSZLÓ** író, költő, színpadi szerző lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy tetszett-e neki a reznek, hogy miért gondolja, hogy a német barokk napjaink irányadó eszmerendszere, s hogy mi a véleménye Greenaway filmjeiről.

Lapunk szerkesztősége úgy gondolja, felkéri az estek látogatóit, hogy támogassák a Jordán Tamás-irányította Merlin Színészképző Műhelyt. Cserébe hallatlan jótéteményre számíthatnak. Részletek a helyszínen... Azt est látogatása továbbra is ingyenes.

TÖRÖK ANDRÁS (2000)

SZIGETI PÉTER (MŰCSARNOK)

A **FILMVILÁG** OKTÓBERI
SZÁMÁBÓL

.....
Turcsányi Sándor: **Desiré**

.....
történelemórái

.....
(Jancsó Miklós hetven éves)

.....
Jancsó Miklós: **Amerikai napló**

.....
(Részletek)

.....
Kovács András Bálint: **Egy meg-**

.....
hiúsult beszélgetés emlékére

.....
(Találkozás Robert Bressonnal)

.....
Schubert Gusztáv: **A Rémkirály**

.....
(Stephen King regénye filmén)

.....
Bakács Tibor Settenkedő: **Az esüst-**

.....
fejű kígyó a farkába harap

.....
(Warhol-filmek Budapesten)